

PROEVEN VAN BEKWAAMHEID

De dissertaties van de
Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek
1987 - 1997

Ton Zwaan

Inhoud

Voorwoord

iii

DEEL I

I.Voorbeschouwing

1.De ontwikkeling van de sociale wetenschappen	1
2.De veranderende wereld	12
3.De sociale wetenschappen in Nederland en de Amsterdamse School	19

II.De dissertaties van de Amsterdamse School: contouren, lijnen en patronen

1.Een eerste verkenning	28
2.Problemen	39
3.Theorie	53
4.Empirische precisie	62
5.Relevantie	69
6.Samenvatting	75

III.Nabeschouwing

1.De toekomst van de sociale wetenschappen	79
2.Opgaven voor de Amsterdamse School	83

DEEL II

I.Lijst van de dissertaties in chronologische volgorde van verschijnen	87
II.Geannoteerde bibliografie van de dissertaties	95

noten

143

Voorwoord

Dit boekje is een verjaarsgeschenk. Het is geschreven ter gelegenheid van het tweede lustrum, in maart 1997, van de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek. De School, begin 1992 officieel geopend, is primair een multidisciplinaire postdoctorale promotie-opleiding voor de sociologie, de culturele antropologie en de politicologie. Zij is ontstaan uit het samengaan van het Postdoctoraal Instituut voor de Sociologie (PdIS) en het Centrum voor Azië-Studiën Amsterdam (CASA), die beide voor het eerst van start zijn gegaan in 1987. De opdracht voor het maken van deze kleine studie werd verstrekt door het Bestuur van de School. Wat hen voor ogen stond was een publicatie die een helder beeld zou geven van de dissertaties die tot op heden binnen de School voltooid zijn. Als onderzoeker en auteur werd mij alle vrijheid gelaten om deze opdracht nader vorm en inhoud te geven. Slechts twee beperkende voorwaarden werden geformuleerd: het mocht geen hagiografie worden en evenmin een schotschrift. Van nature al niet aangetrokken door beide genres, is het mij niet moeilijk gevallen deze uitersten te vermijden.

Dat wil overigens niet zeggen dat ik lof en kritiek steeds uit de weg ben gegaan. Hoewel in dit geschrift zakelijke beschrijving en discussie de boventoon voeren, meen ik dat de School, terugkijkend op het afgelopen decennium, goede gronden heeft voor enige trots. Wat tien jaar geleden noodzakelijkerwijs als voornemen en pretentie begon, is inmiddels omgezet in een zeer aanzienlijke prestatie. De School is meer dan alleen een ambachtelijke promotie-werkplaats, maar wanneer we ons daartoe beperken, zijn er tussen 1989 en 1996 45 dissertaties tot stand gekomen en kon aan 18 onderzoeksters en 27 onderzoekers een doctoraat in de sociale wetenschappen worden verleend. Alle betrokkenen bij de School, de oprichters en de bestuurders, de centrale staf en de andere (gast)docenten, de directie en het secretariaat, de promovendi en de gepromoveerden, hebben gezamenlijk bijgedragen aan die prestatie en dat lijkt mij een goede reden voor tevredenheid.

Tevreden kunnen ook diegenen zijn die het ontstaan en de eerste ontwikkelingsfase van de School materieel en financieel mogelijk gemaakt hebben. De door hen ter beschikking gestelde middelen zijn zorgvuldig en effectief ingezet voor de vorming van een veelzijdig en productief landelijk intellectueel centrum voor de sociale wetenschappen. De School heeft een hoog internationaal niveau en is vooral door de inspanningen van de staf de afgelopen jaren ingebed in een netwerk van soortgelijke centra elders in de wereld. Zoals hieronder nog zal blijken, is vruchtbare internationalisering in vele opzichten kenmerkend geworden voor de School.

Er is dus bij dit tweede lustrum zeker reden voor enige trots en tevredenheid maar zoals bekend zijn beide sentimenten, zeker in het wetenschappelijk bedrijf, doorgaans niet erg bevorderlijk voor voortgezette creativiteit en productiviteit. Mede daarom bevat het onderstaande hier en daar ook kritiek; kritiek die bij wil dragen aan verdere discussie over de intellectuele

problemen die binnen de School aan de orde zijn en over de opgaven waar de School zich in de toekomst wellicht voor geplaatst zal zien.

Het pad van de Amsterdamse School is, zoals een betrokken hoogleraar het formuleerde, tot nu toe zeker niet alleen over rozen gegaan. Dikke ordners vol taaie ambtelijke correspondentie getuigen daarvan. Sommige initiatieven en projecten van de School zijn ruimschoots gehonoreerd, andere minder of in het geheel niet. Voor het voortbestaan en de verdere ontplooiing van de School is echter een solide, continue en onbekrompen toewijzing van middelen onmisbaar. Met een variatie op de bekende uitspraak van Johan Huizinga zouden we kunnen zeggen dat de sociale wetenschap de geestelijke vorm is waarin een samenleving zich rekenschap geeft van de veranderende wereld waar zij deel van is, van haar plaats in die wereld en van haar aard en ontwikkeling in verleden, heden en toekomst. De Amsterdamse School is in korte tijd een instituut geworden dat deze opdracht serieus neemt en dat mede daarom ook in de toekomst allerwegen ruimhartige steun verdient.

Verjaarscadeaus worden vaak op het laatste moment gekocht. Dat geldt ook voor deze publicatie. De betrekkelijk korte tijd die beschikbaar was voor onderzoek en schrijven, heeft mij genoopt die tijd vooral te gebruiken voor het bestuderen van de dissertaties van de School. Van die studie wordt in dit boekje op twee manieren verslag gedaan. Het eerste deel bestaat uit een opstel mijnerzijds waarin die vijfenveertig boeken in bepaalde contexten geplaatst worden en vanuit verschillende gezichtspunten de revue passeren. Het tweede deel bestaat uit een geannoteerde bibliografie van alle dissertaties, alfabetisch op auteursnaam gerangschikt. Van elk boek heb ik in een paar honderd woorden het onderwerp en de probleemstelling, het theoretisch perspectief, de gebruikte onderzoekstechniek en iets van de inhoud genoteerd. Deze bibliografie wordt voorafgegaan door een lijst waarin alle titels in chronologische volgorde van verschijnen zijn vermeld. In deze lijst zijn, voorzover van toepassing, ook de handelsedities en vertalingen van de proefschriften opgenomen, tevens is aangegeven welke proefschriften met een prijs bekroond zijn.

Het tijdig klaren van dit karwei heeft, zoals gezegd, weinig ruimte gelaten voor ander onderzoek. In zekere zin is dat jammer: een dissertatie is het eindproduct van een individueel traject dat nu gemiddeld zo'n vijf jaar duurt, dat door verschillende fasen gaat en dat de onderzoeker of onderzoekster al die tijd intensief in beslag neemt. De individuele producenten en de individuele productieprocessen zouden wellicht meer aandacht verdienen. Ik heb er met enkele promovendi en gepromoveerden kort over gesproken maar hieronder komt het slechts zijdelings aan de orde. Het ontstaan, de ontwikkeling en het functioneren van de School worden evenmin uitvoerig behandeld. Ook het onderwijs en de begeleiding die binnen de School gegeven worden, blijven hier goeddeels buiten beeld. Hetzelfde geldt voor de relaties tussen promotores en promovendi en de onderlinge betrekkingen binnen beide groepen. Overigens zijn over al deze aspecten wel diverse publicaties beschikbaar, waaronder het recente proefschrift van de directeur van de School. Waar nodig heb ik

daaruit geput. Een laatste beperking die ik hier wil noemen, is dat dit boekje geen beeld geeft van de totale wetenschappelijke productie van de School. De leden van de wetenschappelijke staf van de School zijn allen productieve onderzoekers en auteurs, een nadere beschouwing van hun werk valt echter grotendeels buiten het bestek van deze kleine studie. Kortom: dit boekje geeft geen veelomvattend beeld van het functioneren van een academisch onderzoeks- en opleidingsinstituut maar van slechts één belangrijk facet daarvan: de wetenschappelijke productie zoals die tot nu toe in de proefschriften tot uiting is gekomen.

Het geven en ontvangen van verjaarsgeschenken is zelden vrijblijvend. Geschenken continueren relaties, ze lossen bepaalde verplichtingen in en scheppen nieuwe. Voor degenen die buiten de School staan of er een relatie 'op afstand' mee onderhouden, hoop ik dat het kennismaken van dit boekje zal bijdragen aan verscherping van hun beeld van de School en aan een bredere fundering van hun oordeel over de School. Voor degenen die tot de School behoren, hoop ik dat zij zichzelf in dit geschrift als in een spiegel zullen herkennen. Niet als in een lachspiegel met karikaturale, soms hilarische, vertekeningen, evenmin als in een spiegel die antwoord geeft op de vraag wie de schoonste in het land is, maar in een spiegel die, helder belicht, een realistisch beeld geeft: vertrouwd, maar hier en daar ook met nog niet eerder opgemerkte trekken. Voor hen die de School verlaten hebben, tenslotte, hoop ik dat dit boekje een aardig aandenken zal zijn: een kleine herinnering aan een fase uit hun leven.

Wat mijzelf betreft: het proeven van al deze proeven van wetenschappelijke bekwaamheid is meestal een plezierige en altijd een interessante ervaring geweest. Bij tijd en wijle voelde ik me een bezoeker van een tentoonstelling met vijfenveertig complexe kunstwerken. Al sloeg soms de bekende museumvermoeidheid toe, steeds heb ik geprobeerd me voor elk nieuw kunstwerk open te stellen en me een mening te vormen over de waarde ervan. Dat daarbij zo nu en dan mijn eigen smaak doorklinkt, zal wel niemand verbazen. Wanneer de catalogus van deze tentoonstelling aanleiding geeft tot discussie is mijn voornaamste doel bereikt.

Mijn dank gaat uit naar allen die bijgedragen hebben aan het tot stand komen van deze publicatie. Allereerst naar alle gepromoveerden die zo goed waren mij op mijn verzoek nader te informeren over de publicitaire lotgevallen en recensies van hun boeken. Voorts naar alle leden en voormalige leden van de School met wie ik gesproken heb. Van hen wil ik Jan Breman, Jan Willem Duyvendak, Johan Goudsblom, Johan Heilbron, Otto van den Muijzenberg, Mario Rutten, Kees Schuyt, Fred Spier, Abram de Swaan en Nico Wilterdink met name noemen. Zij hebben allen de tijd genomen om antwoord te geven op mijn vragen en om hun visie op het reilen en zeilen van de School uiteen te zetten. Bijzondere dank ben ik verschuldigd aan Hans Sonneveld, directeur van de School, en aan José Komen, assistent manager, die er samen voor gezorgd hebben dat het mij bij het werk aan dit

kleine project aan niets ontbrak. Tenslotte dank ik Heleen Bonte, Miriam May en Saloua Farrahi van het secretariaat van de School voor hun praktische bijstand.

Amsterdam, 31 januari 1997Ton Zwaan

DEEL I

DE SOCIALE WETENSCHAPPEN, DE WERELD
EN DE
DISSERTATIES VAN DE AMSTERDAMSE SCHOOL

I. Voorbeschouwing

1. De ontwikkeling van de sociale wetenschappen

Wie de bijna vier dozijn proefschriften van de Amsterdamse School op zijn tafel legt en in volgorde van verschijnen door zijn handen laat gaan, zoals ik bij wijze van eerste kennismaking deed, komt in eerste instantie onvermijdelijk onder de indruk van de forse hoeveelheid werk die voor hem ligt. Een kleine meter boeken, vijfenveertig titels van voldoende tot goede en zeer goede kwaliteit, binnen zeven jaar verschenen, bijna vijftienduizend pagina's, zo'n 225 geïnvesteerde arbeidsjaren, dat is geen onaanzienlijke prestatie. Kon een spreker ten tijde van het eerste lustrum in 1992 de toenmalige productie van de School nog vrolijk maar niet vriendelijk aanduiden als 'een klauwtje ongeregeld', nu zou een dergelijke typering geheel misplaatst zijn.ⁱ Getuige de dissertaties, worden binnen de Amsterdamse School tal van interessante facetten van onze complexe en veranderlijke wereld op gedegen wijze onderzocht en wordt daarover in vaak boeiende en goed geschreven teksten verslag gedaan.

Wie zich vervolgens ter nadere kennismaking zo'n tien weken met al die boeken afzonderd, intensief gaat lezen, aantekeningen gaat maken en probeert zich een oordeel te vormen over de afzonderlijke studies en het gehele corpus aan dissertaties, wordt in tweede instantie vooral getroffen door de grote verscheidenheid in onderwerpen en thema's van onderzoek. Er zijn proefschriften over de visies op ziekte en ongeluk onder dorpsbewoners in Kameroen, over de stedelijke onderklasse, de rechterlijke macht, venerische ziekten en katholieke homoseksuelen in Nederland, over grote boeren en kleine industriëlen in India, over nieuwe sociale bewegingen in Frankrijk en Duitsland, verpleegsters op Java, danseressen en zangeressen in Egypte, vissers op Texel en dorpsfestivals in Zuid-Italië. Er zijn ook proefschriften over religieuze regimes in Peru, vrouwelijke ondernemers in West-Java, stedelijke armoede in Quito en Calcutta, uitheemse missionarissen en inheemse bevolkingsgroepen in Ghana en Tanganyika, de ontwikkeling van een dorpselite in China, pioniers in een grensgebied in Sri Lanka, industrialisering en klassevorming in Brabant, de modernisering van Emmen en over nog vele andere onderwerpen.ⁱⁱ De verscheidenheid geldt niet alleen de onderwerpen en thema's, maar ook de specifieke vragen en probleemstellingen, de theoretische perspectieven, de conceptualisering, de theorieën en het geheel aan gebruikte onderzoeksmethoden en -technieken. Hoe kunnen we de variatie en verscheidenheid in de wetenschappelijke productie van de Amsterdamse School opvatten, in welk perspectief kunnen we die zien en hoe moeten we die waarderen?

Een directe reden voor de verscheidenheid is gelegen in het feit dat de School bij de recrutering van nieuwe promovendi veelal de eis stelt dat zij hun eigen onderzoeks- en promotieplan meebrengen. Binnen bepaalde grenzen, waar we later nog op terug komen, is er dus een ruime

marge voor de eigen keuze van de promovendus. Dat draagt ongetwijfeld bij aan de gesignaleerde verscheidenheid, maar indachtig de formulering van Marx in het begin van *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (1852) zouden we kunnen zeggen: Promovendi maken hun eigen proefschriften, maar zij maken die niet geheel uit vrije wil, niet onder zelfgekozen, maar onder rechtstreeks aangetroffen, gegeven en overgeleverde omstandigheden. De traditie van alle dode geslachten rust als een zware last op de hersenen van de levenden. Marx moge in deze laatste zin, zoals hij wel vaker deed, een wat theatrale toon aanslaan, dat neemt niet weg dat de kern van zijn inzicht waardevol is. Om de verscheidenheid in de wetenschappelijke productie van de School van enige afstand in perspectief te kunnen zien, moeten we zicht hebben op de ontwikkeling van de sociale wetenschappen, op de veranderende wereld en op de lotgevallen van de sociale wetenschappen in Nederland. Die vormen immers voor een groot deel de 'overgeleverde omstandigheden' waaronder promovendi hun proefschriften maken. Daarom begin ik dit opstel met een beknopte beschouwing daarover.

De sociale wetenschappen zoals wij die nu aan het einde van de twintigste eeuw kennen en zoals die tegenwoordig praktisch overal ter wereld worden bedreven en onderwezen, zijn het resultaat van een complexe ontwikkeling die zo'n anderhalve eeuw beslaat. De hele intellectuele en institutionele structuur van geschiedenis, sociologie, culturele antropologie, politieke wetenschap, economie en psychologie bestond rond 1850 nog niet. Uiteraard wil dat niet zeggen dat er geen geleerden waren die zich bezighielden met de bestudering van mensen en hun samenlevingen, maar wel dat die studie nog goeddeels in een predisciplinair stadium verkeerde.ⁱⁱⁱ Er waren geen faculteiten aan universiteiten waar de genoemde vakken bestudeerd en onderwezen werden, geen hoogleraren, geen studierichtingen en studenten, geen examens, geen promoties. Rond 1950 bestond dat alles wel. In de tussenliggende eeuw waren alle disciplines, hier eerder, daar later, min of meer gevestigd geraakt.^{iv} Daarmee waren, in de woorden van Immanuel Wallerstein, permanente institutionele structuren ontstaan 'designed both to produce new knowledge and to reproduce the producers of knowledge'.^v

De ontwikkeling van de sociale wetenschappen in de afgelopen anderhalve eeuw kunnen we opvatten als deel van een veel meer omvattend en veel langduriger proces van secularisering en rationalisering van het menselijk denken en handelen. Een proces dat ook de ontwikkeling van de natuurwetenschappen en van de moderne techniek teweeg heeft gebracht. Het is zeker niet zo dat we dit proces in zijn geheel zouden overzien, laat staan begrijpen, maar enkele opmerkingen over plaats, tijd, dynamiek, tempo en richting van ontwikkeling lijken wel mogelijk.

Voordat in de geschiedenis van de mensheid het tijdperk van Europese dominantie aanbrak, rond de zestiende eeuw, waren in andere en oudere beschavingen al belangrijke aanzetten gegeven voor verschillende vormen van 'verwetenschappelijking' van het denken. In de Griekse en Egyptische oudheid, ten tijde van het Romeinse Rijk, in de Indiase en Chinese beschavingen, in de

islamitisch-Arabische beschaving en ook in de latere Middeleeuwen in Europa waren perioden geweest waarin sommige mensen - geleerden, priesters, geleerden, filosofen - op betrekkelijk seculiere wijze probeerden de werkelijkheid waarin ze leefden al observerend, denkend en redenerend te ordenen, te begrijpen en te verklaren. De zo verworven kennis was niet alleen van theoretische aard maar werd ten dele ook praktisch aangewend.^{vi} Door allerlei omstandigheden waren deze inspanningen vaak uiterst precair en kwetsbaar. Onderhorigheid aan machthebbers en krijgers, rivaliteiten met bestaande orthodoxieën of vastlopen in nieuwe orthodoxieën, de stagnatie of integrale ondergang van beschavingen, dat speelde allemaal een rol. Ongetwijfeld ging veel verloren, maar toch bleven ook fragmenten en delen van bereikte resultaten bewaard. Ze werden doorgegeven aan volgende generaties of werden na eeuwen herontdekt. Veel daarvan lag ten grondslag aan de ontwikkeling die West-Europa vanaf de zestiende eeuw begon door te maken. We kunnen dan ook zeker niet stellen dat het proces van secularisering en rationalisering en, in engere zin, van verwetenschappelijking in zijn oorsprongen Europees of 'Westers' was. Wel kan gezegd worden dat de wetenschapontwikkeling tussen de 16e en het einde van de 19e eeuw voornamelijk plaats vond in West-Europa.^{vii} Vanaf het einde van de 18e eeuw werd ook Noord-Amerika belangrijker in dat proces en met de inzetende modernisering van Japan en Rusland tegen het einde van de 19e eeuw ontstaat dan een polycentrisch mondiaal wetenschapsstelsel. Sindsdien kan eigenlijk niet meer zinvol gesproken worden van 'Westerse wetenschap', al wordt dat ook nu nog wel gedaan. Wetenschapontwikkeling in de 20e eeuw vindt plaats binnen een wereldwijd transnationaal wetenschapsstelsel met vele centra en dat stelsel is een van de drijvende krachten in de wording van een wereldcultuur.^{viii}

Het proces van verwetenschappelijking is op de langere termijn en ook op de kortere van de afgelopen twee eeuwen zowel grillig als geleidelijk verlopen. Variërend naar tijd, plaats en veld van onderzoek heeft het fasen gekend van snelle ontwikkeling maar ook van langzame voortgang en van stagnatie en terugval. Er zijn episoden geweest van 'revolutie': van snelle en omvangrijke doorbraken, van grote wetenschappelijke visie, creativiteit en vernieuwing. Andere episoden sporen beter met een beeld van 'evolutie': over langere tijd soms onafhankelijk van elkaar staande, dan weer concurrerende en botsende dan weer convergerende ideeën (theorieën) en onderzoekspraktijken, waaruit op den duur toch voortgang resulteert. Weer andere episoden kunnen aangeduid worden als 'involutie': vastlopend werk, toenemende rigiditeit, statische expansie, toenemend introversieve tendenties.^{ix} Deze episoden komen soms naast elkaar voor, soms na elkaar, maar ze maken alle deel uit van het meeromvattende proces.

Wetenschapontwikkeling is een relatief autonoom proces met een dynamiek die zowel intern als extern bepaald wordt. De interne aandrijving komt vooral voort uit het werk der geleerden zelf. Creativiteit, vernieuwing en productiviteit van vele individuele mensen, van kleine en grotere netwerken en groepen zijn van doorslaggevend belang. Aan die dynamiek is en wordt zowel bijgedragen door grote geleerden, zij die door hun werk ruime bekendheid hebben verworven, als

door de arbeid van vele minder bekend geworden onderzoekers. Deze interne dynamiek kan niet gereduceerd worden tot politieke, economische en sociaal-culturele condities, maar die condities werken wel op allerlei manieren in op de wetenschapsontwikkeling, ze bepalen de externe dynamiek.

Waar niet een zekere mate van politiek geïnstitueerde vrijheid bestaat en van immuniteit voor arbitrair ingrijpen van autoriteiten kan wetenschapsontwikkeling belemmerd worden of onmogelijk zijn. Het is genoegzaam bekend hoe in het laat-Middeleeuwse en vroeg-moderne Europa geleerden onder druk stonden van de macht van de georganiseerde religie en tot welke compromissen zij soms hun toevlucht moesten nemen. Een soortgelijke situatie bestaat nu in grote delen van de islamitische wereld waar najverrige orthodoxe schriftgeleerden meer onafhankelijke geesten monddood maken. Al even bekend zijn de verwoesting van de geschiedschrijving en de sociale wetenschappen, de pervertering van de biologie en de stagnatie in allerlei andere wetenschappen in de Sovjetunie onder Stalin, en de vernietiging van een groot deel van de sociale wetenschappen in Duitsland ten tijde van het nationaal-socialisme.^x Waar geen economische middelen beschikbaar zijn en ter beschikking gesteld worden, is wetenschapsbeoefening ook niet goed mogelijk. Die situatie bestaat nu vooral in delen van Afrika en het voormalige Russische imperium. Gezien het belang van de politieke en economische condities is het niet verwonderlijk dat het proces van verwetenschappelijking van het denken op vele plaatsen en gedurende lange perioden in de wereldgeschiedenis niet of nauwelijks plaats kon vinden en tot in de 17e en 18e eeuw tamelijk kwetsbaar bleef.

Vanaf die tijd, en zeker in de 19e eeuw, ontstonden echter gunstiger condities en dan wordt langzaam een ongebroken, continue, meer en meer geïnstitueerde en cumulatieve ontwikkeling zichtbaar. De netwerken van geleerden groeien in omvang en verdichten zich, het tempo van wetenschapsontwikkeling versnelt en in de Duitse gebieden, Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten, destijds de vier voornaamste centra van wetenschapsbeoefening, worden op velerlei terreinen steeds meer waardevolle resultaten geboekt. Dat politieke en economische condities medebepalend blijven, behoeft verder geen betoog. Op subtielere wijze werken ook steeds sociaal-culturele condities door: degenen die wetenschap bedrijven, zijn op allerlei manieren gevormd door hun tijd en cultuur en dat speelt mee in de problemen die ze zich stellen, in hun ambities en verlangens, hun hoop en hun vrees, in de sociale druk die ze ervaren en in de culturele kleuring van hun denken.

Maar hoe complex de dynamiek van wetenschapsontwikkeling ook moge zijn, onmiskenbaar is dat deze hele ontwikkeling in de laatste twee eeuwen globaal in dezelfde richting gegaan is. Zij heeft geleid tot een immense toename van systematische, preciese, geldige en betrouwbare kennis op tal van terreinen. Dat heeft de beoefening van wetenschap een centrale en niet meer weg te denken plaats gegeven in menselijke samenlevingen, het heeft de menselijke mogelijkheden enorm verruimd, vele afhankelijkheden minder dwingend gemaakt en de beheersingsmogelijkheden op vele gebieden vergroot. Dit geldt niet alleen voor de

natuurwetenschappen, ook in de geschiedenis en de sociale wetenschappen is de kennis reusachtig toegenomen. De kennis van de wereldgeschiedenis bijvoorbeeld, waar auteurs van rond 1800 het mee moesten doen, was heel gebrekkig in vergelijking met de kennis waar Max Weber een kleine eeuw later over kon beschikken. En sinds zijn tijd is de groei van kennis almaar doorgegaan.

Natuurlijk impliceert de toename van wetenschappelijke kennis niet dat fundamentele afhankelijkheden van mensen - van 'de natuur', van elkaar en van 'zichzelf' - verdwenen zijn. Evenmin is er reden om aan te nemen dat dat ooit het geval zal zijn.^{xi} Met de 'oplossing' van allerlei oude problemen zijn bovendien ook weer nieuwe problemen ontstaan. En tenslotte is het belangrijk te blijven beseffen dat een meer seculier, meer rationeel en wetenschappelijk perspectief op de wereld zeker niet zonder meer als dominant beschouwd kan worden. Religieus-ideologische en politiek-ideologische perspectieven geven in de huidige wereld vaker de toon aan. Zo bezien, is nog slechts sprake van een aarzelend begin van secularisering en rationalisering.

Vergelijken we de ontwikkeling van de sociale wetenschappen met die van de natuurwetenschappen, dan valt op dat de sociale wetenschappen later zijn ontstaan. In zijn studie naar het ontstaan van de sociologie onderscheidt Heilbron een predisciplinair (vanaf 1600) en een disciplinair stadium. Voor de natuurwetenschappen voltrok de overgang naar het disciplinaire stadium zich in de decennia rond 1800. Een soortgelijke wending in de ontwikkeling van de sociale wetenschappen vond pas zo'n driekwart eeuw later plaats. In de laatste decennia van de 19e eeuw werden in de vier voornaamste centra van wetenschapsbeoefening, onder uiteenlopende omstandigheden, onder verschillende namen en in wisselend tempo, de geschiedenis, de economie, de psychologie, de sociologie, de culturele antropologie en de politieke wetenschap als academische disciplines gevestigd. Een discipline omschrijft Heilbron als een 'eenheid van onderwijs, onderzoek en beroepsvorming'. Hoewel juist over die eenheid meer valt te zeggen, richt dit begrip de aandacht op enkele belangrijke aspecten en consequenties van disciplinevorming.^{xii}

De vorming en ontwikkeling van disciplines is zowel een intellectueel als een institutioneel proces en beide aspecten zijn steeds op allerlei manieren met elkaar verweven. Bij degenen die zich in de eerste fase met de vestiging van de nieuwe wetenschappen bezighielden, is waar te nemen hoe zij allereerst een 'domein' in de werkelijkheid trachtten af te bakenen. Een domein dat het object zou moeten worden van onderzoek en studie. De sociale werkelijkheid werd verkaveld en er werden globale grenzen getrokken: de geschiedenis richtte zich op het verleden en niet op het heden, in de economie werden actuele economische verschijnselen bestudeerd, in de psychologie ging het om de werking van de menselijke geest, goeddeels los gedacht van tijd en plaats, sociologen bestudeerden hedendaagse samenlevingen, antropologen verre culturen en in de politieke wetenschap moest het gaan om de staat, internationale betrekkingen en andere politieke verschijnselen. Deze verkaveling veronderstelde een lange voorafgaande ontwikkeling en differentiatie van het denken en van de samenlevingen waarin de disciplines gevormd werden. Pas toen 'staat en politiek', 'economie',

'maatschappij' en 'cultuur' zover gedifferentieerd waren dat men ze als 'afzonderlijke sferen' kon gaan beschouwen en pas toen er een helder besef ontstond over 'heden' en 'verleden', over de verschillen daartussen en de wijzen waarop het voorgaande het huidige mede bepaalde, kon de genoemde verkaveling plaatsvinden.

Naast de omschrijving van een 'eigen' domein werden ook de doelen van de beoefening van de nieuwe wetenschappen en de gewenste wijzen van onderzoek globaal bepaald. Op een heel algemeen niveau was er wel overeenstemming: het moest gaan om meer en betere kennis, maar op meer concreet niveau waren er van meet af aan meningsverschillen. Daarbij speelden verschillende opvattingen over de aard van de sociale werkelijkheid, over het doel en de aard van wetenschapsbeoefening, over kennisidealen, de plaats van theorie en de geëigende methoden van onderzoek allemaal een rol. Soms heerste er binnen bepaalde wetenschappelijke velden enige tijd rust aan dit front en leek de overeenstemming groot, maar na verloop van tijd laaiden fundamentele discussies over domein, doelstellingen en methoden dan toch weer op - zoals onder meer blijkt uit allerlei 'methodenstrijden' - zonder ooit werkelijk beslecht te worden.^{xiii}

Hoewel intellectuele consensus over deze fundamentele kwesties tussen en binnen de disciplines uitbleef, groeide er in de afgelopen eeuw toch in de praktijk een zekere arbeidsverdeling tussen de disciplines en kwamen in ruime zin disciplinaire tradities en identiteiten tot stand. Dat laatste vloeide grotendeels voort uit de academische instituering, die overigens van land tot land en binnen de landen van universiteit tot universiteit verschillend verliep. Er kwamen nu leerstoelen, studierichtingen en studenten en daarmee ontstond behoefte aan curricula en leerboeken, aan inleidingen in 'vakken', aan examens en promoties. Alras volgden ook nieuwe vaktijdschriften, beroepsverenigingen en beroepen. De nieuw aangekomen studenten moesten opgeleid en in ruimere zin gesocialiseerd worden in de nieuwe disciplines. Een belangrijke consequentie was de vorming van gemeenschappen van geleerden en aankomende geleerden die zich met disciplinamen gingen tooien. Anders gezegd: die zich identificeerden met de disciplines en daaraan hun intellectuele, professionele en maatschappelijke identiteit verbonden. De banden binnen de gemeenschappen waren wellicht vrij los, maar ze onderscheidden toch van andere gemeenschappen van geleerden. Deze instituering, de groei van universitair onderwijs, van een 'eigen' onderzoekspraktijk en de toenemende beroepsvorming zorgden voor een zekere eenheid naar binnen toe, terwijl de disciplines onderling meer of minder van elkaar verwijderd raakten, zich ten opzichte van elkaar profileerden of, in het beste geval, elkaars bestaan respecteerden in praktische zin.

Wat de arbeidsverdeling betreft, waren tot halverwege de 20e eeuw twee scheidslijnen fundamenteel. In de geschiedenis, de sociologie, de economie en de politieke wetenschap richtte de grote meerderheid der onderzoekers zich primair op de 'eigen' samenleving, en bij uitbreiding op de 'moderne wereld'. De antropologen, die aanvankelijk nog beoogden de hele mensheid te bestuderen in al haar historische diepte en over de volle culturele breedte, legden zich vanaf de eerste decennia

van de eeuw vooral toe op de studie van de 'niet-moderne wereld'. Daarbij richtten zij zich tot in de jaren '60 overwegend niet op de grote beschavingen in die wereld, maar op 'primitieve', later 'tribaal' of 'schriftloos' genoemde, volken. Overigens gold ook voor hen een zekere binding aan de 'eigen' samenleving: vooral die volken werden bestudeerd die binnen het (koloniale) machtsbereik van die samenleving vielen. In de landen van Midden- en Oost-Europa, die niet of nauwelijks over koloniën beschikten, kwam de antropologie niet tot ontwikkeling, in plaats daarvan ontstond 'volkskunde'. De tweede scheidslijn liep tussen de disciplines die zich met de 'moderne wereld' bezighielden: de historici waren er voor 'het verleden', de anderen voor 'het heden'.^{xiv} Gedurende een groot deel van de twintigste eeuw werden de sociale wetenschappen meer en meer 'a-historisch', al bleef een meer historisch georiënteerde onderstroom steeds aanwezig.

De grenzen tussen de disciplines waren overigens niet statisch en binnen elke discipline vond in de loop der tijd een aanzienlijke schaalvergroting, differentiatie en specialisatie plaats. Tussen de psychologie en de sociologie bijvoorbeeld, ontstond de sociale psychologie, tussen de economie en de sociologie de economische sociologie of, van de andere kant gezien, de institutionele economie. Tussen de politieke wetenschap en de sociologie laveerde de politieke sociologie, tussen de antropologie en de psychologie de zogenaamde 'cultuur-en-persoonlijkheidsstudies' en zo voort. Binnen de disciplines groeiden verschillende patronen van specialisaties. In de geschiedenis werden die aanvankelijk vooral gemarkeerd met tijdsperiodes - van prehistorie tot en met contemporaine geschiedenis - naast oudere indelingen in bijvoorbeeld 'vaderlandse' en 'algemene' geschiedenis, of in kerk-, kriegs- of ideeëngeschiedenis. Later kwamen daar ook thematische indelingen bij: naast politieke geschiedenis, ook economische, sociale en cultuurgeschiedenis. Veel van de geschiedenis kon lang beschouwd worden als een aspect van natievorming en dat gold ook wel voor de sociologie. Tijdsperiodes waren hier niet aan de orde, maar thematische specialisaties zoveel te meer en heel veel sociologie in de 20e eeuw was en is primair nationale sociologie: gericht op verschijnselen in de eigen hedendaagse samenleving. Vanuit een mondiaal gezichtspunt was veel sociologie dus getekend door regionale specialisatie: sociologie van Amerika, van Frankrijk, van Nederland. Regionale specialisatie, of zelfs 'volken'-specialisatie, was ook een bekend patroon in de culturele antropologie, terwijl de specialisaties in de politieke wetenschap meer weghadden van het interne patroon in de sociologie.

Een andere belangrijke bron van differentiatie tussen en binnen de disciplines, hierboven al even genoemd, was gelegen in verschillende opvattingen van wetenschap. In de loop van de discipline-ontwikkeling kwamen, vroeger of later, een drietal uiteenlopende visies op sociale wetenschap en wetenschapsbeoefening naar voren, die ten dele hun wortels hadden in het predisciplinaire stadium en die ook van tijd tot tijd geherformuleerd werden. Ik doel hier op de sciëntistische visie, de interpretatieve visie en de historisch-comparatieve visie.^{xv} Deze visies zijn niet scherp van elkaar af te bakenen, ze hebben overeenkomsten en verschillen, en ze zijn ook niet intern homogeen, binnen

elke visie bestaan meerdere varianten. Toch zijn ze min of meer coherent en duurzaam gebleken en geven ze ook nu nog scheidslijnen binnen en tussen de disciplines aan. In plaats van 'visies' zouden we ze ook aan kunnen duiden als verschillende genres of stijlen van sociale wetenschapsbeoefening of, met wat meer modieuze termen, als 'taalspelen', 'vocabulaires' of 'vertogen'.

In de sciëntistische visie stond en staat het ideaal van 'harde wetenschap' - zelf een recente term uit het bijbehorende vocabulaire - hoog in het vaandel. Onder de indruk van de grote successen van de natuurwetenschappen en wellicht ook van het maatschappelijk prestige dat deze verwierven, was het streven gericht op het ontdekken en formuleren van de universele wetten die het menselijk gedrag en de ontwikkeling van samenlevingen verondersteld werden te bepalen. Deze doelstelling was al in de 18e eeuw geformuleerd en is vooral bij negentiende-eeuwse auteurs veelvuldig aan te treffen. Zowel bij Auguste Comte als bij Karl Marx, om deze twee zeer uiteenlopende auteurs te noemen, bestond een rotsvast geloof in de mogelijkheden en toekomstige successen van deze wetenschapsopvatting. De 'positieve wetenschap' (Comte) en de 'werkelijke, positieve wetenschap' (Marx) zou mensen, althans een elite van uitverkorenen (de positivisten respectievelijk het proletariaat), superieure kennis en inzicht bieden en zo de mogelijkheid verschaffen een 'goede' samenleving in te richten. Dit kennisideaal werd in de 20e eeuw wel in zijn pretenties afgezwakt en terughoudender geherformuleerd maar het verdween niet en zette zich vast als het nomothetisch ideaal of het nomologisch-deductief model in de sociale wetenschappen. In hedendaagse woorden gaat het dan om de formulering van algemene theorieën, deductie van hypothesen, operationalisering, 'meting', bij voorkeur bij grote aantallen 'gevallen' (bijvoorbeeld 'kenmerken' van individuele mensen), min of meer geavanceerde statistische bewerking van deze 'data', toetsing der hypothesen en theoretische terugkoppeling. In de bijbehorende taal wordt onder meer vaak gerept van variabelen en hun onderlinge relaties en het doel is om te komen tot tijd- en plaatsloze generalisaties. Dit ideaal van wetenschapsbeoefening is waarschijnlijk het meest dominant geworden in de moderne economie en psychologie, maar ook in delen van de politieke wetenschap en de sociologie is deze visie gangbaar en zelfs in de geschiedenis en de culturele antropologie is dit denken doorgedrongen, al zijn de beide laatste disciplines meer idiografisch dan nomothetisch georiënteerd.

De interpretatieve visie is ten dele antagonistisch ten opzichte van de sciëntistische visie. Een uitgangspunt is dat de sociale werkelijkheid, gevormd en op gang gehouden door mensen, van fundamenteel andere aard is dan de natuurlijke werkelijkheid en derhalve een andere wetenschappelijke benadering vereist. Niet het streven naar wetten of generalisaties moet voorop staan, maar het streven naar plausibele duidingen van menselijk gedrag in specifieke contexten. Mensen geven voortdurend betekenis aan de situaties waarin ze zich bevinden, ze interpreteren steeds. Die betekenissen bepalen mede hun gedrag en het samengaan van al die betekenisvolle handelingen resulteert in bepaalde samenhangen en ontwikkelingen in de sociale werkelijkheid. Het gaat erom die betekenissen te onderzoeken en zo inzichten te ontwikkelen in menselijk handelen en

in die specifieke samenhangen en ontwikkelingen. Om dat te kunnen doen moeten onderzoekers zich persoonlijk verstaan met degenen die ze onderzoeken; grote surveys, enquêtes of statistische gegevens zijn niet of minder bruikbaar, observatie, open interviews en participierend onderzoek geschikter. Ook dit kennisideaal heeft oude wortels, onder meer in de (Duitse) geesteswetenschappen en in het denken van Max Weber waar deze pleitte voor *deutend Verstehen* naast *kausal Erklären*. Waar de sciëntistische visie filosofische aanknopingspunten heeft in het positivisme en het logisch positivisme, daar knoopt de interpretatieve visie aan bij de fenomenologie en de hermeneutiek. De interpretatieve benadering heeft in diverse vormen invloed verworven binnen de disciplines. Het minst binnen de economie, maar binnen delen van de (klinische) psychologie is die invloed tamelijk sterk. Ook in de sociologie en meer nog in de culturele antropologie en de geschiedenis is de interpretatieve benadering gangbaar, zij het dat in de geschiedenis directe observatie uiteraard is uitgesloten.

De historisch-comparatieve visie, tenslotte, kent zowel overeenkomsten als verschillen met de beide voorgaande visies. Het streven is niet gericht op 'harde wetenschap' of generalisaties los van tijd en plaats, maar het doel is wel om te komen tot historische generalisaties. Fundamenteel is het tijdsbesef: mensen, samenlevingen, de sociale werkelijkheid, dat alles verkeert in wording, is veranderlijk en procesmatig van aard. Het gaat om het verwerven van kennis van en inzicht in die processen en in hun onderlinge samenhang. Vergelijkingen - synchroon en diachroon, tussen groepen, samenlevingen en culturen - zijn onder andere belangrijk omdat daarmee processen zichtbaar gemaakt kunnen worden. Interpretaties zijn steeds relevant maar er kan niet volstaan worden met de weergave van de betekenisgeving door direct betrokkenen, die moet op zichzelf ook weer in een ruimer kader geplaatst worden. In de psychologie is deze benadering nauwelijks gangbaar, alleen enigszins in de transculturele psychologie en psychiatrie. Hetzelfde geldt voor de economie met uitzondering van de institutionele economie en het onderzoek naar lange-termijn ontwikkelingscycli. In de andere disciplines - de sociologie, de politieke wetenschap, de geschiedenis en de culturele antropologie - is deze benadering evenwel heel gangbaar en kent zij een geschiedenis die terugreikt tot de 'klassieke' periode in de vorming van deze disciplines.^{xvi}

Het beeld dat we in deze paragraaf hebben geschetst, is tamelijk complex. De ontwikkeling van de sociale wetenschappen, inclusief de geschiedenis, is deel van een meeromvattend proces van 'verwetenschappelijking' van het denken, waarin de sociale wetenschappen relatief laat zijn ontstaan. De overgang van het predisciplinaire naar het disciplinaire stadium heeft een intellectueel en institutioneel gedifferentieerd geheel aan disciplines opgeleverd, waarbinnen een aantal fundamentele scheidslijnen belangrijk bleek. Het geheel was niet statisch, de grenzen tussen disciplines zijn in de afgelopen eeuw steeds omstrede gebleven, scheidslijnen zijn verschoven en opnieuw getrokken en alle afzonderlijke disciplines hebben interne ontwikkelingen doorgemaakt die met slagwoorden als schaalvergroting, differentiatie en specialisatie zijn aan te duiden. Niettemin groeide er een zekere

arbeidsverdeling en ontstonden disciplinaire conventies en tradities, die ook een zekere mate van eenheid impliceerden. Die eenheid was - en is - echter betrekkelijk: uiteenlopende specialisaties en divergerende wetenschapsopvattingen zijn er binnen de afzonderlijke disciplines steeds geweest en hebben de geesten ook verdeeld gehouden.

Dit alles is ook deel van de achtergrond van de Amsterdamse School en komt, zoals we nog zullen zien, ook tot uitdrukking in de dissertaties. We zullen echter eerst nog kort stilstaan bij de veranderende wereld van de 19e en 20e eeuw, waarin de sociale wetenschappen gevormd werden en die tegelijkertijd hun onderzoeksobject werd en gebleven is.

2. De veranderende wereld

De meeste promovendi zijn geboren en getogen in de Nederlandse samenleving van de latere 20e eeuw; een tamelijk sterk gesecculariseerde, vergaand gedifferentieerde en geïntegreerde (post-) industriële maatschappij met een hoog niveau van welvaart. Een samenleving die tevens een rechtsstaat en een parlementaire democratie is en die deel uitmaakt van een regio in de wereld - West-Europa - waar bijna een halve eeuw geen oorlog was. De staten in die regio deden halverwege de eeuw in hoog tempo afstand van de koloniën van voorheen, werden tot voor kort sterk beïnvloed door de tegenstellingen van de Koude Oorlog, en zijn deel van 'de Eerste Wereld'. Een korte terugblik op de historische wording van een en ander, werpt zowel licht op een deel van de omstandigheden waaronder promovendi werken als op een deel van de onderwerpen waar ze zich mee bezighouden.

Recentelijk hebben verschillende auteurs geprobeerd de structuur van de menselijke geschiedenis te verhelderen door vier typen samenlevingen te onderscheiden: a) samenlevingen van verzamelaars en jagers; b) agrarische samenlevingen; c) industriële samenlevingen; en d) een nieuw type, dat nu nog in een beginfase verkeert en dat we nog niet goed weten te benoemen: de 'post-industriële' samenleving.^{xvii} Deze maatschappijtypen verschillen fundamenteel van elkaar en hebben elkaar in de mensheidsgeschiedenis opgevolgd en verdrongen. Het eerste type bestaat nu vrijwel nergens meer. In een langdurig proces is het overvleugeld door het agrarische type en, veel later, door het industriële type. De vaak tragische ondergang van de laatste resten van samenlevingen van verzamelaars en jagers, in het hoge Noorden en het verre Zuiden, in de binnenlanden van Nieuw-Guinea en Brazilië, heeft zich in de 20e eeuw afgespeeld, deels nog in onze tijd. Rond 1900 leefde onder antropologen al het besef dat ze haast moesten maken, ze waren zich ervan bewust dat hun 'klassieke' studieobject aan het verdwijnen was. Door de opkomst van de industriële samenleving vanaf het einde van de 18e eeuw is ook het tweede type, de agrarische samenleving, op mondiaal niveau aan een lange terugtocht begonnen. Eerst in Engeland, West-Europa en Noord-Amerika, alras ook in Midden-Europa, Japan, Australië en Oost-Europa. En nu is die terugtocht van het

tweede type en de vestiging van het derde type elders in de wereld, in grote delen van Azië, Latijns-Amerika en Afrika, in volle gang. Tal van de huidige 'wereldproblemen' zijn daar ten nauwste mee verbonden.

De wording van de moderne geschiedschrijving en de andere sociaal-wetenschappelijke disciplines is in een stroomversnelling geraakt bij de opkomst van het derde type. In veel discipline-geschiedenissen is gewezen op de belangrijke en vormende invloed van de voornaamste ideeën van de Verlichting en van de beide revoluties, de politieke revolutie in Frankrijk en de industriële revolutie in Engeland. De 'moderniteit' die hiermee inzette - waarbij we voorbijgaan aan allerlei relativeringen en nuanceringen - heeft in hoge mate bijgedragen aan de ontwikkeling van de disciplines, is tegelijkertijd zeker een eeuw lang hun voornaamste studieobject geweest en is dat tot op zekere hoogte ook nu nog. De veranderingen die zich in de 19e eeuw doorzetten, waren zo veelomvattend en diepgaand en in de ogen van veel tijdgenoten zo ingrijpend, dat het eigenlijk niet te verwonderen is dat ze de aandacht van de eerste generaties sociale-wetenschapsbeoefenaars vrijwel volledig in beslag namen.

Het is hier niet de plaats de 'modernisering' van West-Europa te schetsen - die is inmiddels in een zeer omvangrijke en nog steeds groeiende literatuur uit-en-te-na beschreven en geanalyseerd - ik wil slechts enkele grote veranderingen en ontwikkelingen noemen.^{xviii} Met allerlei variaties naar plaats en tijd, impliceerde de modernisering fundamentele demografische veranderingen. Het oude demografische regime van het agrarische Europa ging over in een nieuw regime van het industrialiserende Europa en dat resulteerde onder andere in een zeer omvangrijke demografische groei. Het ging ook gepaard met veranderingen in het samenleven van mannen en vrouwen en van ouders en kinderen, in het familie-, huwelijks- en gezinsleven. Een tweede fundamentele verandering betrof de economie: de complexe en wijdvertakte transitie van een agrarisch-commerciële samenleving naar een industrieel-commerciële maatschappij. Deze transitie kan in een lang tijdsperspectief gezien worden - van de opkomst van het kapitalisme aan het einde van de Middeleeuwen en het begin van de vroeg-moderne tijd tot aan het industrieel kapitalisme uit het begin van de 20e eeuw - maar voor tijdgenoten leek het een zeer ingrijpende 'grote overgang', die binnen enkele generaties zijn beslag kreeg. Zoals bekend resulteerde de industrialisatie onder andere in een op vele niveau's complexer wordende arbeidsdeling en in een economische groei die tot dan toe nog nooit eerder in de geschiedenis had plaatsgevonden. De industrialisatie ging gepaard met toenemende mobiliteit en migratie van grote bevolkingsgroepen, met grootscheepse verstedelijking en met een derde complex van veranderingen: fundamentele transities in de sociale structuur. Hoe deze ook verder omschreven mogen worden, steeds zien we in Europa dat oude standenstructuren en daarmee verbonden groepen en hiërarchieën aan belang en betekenis inboetten, terwijl nieuwe klassenstructuren en daartoe behorende groepen en hiërarchieën aan betekenis winnen. Een vierde complex van fundamentele veranderingen betrof de politiek. Tussen 1789 en 1917 deed zich een lange ontwikkeling voor van dynastieke staten - zelf stammend uit dezelfde periode als het vroege

kapitalisme - naar nationale staten, gekoppeld aan een proces van natievorming en ontwikkeling van het 'moderne' nationalisme. In dezelfde tijd valt de opkomst en ontwikkeling van de grote ideologische stromingen: het liberalisme, het conservatisme en het radicalisme, waaronder het socialisme en communisme. De meest fundamentele politieke verandering was wellicht het proces van democratisering: steeds groeiende groepen binnen de bevolkingen kregen meer in te brengen bij de uitoefening van politieke macht. Ook cultureel was er een hele waaier van fundamentele veranderingen, een vijfde complex, waarvan ik er hier slechts enkele noem: de toenemende alfabetisering en scholing door uitbreiding van onderwijs voor iedereen, wat ook mettertijd moderne vormen van massacommunicatie mogelijk maakte, en de toenemende secularisering.

Rond 1900 was dit geheel aan veranderingsprocessen in Noord-Amerika, in Europa en Japan een eindweegs gevorderd. Het had de samenlevingen van honderd jaar daarvoor in vele opzichten onherkenbaar veranderd en een dynamiek teweeggebracht die niet meer zou verdwijnen. De 'moderniteit' van het derde type samenleving was definitief in de wereld gevestigd en de vijf genoemde complexen van verandering vormden het studieobject van vele geleerden, van Adam Smith, Thomas Malthus en Edmund Burke tot John Stuart Mill, Charles Booth en Herbert Spencer, van Saint-Simon en Comte tot Emile Durkheim, van Marx en Engels tot Max Weber, en van velen die na hen kwamen.

De genoemde veranderingsprocessen werden vaak bestudeerd op het niveau van nationale staatsamenlevingen, ze veranderden echter niet alleen intern de verschillende samenlevingen maar ook hun onderlinge relaties, de positie van Europa in de wereld en ze verhevigden de druk op alle delen van de wereld die nog niet of in mindere mate door de 'modernisering' waren beroerd. Omstreeks 1900 waren de macht en invloed van de Europese landen in de wereld waarschijnlijk op hun hoogtepunt. Aansluitend op oudere, ten dele private en commerciële, vormen van kolonisering, was in vele gebieden buiten Europa de kolonisering in de 19e eeuw door staten ter hand genomen en vooral in het laatste kwart van de eeuw nog aanzienlijk uitgebreid. In 1879 waren bijvoorbeeld in het grootste deel van Afrika slechts hier en daar kustgebieden in Europese handen, terwijl een aanzienlijk deel van Noord-Afrika nog onder Turks beheer stond. Vijfendertig jaar later, in 1914, was nagenoeg heel Afrika, met uitzondering van Liberia en Ethiopië, onder Europese regimes gebracht.^{xix} Ook in Azië werd de Europese kolonisering uitgebreid en op allerlei manieren geïntensiveerd. De Verenigde Staten vergrootten in de 19e eeuw ten koste van de Indianen hun territorium over de hele breedte van het continent en expandeerden verder westwaarts. In dezelfde tijd breidde het Russische rijk zich ver naar het zuiden en oosten uit, terwijl in Oost-Azië het Japanse imperialisme zich sterk manifesteerde.

Overal waar de koloniale overheersing zich uitbreidde, bracht die naast onderwerping en uitbuiting ook andere aspecten van 'moderniteit' met zich mee: nieuwe kennis en technieken, andere landbouw- en nijverheidsvormen, industriële enclaves, nieuwe vormen van transport en

communicatie, andere vormen van bestuur, beheer en van militaire en civiele organisatie, andere godsdiensten en nieuwe ideologieën, soms wat onderwijs en gezondheidszorg. Al voor 1900 zijn er 'in de koloniën' in Azië hier en daar individuen en groepjes die zich beraden op 'nieuw denken', op 'nieuw nationalisme'. Het waren de voorlopers van de grote bewegingen die een halve tot driekwart eeuw later de Europese mogendheden met hun eigen wapens verslaan: met idealen van onafhankelijkheid, nationalisme en democratie, met moderne civiele massa-organisaties en soms ook met moderne militaire middelen.

De door de industrialisering sterk toegenomen Europese macht in de wereld bracht tegelijkertijd in allerlei opzichten een sterk geïntensiveerde rivaliteit teweeg tussen de grote Europese landen. Vooral de opkomst en accommodatie van Duitsland als eengeworden industriestaat bleek binnen het Europese statenstelsel problematisch. De 20e eeuw zette in met de eerste grote moderne oorlog die onder andere belangrijk bijdroeg aan ondermijning van de macht van de Europese landen in de wereld. De revoluties van 1917 in Rusland brachten uiteindelijk het communisme aan de macht dat het zeventig jaar zou uithouden en dat de ideologische kern werd van het concept van 'de Tweede Wereld'. De oorlog leidde ook tot een sterke toename van de invloed van de Verenigde Staten als wereldmacht en tot versterking van nationalistische aspiraties in de koloniën. De Eerste Wereldoorlog en de ruim een decennium later inzettende wereldwijde economische depressie betekenden in vele opzichten een terugslag voor het hele proces van 'modernisering', maar de hierboven genoemde vijf complexen van veranderingsprocessen zetten toch op mondiaal niveau verder door. Hetzelfde geldt voor de Tweede Wereldoorlog, die weer een decennium later uitbrak.

Die oorlog bracht op wereldschaal in korte tijd een immense destructie teweeg, groter dan ooit eerder in de geschiedenis had plaatsgevonden. Voor wie daar ooit werkelijk bij stil heeft gestaan, is elk faciel optimisme over het lot der mensen en de toekomst van de wereld voor altijd onmogelijk geworden. De oorlog luidde ook het einde in van de Europese mondiale hegemonie en de Japanse imperiële expansie in Azië en daarmee het begin van een nieuwe periode in de wereldgeschiedenis, een periode die samenvalt met 'onze tijd', de tweede helft van de twintigste eeuw. Die tijd werd, naast Europees machtsverlies, vooral getekend door de na 1945 gegroeide mondiale tegenstelling en machtsbalans tussen de twee wereldmachten, de Verenigde Staten en de Sovjetunie, en de daarmee verbonden statenblokken, en door de snelle dekolonisering in Azië en Afrika die tussen 1948 en 1970 grotendeels haar beslag kreeg. In plaats van door 'moederlanden' en 'koloniën' raakte de wereldbol nu omspannen door een netwerk van interdependente 'oude' en 'nieuwe' staten, wat een heel andere dynamiek teweeg bracht in de wereldpolitiek.

Uit deze tijd stamt ook de conceptie van 'de Drie Werelden', die onder meer grote invloed heeft uitgeoefend op de arbeidsverdeling in de sociale wetenschappen en op de inhoudelijke ontwikkeling van de sociologie, de culturele antropologie en de politieke wetenschap.^{xx} Een invloed die op

verschillende manieren ook aanwijsbaar is in de Amsterdamse dissertaties. Het concept 'Derde Wereld' is ontstaan in het begin van de jaren '50, wijdverbreid geraakt in de jaren '60 en '70, en sinds de latere jaren '80 minder en minder populair geworden. De begrippen 'Eerste Wereld' ('het Westen') en 'Tweede Wereld' ('het Oostblok') zijn in dezelfde context gehanteerd, maar hebben nooit dezelfde populariteit gekend.

Het idee van 'de Derde Wereld' kan het beste opgevat worden als een oriëntatiemiddel in een nieuwe situatie. Waar de realiteit van het kolonialisme in hoog tempo verdween, waren oude namen en begrippen niet langer bruikbaar. Een nieuwe term en een nieuw beeld waren nodig. Zeker voor degenen met meer dan oppervlakkige kennis van samenlevingen en culturen buiten Europa, was direct duidelijk dat het nieuwe concept te simplistisch, te homogeniserend en te statisch was, maar het voorzag kennelijk toch in een behoefte. Het concept was ook een functie van de machtsbalans en de spanningsverhouding tussen de beide wereldmachten, tussen kapitalisme en communisme, tussen parlementaire democratie en 'volksdemocratie'. De Derde Wereld was noch het één, noch het ander, kon misschien 'een derde weg' inslaan - en werd zo, naast een object van bekommernis, voor velen ook een object van hoop en projectie. In Nederland en ook elders in 'het Westen' kwamen in dit verband twee intellectuele en politieke houdingen naar voren. Enerzijds de charitatieve houding: waar onderontwikkeling heerst, is ontwikkeling geboden en ontwikkelingshulp plicht. Anderzijds de radicale houding: onderontwikkeling was een gevolg van (neo-)kolonialisme en ongelijke machtsverhoudingen, solidariteit met bevrijdingsbewegingen en revolutionaire regimes was de aangewezen weg om betrokkenheid te tonen. In beide gevallen leverden de sociale wetenschappen theorieën en analyses ter ondersteuning van deze visies. De beide houdingen deden denken aan de reacties van de verlichte negentiende-eeuwse burgerij in Europa op de ontwikkeling van de industriële arbeidersklasse.

De spanningsverhoudingen tussen de drie werelden werkten ook op vele andere manieren door op het denken. In het spreken en schrijven over contemporaine gebeurtenissen, ontwikkelingen en samenlevingen, hier en elders, kon bijna niemand zich onttrekken aan een zekere ideologische bevangenheid. De wereldpolitieke spanningen en het recente Europese verleden van kolonialisme, racisme, oorlog en de moord op minderheden, manifesteerden zich ook in vormen van intellectuele zelfcensuur.

De meest stereotype voorstelling van de drie werelden is goed samengevat in het aangehaalde artikel van Pletsch. De Derde Wereld was de wereld van traditie, cultuur, religie, irrationaliteit, overbevolking, onderontwikkeling en politieke chaos. De Tweede Wereld was modern, technologisch ontwikkeld, tot op zekere hoogte rationeel, maar autoritair (of totalitair) en repressief, uiteindelijk inefficiënt, belast met verstarde ideologie en een ideologische elite. De Eerste Wereld, tenslotte, was geheel modern en ontwikkeld, technologisch, efficiënt, geleid door wetenschap en utilitarisme, democratisch en vrij, ongehinderd door ideologie en religie. Deze

beeldvorming was cliché-matig, weinig realistisch en statisch, maar bevatte ook kernen van waarheid en de invloed ervan is zeker nog niet verdwenen.

Inmiddels verandert de wereld verder. In de halve eeuw na de oorlog werden alle industriestaten, die daarin betrokken waren geweest, welvarender dan ooit tevoren. In nieuwe vormen zetten de vijf genoemde complexen van veranderingsprocessen zich na 1945 voort. Er kwam een nieuw demografisch regime, de industrialisering en technologische ontwikkeling gingen verder en de dienstverlenende sector groeide door, verzorgingsstaten ontstonden en de sociale structuren evolueerden mee, de democratisering ging verder, de scholing nam nog aanzienlijk toe. De recente ineenstorting van het communisme heeft in 'de Tweede Wereld' tal van nieuwe ontwikkelingen op gang gebracht en dat begrip goeddeels van zijn betekenis ontdaan. En wat het concept van 'de Derde Wereld' betreft: mede door de sterk gegroeide kennis en de toegenomen communicatie op wereldniveau heeft het veel van zijn betekenis van voorheen verloren. In plaats daarvan is een veel gedifferentieerder en realistischer beeld aan het ontstaan. Omvangrijke armoede, wijdverbreide onwetendheid en velerlei vormen van misère maken daar nog deel van uit, maar ook hypermoderne steden, puissant rijke elites, zelfbewuste en groeiende middengroepen, succesvolle agrarische ontwikkeling, aanzienlijke industriële en technologische ontwikkeling en sinds een jaar of vijftien een grote economische groei. De grote verschillen tussen Azië, Latijns-Amerika en Afrika en tussen de landen in deze regio's worden niet langer over het hoofd gezien. Menige westerse droom is vervlogen en ook menig hoopvol beginsel van de vroege nationalisten in de voormalige koloniën. Vrijwel alles loopt anders dan eerder gedacht of gehoopt werd, maar de verdringing van het agrarische type samenleving door het industriële type gaat overal ter wereld verder en de transnationale vervlechtingen nemen nog steeds toe.

Van de hier in zeer grove trekken geschetste processen komen vele details en facetten in de proefschriften aan de orde. Het grotere beeld moge ruw zijn, het stelt ons wel in staat de binnen de School geleverde individuele onderzoeksinspanningen in een ruimer perspectief te zien.

3. De sociale wetenschappen in Nederland en de Amsterdamse School

Nederland heeft bij de ontwikkeling van de sociale wetenschappen niet voorop gelopen, maar zeker ook niet achteraan. Er is een zekere analogie met de industrialisering. Die vond hier later plaats dan in de omringende landen maar vanuit mondiaal gezichtspunt behoorde Nederland niettemin tot de eerste groep van landen die industrialiseerden. Iets dergelijks geldt voor de ontwikkeling van de sociale wetenschappen. Van alle betrokken disciplines raakte de geschiedenis als eerste gevestigd, binnen de letterenfaculteiten, in het laatste deel van de 19e eeuw.^{xxi} In de decennia rond 1900 volgden de economie en, in mindere mate, de psychologie. Voor de sociologie, de culturele

antropologie en de politieke wetenschap bleven in Nederland echter de mogelijkheden voor disciplinevorming vóór de Tweede Wereldoorlog zeer bescheiden. Institutioneel waren er slechts enkele leerstoelen en docentschappen in Amsterdam, Leiden en Utrecht beschikbaar en ook de mogelijkheden voor onderzoek en studie in de drie disciplines waren uiterst beperkt.^{xxii} De sociologie en de antropologie waren overwegend bijvakken bij sociale geografie (aardrijkskunde); politieke wetenschap, voorzover bedreven, behoorde tot de juridische faculteit. De drie voornaamste vooroorlogse hoogleraren, Steinmetz (jurist, ethnoloog, socioloog, sociograaf) en Bonger (jurist, socioloog, criminoloog) te Amsterdam en De Josselin de Jong (taalkundige, ethnoloog) te Leiden, komt de verdienste toe als eerste generatie de sociale wetenschappen bepleit te hebben in Nederland. Via hen werden ook intellectuele connecties gelegd met evolutionisme en sociaal-darwinisme, met de toenmalige Duitse sociologie en volkskunde, de Franse sociologie en ethnologie van Durkheim en Mauss, met het marxisme en 'wetenschappelijk socialisme', en de Angelsaksische sociale antropologie van Malinowski en Radcliffe-Brown. Intellectuele verbindingen met de sociale wetenschappen in Amerika waren niet helemaal afwezig maar tamelijk perifeer.^{xxiii} Dat is in overeenstemming met de toen nog bestaande dominantie van Europa en de destijds veel beperkter mogelijkheden voor communicatie en transport. Overigens hebben sommige auteurs ook gewezen op het toenmalige 'provincialisme' binnen de Nederlandse sociale wetenschappen: tussen de Amsterdamse en de Leidse geleerden, bijvoorbeeld, vond vrijwel geen communicatie plaats en een zeker isolement ten opzichte van het buitenland was gebruikelijk. Dat laatste gold overigens ook de nationale tradities elders, de sociale wetenschapsbeoefening was minder geïnternationaliseerd dan tegenwoordig.

Hoewel alledrie de hoogleraren internationale erkenning vonden, slaagden zij er geen van drieën in een wetenschappelijke visie te ontwikkelen die in ruime zin en voor langere tijd intellectuele inspiratie kon bieden en een blijvende bijdrage had kunnen leveren aan de disciplinevorming in Nederland. Geen van drieën had overigens de ambitie een 'school' te vormen. Alleen Steinmetz trok een kring van enthousiaste leerlingen aan, van wie velen na de oorlog nieuwe leerstoelen in de sociale wetenschappen gingen bezetten. De door hem ontwikkelde opvatting van 'sociografie' - het descriptieve deel van 'de studie der volken in hunne bijzonderheid, hunne verscheidenheid; [dat zich] bepaalt tot de waarneming en beschrijving der feiten..' (1925) - die door een flink aantal van zijn leerlingen in praktijk werd gebracht, bood theoretisch geen enkele richting of houvast. Het gaf de Nederlandse sociale wetenschappen wel een sterk empiristische oriëntatie.

Tot een institutionele doorbraak van het hele scala van sociale wetenschappen kwam het eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog. In de twee decennia daarna ontstonden aan de meeste universiteiten, Amsterdam voorop, sociale faculteiten en studierichtingen sociologie, antropologie en politicologie. De eerste leerstoel politieke wetenschap werd in 1947 aan de, toen nog gemeentelijke, Universiteit van Amsterdam ingesteld, enkele jaren later volgden Nijmegen en de Vrije Universiteit - de verzuiling was nog krachtig aanwezig. In 1948 waren er landelijk 9 leerstoelen in de sociologie, in

1959 was dat aantal gegroeid tot 20; twee jaar later, in 1961, waren er landelijk ook al zo'n 90 stafleden. In 1955 waren er in heel Nederland 72 afgestudeerde sociologen, in 1965 751, een vertienvoudiging in tien jaar.^{xxiv} Nog maar ruim dertig jaar geleden, in 1964, schreef de socioloog Van Doorn met onverhulde trots: 'In nauwelijks één decennium is de sociologie in Nederland van een onbekende rariteit tot een alombekende en gerespecteerde wetenschap geworden'.^{xxv} Overigens stond de expansie van de sociale wetenschappen in deze tijd niet op zichzelf, in alle industrielanden deed zich in de decennia na de oorlog een sterke groei en schaalvergroting van de universiteiten voor die nagenoeg alle wetenschappen betrof.

Inhoudelijk werd in de groeiende sociale wetenschappen in Nederland zowel aangeknoopt bij vooroorlogse ontwikkelingen - zowel in het onderzoek als het onderwijs was ook nog tamelijk veel invloed vanuit de verzuiling - als bij de 'moderne sociale wetenschap' zoals die vooral in de Verenigde Staten in de jaren '40, '50 en '60 tot ontwikkeling kwam. Dat de Amerikaanse sociale wetenschap na de oorlog toonaangevend werd, had zeker intellectuele redenen - theoretisch en empirisch werd er vernieuwend en kwalitatief goed werk geleverd - maar hing ook samen met de door de oorlog veranderde mondiale machts- en prestigeverhoudingen. De vooroorlogse intellectuele oriëntatie op Duitsland en Frankrijk werd er ten dele door verdrongen. Het optimisme van Van Doorn over de wetenschappelijkheid en respectabiliteit van de sociologie en over het vermogen van de sociologen om bij te dragen aan de oplossing van 'steeds weer nieuwe en omvattender maatschappelijke vraagstukken', moge de lezer anno nu wellicht als een *overstatement* in de oren klinken, toentertijd werd zijn optimisme door velen in Nederland, in de Verenigde Staten en elders, gedeeld. Niettegenstaande de recente verschrikkingen van de oorlog, heerste in wijde kring een gevoel van vooruitgang. In Nederland was de 'wederopbouw' geslaagd, jaren van soberheid waren vervangen door veelbelovende economische groei, de mogelijkheden voor de sociale wetenschappen waren aanzienlijk verruimd en in omvang groeiende generaties afgestudeerden vonden betrekkelijk gemakkelijk werk, onder meer in de opbouw en uitbouw van de welvaarts- en verzorgingsstaat.

De voornaamste probleemgebieden waar Nederlandse sociologen zich mee bezighielden waren sociale ongelijkheid, sociale stratificatie en mobiliteit, emancipatie, verzuiling en ontzuiling, (on)kerkelijkheid, vraagstukken rond arbeid en industrialisatie, modernisering van het platteland en stad-plattelandsverhoudingen, migratie en bevolkingsvraagstukken. Na 1960 volgde een uitbreiding van speciale sociologieën toegesneden op specifieke categorieën - van jeugd- tot bejaardensociologie - en op bepaalde sectoren van de samenleving - van medische en onderwijssociologie tot rechts- en godsdienstsociologie.^{xxvi} Er was dus een sterke trend van differentiatie en specialisatie, die zich ook in de andere sociale wetenschappen voordeed. De hoofdstroom van de sociale wetenschappen in deze tijd was a-historisch en hedengericht, de scientistische wetenschapsvisie overwoog en theoretisch waren het Anglo-Amerikaanse functionalisme en structureel-functionalisme dominant. Overigens was heel veel sociaal-

wetenschappelijk onderzoek in Nederland tamelijk theorie-arm en vooral gericht op de verzameling en bewerking van kwantitatieve gegevens. Naast die hoofdstroom bestonden echter ook andere richtingen. In het bijzonder in Amsterdam vertegenwoordigden de hoogleraren Den Hollander (sociologie) en Wertheim (niet-westerse sociologie) en een aantal van hun leerlingen respectievelijk een brede cultuursociologische benadering met een literaire en interpretatieve inslag, en een veelomvattende historisch-comparatieve benadering.^{xxvii} In de culturele antropologie kwam in Amsterdam onder leiding van de hoogleraar Köbben vanaf het einde van de jaren '50 een veldwerktraditie tot stand waarin een kwalitatieve en interpretatieve benadering voorop stond, zij het tamelijk sterk functionalistisch georiënteerd.

Rond 1970 bereikte de expansiebeweging van de sociale wetenschappen in Nederland haar hoogtepunt en zette geleidelijk een periode van contractie in. Tegelijkertijd brak vanaf de late jaren '60 een fase in de ontwikkeling van de sociale wetenschap aan, die bekend is geworden als 'de crisis van de sociale wetenschappen' en die voortduurde tot halverwege de jaren '70. De crisis, niet beperkt tot het nationale Nederlandse kader maar van internationaal karakter, hing duidelijk samen met wereldpolitieke gebeurtenissen - de revolutie van jongeren en studenten, de inval van de Warschaupact-landen in Tsjecho-Slowakije, die een einde maakte aan 'de Praagse lente', en de Vietnamoorlog. Tijdens de crisis werden eigenlijk alle aspecten van de sociale wetenschap uit de voorgaande periode onderworpen aan fundamentele kritiek en discussie. Het ging, in de woorden van Goudsblom, om de verbreiding van 'het besef dat wat de sociologie eerder aan algemeen aanvaarde inzichten in de aard en de problemen van het menselijk samenleven te bieden gehad mocht hebben, nu in ontbinding verkeerde'.^{xxviii} Een formulering die in wat andere termen ook voor de culturele antropologie en de politicologie kon gelden. Binnen de sociale wetenschap werden de wetenschappelijke grondslagen, de doeleinden, de gangbare onderzoeksproblemen en de heersende modellen van theorie en methode onderwerp van felle discussies. Het zou te ver voeren hier uitvoerig op alle discussies in te gaan.^{xxix} Voor degenen die betrokken waren bij de crisis luidde zij veelal eerst een periode van toenemende intellectuele verwarring en desoriëntatie in, gevolgd door een nieuwe heroriëntatie. Een meerderheid van de al gevestigde sociale wetenschapsbeoefenaars in Nederland trok zich overigens weinig van de crisis aan, zij gingen veelal door met wat zij daarvoor ook al deden.

De intellectuele heroriëntatie in de sociale wetenschappen die zich in de loop van de jaren '70 als reactie op de crisis aftekende, had veel verschillende kanten, waarvan ik er slechts enkele noem. Zo was er sprake van een oplevende belangstelling voor ideologiekritiek, onder andere geïnspireerd door de Frankfurter Schule, voor wetenschapsfilosofie, en voor het werk van klassieke auteurs, van Marx tot Durkheim en Weber. Velen zochten theoretisch heil in de marxistische traditie en het (neo-) marxisme, waarbij het meer filosofisch georiënteerde Franse marxisme in Nederland meer de aandacht trok dan het Britse historisch-sociologische marxisme. Ook het werk van auteurs

als C. Wright Mills en Barrington Moore, die beiden buiten de hoofdstroom van de Amerikaanse sociale wetenschap waren gebleven, steeds gepleit hadden voor een meer historische en vergelijkende benadering, en tegen het einde van de jaren '50 al fundamentele kritiek op die hoofdstroom hadden gepubliceerd, kreeg de nodige aandacht. In deze jaren verschenen ook de ten dele marxistisch geïnspireerde studies van Perry Anderson naar staatsvorming, van Charles Tilly en anderen naar staats- en natievorming, van Eric Wolf en van James Scott naar boerenopstanden, van Immanuel Wallerstein naar de wording van het wereldsysteem en van Theda Skocpol naar de grote revoluties. Voor hen die geïnteresseerd waren in een meer historisch georiënteerde sociale wetenschap vormden deze studies belangrijke inspiratiebronnen. Dat gold in Nederland zeker ook voor het werk van Norbert Elias dat aansloot op de oudere Duitse historisch-sociologische traditie van Max Weber en anderen en dat in vele opzichten een kritiek behelsde op de 'moderne' sociale wetenschap. In de hele sociale wetenschap van na de crisis is duidelijk sprake van 'historisering', niet alleen in Nederland maar ook elders. Ook andere benaderingen bloeiden op, bijvoorbeeld het transactionalisme en het (neo-)structuralisme in de culturele antropologie. De crisis impliceerde zeker geen scherpe breuk in de ontwikkeling van de sociale wetenschappen in Nederland, maar het maakte de sociale wetenschappen hier in theoretisch opzicht wel pluriformer en meer internationaal georiënteerd.

Intussen nam de productie in de sociale wetenschappen een zodanige omvang aan dat niemand het geheel meer kon overzien en zette de trends van differentiatie en specialisatie zich verder voort. In 1974 noteerde Dell Hymes over de Amerikaanse antropologie: '[the] implicit source of cohesiveness is gone. A hundred topical and regional orientations bloom beyond any would-be gardener's control. A single goal to which all lines of work can be said to contribute can hardly be articulated ..'. Zes jaar later schreef Eric Wolf in een geruchtmakend artikel in de *New York Times* over de antropologie: 'The sub-fields (and sub-sub-fields) are increasingly pursuing their specialized interests, losing contact with each other and with the whole. There is no longer a shared discourse, a shared set of terms to which all practitioners address themselves, a shared language we all, however idiosyncratically, speak'. In de sociologie is het niet veel anders. In een recent overzicht signaleerde Goudsblom dat in een Nederlandstalige sociologische encyclopedie maar liefst 44 'specialisaties' en 18 'stromingen' werden onderscheiden. Wellicht heeft men wat overdreven, schrijft Goudsblom, maar hij concludeert terecht: 'Zo toont de verscheidenheid aan stromingen nog duidelijker dan de veelheid aan specialisaties aan dat het in de sociologie ontbreekt aan een duidelijke theoretische kern, waarover alle vakgenoten het min of meer eens zijn'. In dezelfde bundel schreef de historicus Slicher van Bath over de geschiedenis: 'Er zijn (..) aanwijzingen dat in de komende jaren geprobeerd zal worden om de versplintering en de superspecialisatie in de historische wetenschap te overwinnen en dat men zal streven naar een meer alles omvattend beeld van de geschiedenis. (..) Het is een begrijpelijke reactie op een situatie die door niemand meer overzien kan worden'.^{xxx}

De vorming van het Postdoctoraal Instituut voor de Sociologie en van het Centrum voor Azië Studies Amsterdam in de loop van de jaren '80 vond plaats tegen de achtergrond van de in intellectueel opzicht inmiddels vergaand gedifferentieerde sociale wetenschappen in Nederland. Institutioneel was de expansie voorbij en was, in woorden van de Swaan, 'een tijd van krapte en slapte' aangebroken, een tijd van teruglopende studentenaantallen, bezuinigingen van overheidswege, van herstructurering en bekorting van het universitaire onderwijs, van zogeheten voorwaardelijke financiering van het onderzoek en van 'taakverdeling en concentratie'. De beide instituten kwamen tot stand door voortvarende initiatieven van twee groepen hoogleraren, voor het PdIS afkomstig van de universiteiten van Amsterdam, Leiden en Rotterdam, voor het CASA van de beide Amsterdamse universiteiten en die van Rotterdam.^{xxxii} Het doel van beide groepen was allereerst om vanuit hun betrokkenheid bij de sociale wetenschappen postdoctorale promotie-opleidingen tot stand te brengen die moesten voldoen aan hoge eisen van kwaliteit, selectiviteit en autonomie. In beide gevallen ging het om al gevestigde hoogleraren, wier werk in een aantal gevallen wel enige verwantschap vertoonde maar ook nogal wat divergentie, en die ieder voor zich, nationaal en internationaal, al hun sporen verdiend hadden in het sociaal-wetenschappelijke onderzoek en onderwijs. Men sloot zich ten dele op intellectuele gronden aaneen, maar was ook pragmatisch gemotiveerd vanuit een gedeelde bezorgdheid over de toekomst van de sociale wetenschap in Nederland en een globale overeenstemming over de inrichting van goede promotie-opleidingen. In de eerste jaarverslagen van beide instituten overheerst een zakelijk-praktische presentatie van relevante informatie en in geen van beide wordt een wetenschappelijk profiel geschetst.

Pas na enkele jaren, toen het besluit tot samengaan in de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk onderzoek in de zomer van 1991 genomen was, werden op een algemeen niveau belangrijke gedeelde uitgangspunten geformuleerd.^{xxxiii} Daarmee verkreeg de School, ook naar buiten toe, een duidelijker sociaal-wetenschappelijk profiel dat doorwerkte op het onderzoek, het onderwijs en de begeleiding. Als algemeen uitgangspunt geldt dat de School zich concentreert op 'sociaal-wetenschappelijk onderzoek in historisch, vergelijkend en empirisch perspectief naar wording en werking van hedendaagse samenlevingen in onderlinge vervlechting'. Samenhang (en zelfbeperking) wordt vooral gezocht in een gemeenschappelijke benaderingswijze. 'De eenheid van de sociale wetenschap' wordt vooropgesteld en er wordt van uitgegaan dat antropologie, politicologie en sociologie in transdisciplinaire samenwerking verkeren, waarbij verwezen wordt naar de traditie van de Amsterdamse sociale faculteit. De benaderingswijze is, ten tweede, historisch, waarbij het niet primair gaat om de studie van het verleden, maar om 'inzicht in het proceskarakter van de sociale werkelijkheid'. Voor afzonderlijke onderzoeken houdt dat onder meer in dat 'eigentijdse verschijnselen moeten worden opgevat als een fase in een ontwikkeling' en dat onderwerpen 'bij voorkeur over een zeker tijdsverloop' worden bestudeerd. De benaderingswijze is, ten derde, vergelijkend, wat onder andere impliceert dat men tracht te ontkomen aan de

beperkingen van de context van natie-staten, de aandacht richt op contrasten en overeenkomsten in ontwikkelingen in meerdere samenlevingen, en het historisch gegroeide onderscheid tussen de studie van westerse en niet-westerse samenlevingen wil 'ontmantelen'. Meer specifiek is sprake van bestudering van de Nederlandse samenleving in Europese context, van bestudering van Aziatische samenlevingen, waarbij gebiedspecialismen wel middel maar geen doel zijn, en van vergelijkende studie van processen van sociale verandering in Europa en Azië. De empirische oriëntatie, ten vierde, betekent dat bij onderzoekingen niet volstaan kan worden met 'een lezing van de literatuur' maar dat deze 'steeds gebaseerd moeten zijn op feitelijke gegevens die door de onderzoeker zelf verzameld en in elk geval bewerkt worden'. Daarbij moet 'beheersing van de gevolgde onderzoeksmethodiek' blijken. Ten vijfde - later toegevoegd - gaat de voorkeur uit naar 'een internationaal perspectief', wat impliceert dat specifieke onderwerpen geplaatst worden binnen grotere internationale verbanden.

Naast deze vijf aspecten van een gedeelde benadering, worden ook drie samenhangende inhoudelijke thema's genoemd, die fungeren ter concentratie van het onderzoek: statenvorming en verstatelijking; arbeid, deprivatie en verzorging; en sociogenese van mentaliteiten. Het is overigens uitdrukkelijk niet de bedoeling van de School dat de benaderingswijze en de drie thema's als keurslijf zouden werken: 'programmatische voornemens en voorkeuren' kunnen of moeten niet in alle gevallen aan promovendi en gepromoveerden 'worden opgelegd': 'de betrekkelijke onvoorspelbaarheid van het onderzoeksproces en het relatief zelfstandig opereren van onderzoekers blijken te leiden tot grotere veelvormigheid en ook weer bij te dragen aan de ontwikkeling van het programmatisch beleid'.

In de praktijk betekent dat dat de School om principiële redenen - de vrijheid van onderzoek en het gegeven dat men nu eenmaal individueel promoveert - en uit didactische overwegingen - promovendi werken het meest gemotiveerd aan promotie-onderwerpen die ze zelf gekozen hebben - inhoudelijk een tamelijk 'liberaal' beleid voert. De sfeer binnen de School kan nog het beste gekarakteriseerd worden als 'productief individualisme' en als 'individualistische productie'. De gekozen strategie blijkt succesvol te zijn. De selectie bij toelating is tamelijk streng - slechts circa 10% van alle sollicitanten naar een promotieplaats wordt toegelaten - en de begeleiding is sterk gestructureerd, wat resulteert in een relatief hoog 'rendement': tot op heden heeft ruim 70% van degenen die binnen de School zijn begonnen, de opleiding met een proefschrift afgerond. Daarbij is de sterke motivatie van de meeste promovendi ongetwijfeld van beslissend belang. Van de kant van de promovendi bestaat over het algemeen grote waardering voor het vrije en stimulerende intellectuele klimaat binnen de School.^{xxxiii}

De grote verscheidenheid en variatie in de dissertaties is ten dele ook een consequentie van de gevolgde strategie. Nu we de ontwikkeling van de sociale wetenschappen, de veranderende wereld, de sociale wetenschappen in Nederland en de positie van de Amsterdamse School in vogelvlucht

verkend hebben, beschikken we over zicht op de omstandigheden waaronder promovendi hun proefschriften maken. Dat komt van pas in het volgende deel waarin die proefschriften centraal staan.

II. De dissertaties van de Amsterdamse School: contouren, lijnen en patronen

1. Een eerste verkenning

Afwisselend lezend in alle dissertaties heb ik mij vaak op reis gewaand. Een fascinerende reis om de wereld en door de tijd, waarbij mij dan weer hier, dan weer daar, dan weer in het heden en dan weer in het verleden, een kortdurende maar indringende blik werd gegund op allerlei facetten van menselijke activiteiten en maatschappelijke arrangementen. Wat je dan vooral kan treffen, is de gelijktijdigheid van het ongelijke. Terwijl Engbersen (1990) beschrijft hoe in Nederland vele uitkeringstrekkers geheime telefoonnummers nemen om zich af te schermen, prijkte tezelfdertijd op een apart tafeltje in het huis van een rijk man in een Chinees dorp zijn kostbaarste symbool van bijde-tijd zijn: een telefoon, de enige in de wijde omtrek (Wang 1995). Waar Brussel halverwege de negentiende eeuw zonder industrialisatie toch door immigratie gestaag groeide (de Schaepdrijver 1990), stroomden een halve eeuw later plattelanders op zoek naar werk naar de beginnende industrie in Calcutta, zonder zich daar blijvend te vestigen (de Haan 1994). Terwijl dorpsbewoners in Kameroen speculeerden over de rol van kannibalistische voorouders bij de veroorzaking van ziekten (Pool 1989), traden verpleegsters op Java als artsen op, deelden pillen uit en gaven injecties (Sciortino 1992), en ondertussen werd in Nederland voorzichtig een publiek debat over AIDS en besmettingsangst gevoerd (A. Mooij 1991). Waar in Nederland homoseksuelen onder de rooms-katholieke moraal gebukt gingen (Oosterhuis 1992), vierden Zuid-Italiaanse dorpelingen met overgave hun katholieke heiligenfeesten (Tak 1994). Terwijl leden van de rechterlijke macht in Nederland zorgvuldig hun denkbeelden over rechtvaardigheid ontvouwden (de Groot-van Leeuwen 1991), internationaliseerde de prostitutie in Amsterdam in hoog tempo en werden wereldwijd jaarlijks ruim een miljoen vrouwen verhandeld (Vanwesenbeeck 1994). Nieuwe sociale bewegingen confronteerden in Frankrijk en Duitsland de staatsoverheden (Duyvendak 1992; Koopmans 1992), op Sri Lanka werden intussen diverse bewegingen door politie en leger met terreur weggevaagd (van der Horst 1995).

Dat alles, en nog heel veel meer, leerde ik van de Amsterdamse promovendi en zo nu en dan doemde dan ook het beeld op van de caleidoscoop. De kijker waarin men, al draaiend, veelkleurige en veelvoudig weerspiegelde verscheidenheid kan zien. Maar wie langer kijkt, en langzamer draait, ziet ook contouren, lijnen en patronen en kan soms waarnemen hoe bij een lichte wending het ene patroon in het andere overgaat. Elk proefschrift staat tot op zekere hoogte op zichzelf, maar tussen groepen proefschriften zijn verbanden te leggen, binnen het geheel zijn ook patronen te ontwaren en uiteindelijk laten ze allemaal iets zien van die ene razend ingewikkelde wereld waar wij in leven.

De 45 dissertaties zijn op vele manieren te ordenen, te classificeren en met elkaar in verband te brengen. Ze kunnen bijvoorbeeld ingedeeld worden naar regio's in de wereld, naar wetenschapsvisie of disciplinaire achtergrond, naar promotoren, naar thema's en problemen, of naar theorieën en methoden en al die ordeningen leveren verschillende soorten informatie en verschillende inzichten op. Ter eerste verkenning zal ik hier beginnen met een indeling naar 'de Drie Werelden'. Een conceptie, die, zoals eerder betoogd, decennialang een sterke invloed heeft uitgeoefend op de arbeidsverdeling in de sociale wetenschappen. Dat geldt ook voor de Amsterdamse dissertaties en daarmee wordt een eerste patroon zichtbaar.

Van de 45 proefschriften zijn er 23 (ruim 51%) gewijd aan de studie van verschijnselen in de eerste wereld, 2 (ruim 4%) aan fenomenen in de tweede wereld, en 20 (ruim 44%) hebben betrekking op de derde wereld, waarvan 14 over Aziatische landen handelen.^{xxxiv} Deze verdeling laat een bijzondere trek van de Amsterdamse School duidelijk uitkomen: de combinatie van onderzoek in Europa en in Azië, en het streven de grenzen tussen het onderzoek van westerse en niet-westerse gebieden te slechten. Wat meteen ook opvalt in deze verdeling is het geringe aantal studies dat gaat over de tweede wereld. De langdurige politieke tegenstelling van de Koude Oorlog, de tot voor kort geringe toegankelijkheid van de tweede wereld voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek en de ontwikkeling van een aparte subdiscipline voor Oost-Europa, gedomineerd door slavisten, historici en politicologen, zijn hier mede debet aan. Toch blijft het verbazend dat zo'n groot en tamelijk nabij deel van de wereld, met een ruime verscheidenheid aan samenlevingen en culturen die aanzienlijk verschillen van die in West-Europa, tot op heden buiten de hoofdstroom van het onderzoek in de sociale wetenschappen gebleven is. De beide proefschriften in deze categorie (van de Port 1994; Svasek 1996), gebaseerd op veldwerk en geschreven door antropologen, handelen respectievelijk over muzikanten en de recente oorlog in Joegoslavië, en over beeldende kunst en politiek in Tsjechië. Ze kunnen dan ook beschouwd worden als pionierswerk.

De 23 dissertaties waarin verschijnselen in de eerste wereld bestudeerd zijn, kunnen als volgt onderverdeeld worden: in vijftien proefschriften (33% van het totaal) worden aspecten van de Nederlandse samenleving behandeld, vijf zijn gesitueerd in België, Frankrijk, Duitsland, Italië en Oostenrijk. De drie laatstgenoemde (Koopmans 1992; Tak 1994; Gevers 1995) hebben enkele raakvlakken met de dissertaties over de tweede wereld. Omdat ze betrekking hebben op verschijnselen in Midden- en Zuid-Europa speelt in alledrie het nationaal-socialistische respectievelijk fascistische verleden een rol. In het prachtige en subtiele boek van Gevers speelt dat verleden zelfs een hoofdrol, haar studie handelt over de omgang met het oorlogsverleden in een Oostenrijkse stad. Bovendien ligt die stad in het deel van Oostenrijk dat tot 1955 bezet was door het Sovjetleger, waardoor ook het (plaatselijke) communisme aan de orde komt. In alle vijf de proefschriften zijn de Europese ervaringen met oorlog en radicale ideologie aanwezig, maar slechts één boek gaat ten dele over een hedendaagse oorlog (van de Port 1994). In dit verband past ook de opmerking dat, enkele uitzonderingen (bijvoorbeeld van der Horst 1995 en Wang 1995)

daargelaten, verder in het hele corpus dissertaties geweld en oorlog nauwelijks voorkomen. Hier lijkt in zekere zin sprake te zijn van een blinde vlek.

Onder de 23 dissertaties over aspecten van de eerste wereld zijn er overigens drie die zich ten dele onttrekken aan indeling naar de drie werelden. Zo heeft van Bottenburg (1994) in zijn onderzoek naar de wording van het wereldsportstelsel en de differentiële popularisering van sporten doelbewust een mondiaal perspectief gekozen, waarmee hij alle delen van de wereld in zijn onderzoek betreft. Er ligt weliswaar een accent op de vier voor de sportontwikkeling voornaamste landen - Engeland, Duitsland, de Verenigde Staten en Japan - maar alle continenten passeren de revue en daarmee is zijn studie ook vernieuwend. Gerritsen (1993) heeft voor zijn onderzoek naar het ontstaan en functioneren van reguleringsregimes voor alcohol en het in de 20e eeuw mondiaal geworden reguleringsregime voor opiaten gekozen voor een systematisch vergelijkende benadering. Vanaf halverwege de 19e eeuw gaat hij in op relevante ontwikkelingen in de Verenigde Staten, Engeland en Nederland, en in feite is het bereik van zijn studie nog groter omdat hij ook uitvoerig stil staat bij het koloniale verleden van Engeland en Nederland voor wat betreft de productie van en de uiterst lucratieve (staats)handel in opium. Fierke (1995), tenslotte, richt zich op enkele facetten van de Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie, en onttrekt zich daardoor ook aan de gemaakte indeling. Wanneer we voorbijgaan aan de zijdelingse aandacht die Kalb (1995) besteedt aan het Amerikaanse 'Fordisme', zijn dit overigens tevens de enige drie proefschriften waarin enkele aspecten van de Amerikaanse samenleving bestudeerd zijn. Ook een paar facetten van Rusland komen bij Fierke aan de orde, wat verder alleen het geval is bij Svasek (1996), waar de Russische politiek steeds directe gevolgen heeft voor de politieke verhoudingen in Tsjechië. De Verenigde Staten en de Sovjetunie, de twee machtigste en invloedrijkste staten in de tweede helft van de 20e eeuw, figureren verder niet in de proefschriften.

Bezien we de 20 dissertaties die gesitueerd zijn in de derde wereld wat nader, dan kunnen we allereerst een verdere indeling maken naar de continenten: veertien proefschriften (bijna 33% van het totaal) gaan over Azië, vier over Afrika en twee over Zuid-Amerika. Van de dissertaties over Azië gaan er zeven over aspecten van de Indiase samenleving, vier over Indonesië, twee over Sri Lanka en gaat er een over China. Een algemeen en fundamenteel verschil tussen deze 20 proefschriften en de dissertaties over de eerste en de tweede wereld is dat in alle twintig het koloniale verleden ter sprake komt. De historische ervaring en invloed van het kolonialisme en imperialisme in Azië, vooral van Engeland en Nederland, komt of zijdelings aan de orde, als deel van de historische achtergrond, of is expliciet en min of meer uitvoerig onderdeel van de verschillende studies. Het eerste geldt vooral voor die proefschriften die gericht zijn op recente verschijnselen en waarbij veldwerk een belangrijke onderzoekstechniek was: de dissertaties van Rutten (1991), Gorter (1994), Abdullah (1994) en van Velzen (1994), die alle vier handelen over aspecten van huidig economisch ondernemerschap in respectievelijk India en Indonesië. Ook in het proefschrift van van der Horst (1995) over recent politiek gebruik van religieuze retoriek en symboliek op Sri

Lanka en in de dissertatie van J. Mooij (1996) over het voedseldistributiesysteem in India speelt het koloniale verleden slechts op de achtergrond een rol. Uitvoeriger komt het aan de orde in de deels meer historisch georiënteerde dissertaties van den Tuinder (1992), Sciortino (1992), A. de Haan (1994), Kerkhoff (1995), Baak (1995), Heersink (1995) en de Zoysa (1995). Een groot deel van China onderging nooit rechtstreeks kolonialisme, maar Wang (1995) wijst wel op de invloed van het Europese, Amerikaanse en Japanse imperialisme op de Chinese samenleving. Interessant is overigens de relativisering van de betekenis van het kolonialisme in de dissertaties van Baak en Heersink. Door in hun studies over respectievelijk plantages in Kerala en de politieke economie van het afgelegen Indonesische eiland Selayar te kiezen voor een lange-termijnperspectief, waarin zowel de pre-koloniale als de koloniale en de post-koloniale perioden zijn opgenomen, leggen zij continuïteiten en veranderingen bloot die een ander licht werpen op de invloed van het kolonialisme.

Een soortgelijk accentverschil als gesignaleerd bij de dissertaties over Azië komt tot uiting in de proefschriften over Afrika. De studies van Pool (1989) en van Nieuwkerk (1991) hebben beide overwegend betrekking op het heden, waardoor het koloniale verleden minder prominent aanwezig is. Bij Pels (1993) en Meyer (1995) staat het evenwel centraal, zowel door hun onderwerp - het functioneren van missie en zending - als door hun deels historisch perspectief. Pels' studie beslaat de periode 1930 tot 1961 in Tanganyika, die van Meyer de tijd tussen 1847 en 1992 in Ghana. Hetzelfde accentverschil is bij de studies over Zuid-Amerika aanwijsbaar, waar uiteraard de koloniale tijd al veel verder terugligt in het verleden. In het mooie proefschrift van Burgwal (1995) over de politiek en het leven in een *squatters*-buurt in Quito, Ecuador, is het koloniale verleden niet actueel, maar in de dissertatie van Spier (1992) zoveel temeer.

Net als bij de proefschriften over de eerste wereld zijn er ook bij die over de derde wereld, enkele die zich onttrekken aan de gemaakte indeling. Dat geldt allereerst voor Spier (1992). Door zijn keuze voor een zeer lang tijdsperspectief - van ca. 8000 voor het begin van de jaartelling tot 1991 - zijn zijn uitvoerige aandacht voor de Inca-staatsvorming en de bijbehorende religie, voor de Spaans-koloniale staatsvorming en de ontwikkeling van het Spaans-katholieke religieuze regime, en wellicht vooral door zijn consistent gebruikte theoretische model, heeft zijn studie een reikwijdte gekregen die de specifieke ontwikkelingen in Peru verre te boven gaat. Ook Sciortino (1992) heeft door te kiezen voor een bepaald theoretisch perspectief - het zogenaamde schakelingenperspectief - en dat consequent te volgen, haar studie een reikwijdte gegeven die het specifieke onderwerp overstijgt. Door in haar studie eerst de wording van het verpleegstersberoep in het Westen te beschrijven, vervolgens na te gaan hoe dit beroep 'geëxporteerd' is naar het koloniale Nederlands-Indië, hoe het zich daarna na de onafhankelijkheid in Indonesië heeft ontwikkeld, en door het huidige functioneren van Javaanse plattelandsverpleegsters steeds te plaatsen binnen de ruimere context van de nationale en regionale gezondheidszorg, heeft zij extra dimensies toegevoegd aan haar veldwerk op Java. Ook de dissertaties van Pels (1993) en Meyer (1995) onttrekken zich deels aan de indeling: in beide wordt uitvoerig ingegaan op de achtergronden van de respectievelijk

Nederlandse en Duitse missionarissen in hun landen van herkomst waardoor hun manieren van opereren in Afrika veel begrijpelijker worden. Hoewel ze, met uitzondering van Spier, er zelf niet op wijzen, zijn in deze proefschriften glimpen op te vangen van schakels in de ontwikkeling van wereldstelsels op het gebied van religie en van gezondheidszorg.

Het concept 'derde wereld' komt in de dissertaties zelf slechts een enkele maal voor en neemt in geen enkel boek een belangrijke plaats in. In hoeverre bevestigen de proefschriften nu de cliché-matige, stereotype voorstelling van de drie werelden die we eerder hebben geschetst? In het algemeen kunnen we stellen dat dat niet het geval is. Vrijwel alle proefschriften getuigen van de nodige kritische zin en zijn zodanig gedifferentieerd dat veel van de gangbare associaties met 'de drie werelden' nauwelijks mogelijk zijn. Toch zijn er wel saillante verschillen in thema tussen de proefschriften over de eerste en die over de derde wereld. In de groep proefschriften over de derde wereld zijn er bijvoorbeeld vijf gewijd aan 'religie' en vijf aan 'ondernemerschap'. In geen enkel proefschrift over de eerste wereld nemen die thema's een centrale plaats in. Daartegenover is 'seksualiteit' een centraal onderwerp in tenminste drie dissertaties over de eerste wereld terwijl het ontbreekt in de proefschriften over de derde wereld. Toeval? We komen er nog op terug, maar zetten nu eerst onze verkenning voort door enkele aspecten van de Amsterdamse dissertaties te vergelijken met een paar uitkomsten van twee eerder uitgevoerde onderzoekjes naar Nederlandse sociaal-wetenschappelijke proefschriften.^{xxxv}

Lammers en Philipsen hebben in hun onderzoek, waarvan de resultaten gepubliceerd zijn in 1964, een steekproef van 71 sociologische dissertaties uit de periode 1948 tot en met 1963 bekeken. Die steekproef hebben zij op drie manieren benaderd: vanuit het productieproces, vanuit de producenten - die een uitvoerige schriftelijke enquête kregen voorgelegd - en vanuit het eindproduct. We zullen vooral bij het laatste aspect stil staan, maar enkele gegevens over de beide andere aspecten zijn ook hier interessant. Zo blijkt bijvoorbeeld dat destijds slechts 20% van de geënquêteerde sociologen full-time aan hun proefschrift konden werken, 80% kon dat niet. Bovendien werkte 37% geheel in eigen tijd aan hun dissertatie, 49% werkte deels in eigen tijd, deels in werktijd, en slechts 14% kon het proefschrift geheel in werktijd produceren. Gemiddeld besteedden de gepromoveerden f 13.800,-, destijds een redelijk jaarsalaris, uit eigen middelen aan de kosten van voorbereiding, onderzoek en publicatie. Op deze punten zijn aanzienlijke verschillen tussen de situatie van toen en die van de promovendi binnen de Amsterdamse School. Allen werken nu volledig in werktijd aan hun dissertatie, waarvoor zij een, zij het bescheiden, salaris ontvangen (sinds 1996 een nog bescheidener onderzoeksbeurs). Voorts worden de kosten van onderzoek gewoonlijk vergoed. In het algemeen lijken dus enkele van de condities waaronder men aan een proefschrift werkt redelijk verbeterd. De nieuwe context van een promotie-opleiding en een onderzoeksschool wordt door veel promovendi ook uitgesproken positief gewaardeerd. Burgwal (1995: vi) schrijft kortweg over de School: 'a great place to work on your dissertation' en zijn mening kan als representatief voor die

van vele anderen beschouwd worden. Van Bottenburg (1994: 10) noteert dat de promovendi zich weliswaar met een grote verscheidenheid aan onderwerpen bezighouden, maar drie zaken gemeenschappelijk hebben: 'onafhankelijk van hun onderwerp maken ze dezelfde onderzoeksfasen door, stralen ze motivatie en enthousiasme uit, en delen ze een historisch-vergelijkende onderzoeksmethode'. In de voorwoorden van vrijwel alle andere proefschriften worden lovende woorden over de School gesproken en vaak enkele collega's en discussiegroepjes uitvoerig bedankt.^{xxxvi} Het werken aan een promotie-onderzoek en het schrijven van een dissertatie blijft in veel opzichten een solitaire bezigheid, maar dat men dat ten dele kan doen binnen een gemeenschap van lotgenoten en een intellectueel en institutioneel stimulerende context wordt kennelijk zeer op prijs gesteld.

Vergeleken met de periode die Lammers en Philipsen bespreken, lijken de eisen die aan proefschriften gesteld worden niet verminderd te zijn, terwijl de studie voor het doctoraalexamen inmiddels wel aanzienlijk bekort is. Wat de omvang van de proefschriften betreft, is er sprake van een lichte toename: de gemiddelde omvang van een proefschrift in de steekproef van 71 dissertaties was 272 pagina's, de gemiddelde omvang van de 45 Amsterdamse proefschriften is 325 pagina's. Van de 71 dissertaties kreeg er één op de vier (25%) het *judicium* 'cum laude', van de 45 proefschriften verwierven er 13 (ruim 28%) dat *judicium*. Dat percentage is relatief hoog. De vraag is of een percentage van 10 à 15 niet reëler zou zijn; een veel hoger percentage wekt immers twijfel aan de kritische zin van promotoren en promotiecommissies. In de tijd die besteed wordt aan het promoveren - het gemiddeld aantal jaren tussen het begin van het promotie-onderzoek en het promoveren zelf - is op het eerste gezicht weinig verandering opgetreden. Lammers en Philipsen vermelden een periode van 4,6 à 5,6 jaar, voor de Amsterdamse promovendi gold tot januari 1996 een periode van 4 jaar en 10 maanden tot 5 jaar en 4 maanden. Gezien het feit dat allen nu full-time aan hun promotie kunnen werken, in tegenstelling tot de promovendi uit het onderzoek van Lammers en Philipsen, is er misschien wel sprake van een relatieve verlenging. In het gros van de gevallen die Lammers en Philipsen onderzochten was de promotie geen 'levenswerk', werd er relatief jong gepromoveerd, binnen 7 à 8,5 jaar na afstuderen, en was de promotie een eerste stap in de (beroeps) carrière. Dat geldt ook voor de Amsterdamse promoties.

Een belangrijk en interessant deel van het onderzoek van Lammers en Philipsen ging over de kwestie in hoeverre in de na-oorlogse Nederlandse sociologie sprake was van 'verschillende in de proefschriften herkenbare zienswijzen aangaande de doelstellingen en werkwijzen van de sociologie als wetenschap'. Om daarachter te komen, besloten zij, 'onafhankelijk van elkaar', de proefschriften in te delen naar drie gezichtspunten: het empirische gehalte, de theoretische relevantie en de maatschappelijke relevantie. Onder het eerste verstonden zij: 'de mate waarin de studie berust op systematische verwerking en analyse van door waarneming, ondervraging of bronnenstudie verkregen gegevens omtrent de maatschappelijke werkelijkheid'. De theoretische relevantie

bepaalden zij als: 'de mate waarin een sociologisch-theoretische probleemstelling [dient] tot uitgangspunt van de studie, de mate waarin het onderzoek is afgesteld op het toetsen van theoretisch geformuleerde veronderstellingen en de mate waarin de onderzoekuitkomsten worden benut voor theoretische conclusies'. De maatschappelijke relevantie, tenslotte, werd omschreven als 'de mate waarin de probleemstelling van de studie aansluit bij 'een bepaald maatschappelijk urgent vraagstuk'. Met deze criteria gewapend, kwamen de auteurs voor ongeveer 80% van de 71 proefschriften tot een gelijklopend oordeel over empirisch gehalte en theoretische relevantie. Hun meningen bleken echter sterker uiteen te lopen waar het de maatschappelijke relevantie betrof en bij nader inzien werd besloten dit criterium niet verder te hanteren.

Met behulp van de twee overgebleven criteria construeerden de auteurs vervolgens vier categorieën, en aangezien de categorie 'niet-empirisch én niet-theoretisch' om voor de hand liggende redenen 'leeg' bleef, kwamen zij tot drie verschillende typen proefschriften. Empirisch-descriptieve proefschriften, door hen 'Steinmetziaans' genaamd; empirisch-theoretische proefschriften, 'Mertoniaans' gedoopt; en niet-empirische, theoretische proefschriften, van 'Parsoniaanse' signatuur. De auteurs geven geen nader inzicht in de gronden van hun besluitvorming en de wijze waarop zij specifieke proefschriften aan de drie categorieën toewezen. Ook wordt niet nader ingegaan op de 20% dissertaties waarover zij kennelijk van mening verschilden. En tenslotte kan de vraag gesteld worden of het zinvol is een gradueel criterium ('de mate van') te vervangen door een dichotoom criterium (wel of niet empirisch, wel of niet theoretisch). We laten deze punten hier echter verder rusten en bezien het resultaat van de classificatie van Lammers en Philipsen: 32% van de 71 proefschriften typeren zij als 'empirisch-descriptief', 38% als 'empirisch en theoretisch' en 30% als 'niet-empirisch theoretisch'. Daarbij meenden zij ook nog een trend waar te nemen onder jongere geleerden om meer 'Parsoniaanse' proefschriften te schrijven.

Hoe verhouden deze gegevens zich tot de Amsterdamse dissertaties?^{xxxvii} Een eerste punt dat bij vergelijking duidelijk wordt, is de vergankelijkheid van roem en reputatie in de sociale wetenschappen. Voor wat oudere vakbeoefenaars moge 'Steinmetziaans', 'Mertoniaans' en 'Parsoniaans' nog globaal duiden op een drietal richtingen in de sociale wetenschap en op de grote reputaties van met name Robert Merton en Talcott Parsons, die in de jaren '50 en '60 ontegenzeggelijk behoorden tot de meest vooraanstaande sociologen. Nu, amper drie decennia later, is dat voor jongere vakbeoefenaars lang niet meer vanzelfsprekend. In geen van de 45 proefschriften heb ik een verwijzing naar Steinmetz aangetroffen, ook niet in het ene proefschrift waar dit misschien nog verwacht had kunnen worden.^{xxxviii} Dat Steinmetz inmiddels aan de vergetelheid is prijsgegeven, is wellicht begrijpelijk, maar dat bijna hetzelfde geldt voor Merton en Parsons is toch wel opmerkelijk. In slechts één proefschrift is duidelijk sprake van grote theoretische invloed van Merton (Engbersen 1990) en in nog een ander trof ik een zijdelingse verwijzing naar werk van Parsons (de Groot-van Leeuwen 1991), verder komt beider werk in de dissertaties niet voor.

Dit wijst in de richting van een bredere conclusie: de lang vanzelfsprekende dominantie van de hoofdstroom in de Amerikaanse sociologie, het algemene structureel-functionalistische perspectief, is, althans te oordelen naar de Amsterdamse proefschriften, integraal uit het zicht verdwenen. Nog in 1981 typeerde Peter Kloos, op grond van een onderzoek naar 96 antropologische dissertaties die tussen 1970 en 1980 waren verschenen, de Nederlandse antropologiebeoefening als 'sterk beschrijvend' en 'theoretisch onderontwikkeld'. Ook meende hij dat het (structureel) functionalisme in de culturele antropologie, hoewel publiekelijk afgedankt 'nog steeds op de achtergrond een grote rol speelt'. Gezien de Amsterdamse dissertaties geldt dat laatste niet langer. De begrippen 'systeem' en 'structuur' ter aanduiding van (delen van) samenlevingen, zowel op micro- als op macroniveau, zijn, behalve in enkele politicologisch getinte proefschriften (Duyvendak 1992; Koopmans 1992) en in het veel gehanteerde concept 'wereldsysteem', vrijwel nergens meer te vinden. De fundamentele uitgangspunten en veronderstellingen van het structureel-functionalisme, de bijbehorende denktrant en 'theoretische taal' zijn verlaten, het eens tamelijk dominante paradigma heeft afgedaan. Te oordelen naar de Amsterdamse proefschriften geldt dat overigens ook voor het zo'n drie decennia geleden nog vurig bepleite alternatief: het marxistisch perspectief. De invloed van het denken van Marx is zeker in een aantal proefschriften nog duidelijk aanwijsbaar, maar in slechts één dissertatie wordt nog een pleidooi gehouden voor een vorm van hedendaags marxisme (Kalb 1995) en invloed van bijvoorbeeld de in de jaren '60 nog prestigieuze Frankfurter Schule ontbreekt integraal.

Wat voor de beide rivaliserende paradigma's in de plaats is gekomen, komt later nog aan de orde, maar het verlaten van beide perspectieven lijkt, getuige de proefschriften, gepaard te zijn gegaan met de ontwikkeling van een minder abstracte, meer realistische en vooral meer historisch en historiserend georiënteerde sociale wetenschap.

In hoeverre zijn de drie door Lammers en Philipsen gehanteerde categorieën van toepassing op de proefschriften uit de Amsterdamse School? Strikt genomen, zijn 'Steinmetziaanse', 'theorieloze' en louter empirisch-descriptieve proefschriften er eigenlijk niet, hoewel ik verderop zal betogen dat een aantal dissertaties wel in de richting neigt van veel descriptie en betrekkelijk weinig theoretische inhoud. Wat de tegenhanger betreft, de categorie van 'Parsoniaanse' proefschriften, zuiver theoretisch en 'empirieloos', kunnen, met enige moeite en *for the sake of the argument*, twee van de 45 dissertaties genoemd worden (I. de Haan 1993; Fierke 1995). Beide proefschriften zijn sterk politiek-filosofisch georiënteerd, maar in geen van beide ontbreken empirische gegevens en beide staan ver af van een Parsoniaanse betoogtrant. Eigenlijk vallen alle proefschriften in de 'Mertoniaanse' middencategorie van Lammers en Philipsen: ze hebben nagenoeg allemaal een hoog 'empirisch gehalte', in de door hen bedoelde zin, en ook een 'theoretische relevantie', die overigens sterk varieert. Om tussen de proefschriften een zinvolle nadere differentiatie aan te brengen, hebben we een andere benadering en benoeming nodig die in de volgende paragrafen zal blijken.

Een laatste punt dat ik hier onder de aandacht wil brengen, is de sterk toegenomen internationalisering van het sociaal-wetenschappelijk bedrijf die in vele opzichten binnen de Amsterdamse School is gerealiseerd. Van de Amsterdamse proefschriften is 63% in het Engels geschreven - bij CASA is dit ook een formele eis - en 37% in het Nederlands. Een kleine 20% van de promovendi is bovendien afkomstig uit het buitenland waardoor in het onderwijs en tijdens wetenschappelijke bijeenkomsten binnen de School Engels ook vaak fungeert als voertaal.^{xxxix} De School onderhoudt naast vele lossere internationale betrekkingen een zevental vaste samenwerkingsrelaties met soortgelijke instituten en universiteiten over de hele wereld en een aanzienlijk aantal buitenlandse gastdocenten participeren van tijd tot tijd in het onderwijs en de begeleiding binnen de School, terwijl docenten van de School elders soortgelijke functies vervullen. Uit sommige dissertaties blijkt een sterke invloed van het werk van enkele gastdocenten, vooral van Charles Tilly, Pierre Bourdieu en James Scott. Uit vele dissertaties komt ook naar voren dat promovendi, meestal met financiële steun van NWO, in staat worden gesteld hun werk binnen diverse internationale fora en conferenties te presenteren en te bespreken met buitenlandse collega's. Met dit alles is een internationaal intellectueel klimaat ontstaan binnen de School dat stimulerend werkt en door veel betrokkenen uitgesproken positief gewaardeerd wordt.

Na deze eerste verkenning van het geheel aan proefschriften zal ik in de volgende paragrafen nader ingaan op de problemen die in de dissertaties behandeld worden en op aspecten van theorie, empirische precisie en relevantie.^{xl}

2. Problemen

Over welke onderwerpen en thema's gaan de dissertaties van de Amsterdamse School? Welke probleemstellingen staan in de proefschriften centraal en in hoeverre wordt in de proefschriften probleemgericht gewerkt? Voor een gedetailleerd antwoord op deze vragen zouden hier eigenlijk alle 45 boeken de revue moeten passeren - elk is immers weer anders - maar aangezien dat niet goed doenlijk is, kiezen we een andere invalshoek. Wie behoefte heeft aan meer details per boek, raadplege de geannoteerde bibliografie. Om in grotere lijnen enig zicht te krijgen op onderwerpen en probleemstellingen gaan we in eerste ronde uit van de drie brede thema's die de School geformuleerd heeft en die naast de vijf aspecten van het globale onderzoeksprogramma een rol spelen bij de recrutering van nieuwe promovendi. De drie overkoepelende thema's zijn: staatsvorming en verstatelijking; arbeid, deprivatie en zorg; de sociogenese van mentaliteiten. Deze thema's zijn regelmatig aan de orde in het onderwijs van de School, in de cursussen, seminars en discussiebijeenkomsten, ook zijn ze belangrijk in het werk van meerdere docenten en onderzoekers van de School. In hoeverre kunnen we de dissertaties rangschikken binnen de drie thema's en in

welke mate kunnen ze beschouwd worden als bijdragen aan het onderzoek naar deze drie thema's? We houden daarbij de in de vorige paragraaf gemaakte indeling naar de drie werelden aan.

Bezien we de 23 dissertaties die overwegend handelen over verschijnselen in de eerste wereld, dan moeten we allereerst constateren dat geen daarvan integraal gewijd is aan de problematiek van staatsvorming en staatsontwikkeling. Maar in tien van de 23 proefschriften spelen aspecten van staatsvorming wel een belangrijke rol. De studie van de Groot-van Leeuwen (1991) naar de samenstelling en de denkbeelden van de rechterlijke macht in Nederland geeft een interessant, veelzijdig en helder beeld van een staatselite. Ze legt geen expliciete relatie tussen haar bevindingen en studies naar staatsvorming maar haar onderzoek is wel op gedegen wijze ingebed in de literatuur over respectievelijk elites, professionalisering en bureaucratisering. Vooral wat betreft de verschillende elite-theorieën levert haar studie een belangrijke theoretische en empirische bijdrage. In het onderzoek van Gerritsen (1993) naar de wording van reguleringsregimes voor alcohol en opiaten nemen uiteenlopende aspecten van staatsvorming in de Verenigde Staten, Engeland en Nederland een prominente plaats in. Vergelijkenderwijs, tussen de drie samenlevingen en in historisch perspectief, gaat hij onder meer in op de mate van centralisatie, op het centrale belang van belastingheffing (accijnzen op alcohol, staatshandel in opium) voor de overheden, en op de ontwikkeling van wetgeving en politiediensten. Theoretisch sluit Gerritsen aan op onderzoek van Gabriël Ardant, Elias en Tilly naar staatsvorming. In de onderling verwante studies van Duyvendak (1992) en Koopmans (1992) naar het ontstaan en de ontwikkeling van nieuwe sociale bewegingen in respectievelijk Frankrijk en Duitsland zijn zij vooral geïnspireerd door de visie van Charles Tilly op mobilisering van politieke bewegingen en vormen de verschillende staatskaders in beide landen een belangrijk aspect in de verklaring van de successen en de beperkingen van de bewegingen. Het onderzoek van Ido de Haan (1993) naar politieke vocabulaires knoopt aan bij twee verschillende staatstradities in West-Europa, die van de absolutistische dynastieke staat en die van de republikeinse staat. Hoewel zijn studie eerder politiek-filosofisch dan historisch-empirisch georiënteerd is, maakt hij aannemelijk dat de verschillende ideeën over staatsbeheer en zelfbestuur die verbonden waren met beide tradities ook in hedendaagse discussies nog doorwerken. In de beide lokale studies van van Ginkel (1993) en van Vegchel (1994) zijn staatsinterventies van groot belang. Van Ginkel laat onder meer zien hoe overheden over een termijn van zo'n 120 jaar ingrepen in het leven en de bedrijfsvoering van Texelse vissers en hoe die daarop reageerden. Over een periode van 20 jaar beschrijft en analyseert van Vegchel onder andere hoe overheidssubsidies en nationale, regionale en plaatselijke elites bijdroegen aan de modernisering van Emmen. In het onderzoek van Schwitters (1991) naar het ontstaan van de ongevallenwet in Nederland in 1901, wordt de transformatie in het recht van schuld naar risico gerelateerd aan de laat negentiende-eeuwse politieke veranderingen op staatsniveau en het groeiend besef dat de staatsoverheid medeverantwoordelijkheid draagt voor de economische lotgevallen van de burgers. Dit is een van de eerste aanzetten tot het ontstaan van de verzorgingsstaat in de latere 20e eeuw. In de verwante

studies van Engbersen (1990) naar het ontstaan van een onderklasse in Nederland, de bestendiging van het bijstandsbestaan en culturen van werkloosheid, en van te Grotenhuis (1993) naar bijstandskinderen, nemen aspecten van het functioneren van de hedendaagse verzorgingsstaat een belangrijke plaats in. Vooral Engbersen laat zien hoe de zogenaamde *street-level bureaucracies* opereren voor, tegen en tussen de regels van wetten en staatsvoorschriften. Overigens is in geen van beide studies de wording en werking van de verzorgingsstaat de centrale problematiek.

In vier andere dissertaties komen aspecten van staatsvorming meer zijdelings aan de orde. In het onderzoek van van den Brink (1995) naar de modernisering van het bestaan in Woensel tussen 1670 en 1920 is aandacht voor politiek-bestuurlijke veranderingsprocessen een van de drie invalshoeken. Ideeën van onder anderen Tilly en Stein Rokkan over staats- en natievorming worden door van den Brink kritisch besproken. In het proefschrift van Tak (1994) over de lange-termijnontwikkeling van de rituele cyclus van dorpsfestivals in een Zuid-Italiaans bergdorp is de Italiaanse staatsvorming een aspect van het grotere kader van de lokale ontwikkeling. Tenslotte spelen in de studies van van Bottenburg (1994) en van Fierke (1995) tussenstatelijke verhoudingen een rol. Bij van Bottenburg gaat het vooral om de tussenstatelijke machts- en prestige verhoudingen, bij Fierke om de tussenstatelijke politieke beeldvorming en retoriek van (het einde van) de Koude Oorlog, in beide studies wordt de werking van het stelsel van staten echter meer als gegeven genomen dan als onderzoeksthema geproblematiseerd.

Welke voorlopige conclusies kunnen we aan dit overzicht verbinden? Het overkoepelende thema 'staatsvorming' blijkt inderdaad in 14 van de 23 proefschriften over de eerste wereld meer of minder expliciet voor te komen. In geen van de dissertaties vormt het evenwel de werkelijke focus van het onderzoek. In vijf studies wordt ingegaan op theoretische en empirische literatuur over staatsvorming. Uit alle veertien zijn zeker kennis en inzicht te destilleren over staatsontwikkeling en het functioneren van staten maar waar de auteurs er zelf niet expliciet op gericht zijn, kan moeilijk gesproken worden van bedoelde bijdragen aan het onderzoek naar het thema. Tenslotte wil ik aantekenen dat bij een brede interpretatie van staatsvorming er eigenlijk in geen enkele studie over verschijnselen in de eerste wereld nog 'ontkomen' kan worden aan de staat. Niettegenstaande alle hedendaagse retoriek over de terugtrekkende overheid en wat dies meer zij, zijn de invloed van de staat op vrijwel alle aspecten van het bestaan en de verwevenheid tussen het individuele leven van mensen en het functioneren van de staatsorganisatie zozeer toegenomen, dat een en ander voor velen tot nauwelijks meer opgemerkte vanzelfsprekendheid is geworden. Hernieuwde problematisering van die vanzelfsprekendheid in de sociale wetenschap zou zeker de moeite waard zijn.

Staatsvorming als thema komt in de beide dissertaties over de tweede wereld op verschillende manieren aan de orde. Bij van de Port (1994) komt de vorming van de Joegoslavische staat kort ter sprake en ook staat hij stil bij de gedifferentieerde ethnisch-culturele samenstelling van de bevolking

en bij nationalisme, maar de processen van enerzijds staatsdesintegratie en anderzijds de vorming van nieuwe staten binnen het 'oude' territorium zijn niet geproblematiseerd en derhalve geen focus in het boek. Bij Svasek (1996) is dat anders. Ook zij refereert niet expliciet aan bestaande theorieën over staatsvorming en -ontwikkeling maar de dramatische en in meerdere opzichten ook tragische lotgevallen van de Tsjechoslowaakse staat, vanaf het 'verraad van München' in 1938, via de oorlog en de bezetting, de communistische machtsovername in 1948, de liberalisering en de repressie van het einde van de jaren '60, tot en met de val van het communistisch regime in 1989, vormen een belangrijke rode draad in haar onderzoek. Van 1948 tot 1989 schetst zij ook de voornaamste politieke ontwikkelingen binnen het Moskouse machtscentrum, die directe repercussies hebben voor de Tsjechische politiek. De positie van kunstenaars binnen de samenleving, hun onderlinge betrekkingen en de ontwikkeling van de beeldende kunst worden steeds op subtiele wijze gerelateerd aan de aard en werking van het politieke regime in verschillende fasen tussen 1948 en 1992. Het boek van Svasek is daarmee een mooi en vernieuwend voorbeeld geworden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gecompliceerde relaties tussen kunst en politiek.

Welke plaats neemt het thema 'staatsvorming' in binnen de 20 dissertaties die primair gaan over verschijnselen in de derde wereld? Slechts in drie proefschriften is expliciet aandacht voor staatsvorming en -ontwikkeling. Spier (1992) heeft, zoals al eerder opgemerkt, de wording en het functioneren van religieuze regimes in Peru steeds verbonden met systematische analyses van staatsvorming. De studie van Jos Mooij (1996) gaat grotendeels over de werking van het landelijke voedseldistributiesysteem in India, maar dit systeem vat zij expliciet op als een verzorgingsarrangement van de Indiase staat. Zij gaat uitvoerig in op verschillende visies op de aard en het functioneren van de Indiase staat en brengt aan het slot van haar boek de belangrijkste bevindingen uit haar onderzoek in verband met de conceptualisering van die staat. Haar theoretische visie op de staat ontleent zij niet aan het werk van Elias en Tilly of de aan beider werk ten grondslag liggende ideeën van Max Weber, maar ze is vooral georiënteerd op de recente marxistische discussies over de staat en bespreekt in dat verband ook de opvattingen van Theda Skocpol. Bij Wang (1995), tenslotte, is de centrale problematiek de ontwikkeling van een dorpselite in China vanaf het einde van de 19e eeuw, maar hij heeft een scherp oog voor de wisselwerking tussen de machtskansen van plaatselijke leiders en de aard en werking van het politieke regime op regionaal en nationaal niveau. De nadruk ligt op de periode na de vestiging van het communistische regime in 1949, en de penetratie van de centrale staat tot op het lokale niveau in China is een wekerend element in Wang's betoog. Theoretisch heeft hij inspiratie gevonden bij Tilly's visie op staatsvorming en wat betreft zijn kijk op de conjunctuur van het banditisme in de streek van onderzoek bij Blok's studie over de rurale mafia in Sicilië.

In zes andere proefschriften wordt eveneens aandacht besteed aan aspecten en processen van staatsvorming. In geen van de zes staat deze problematiek overigens centraal en evenmin wordt

expliciet aangesloten op literatuur over staatsvorming. In de studie over plantages in Zuid-India van Baak (1995) zijn de relaties tussen de planters enerzijds en de staatsoverheden anderzijds een weerkerend thema. Gorter's onderzoek (1994) naar de opkomst van een nieuwe klasse van industriëlen in West-India gaat uitvoerig in op de nationale economische politiek in India, op de bijdrage van dat beleid aan de ontwikkeling van ondernemende strata en op de manieren waarop die strata op hun beurt weer proberen de economische politiek op staatsniveau te beïnvloeden. Sciortino (1992) schetst de vorming van het gezondheidsbeleid op nationaal niveau in Indonesië en in het bijzonder de conceptualisering van het verplegen. Zij laat ook zien hoe een en ander doorwerkt op het functioneren van plaatselijke gezondheidscentra en van de verpleegsters daarbinnen. In Burgwal's gedetailleerde onderzoek (1995) naar de werking van leiderschap en cliëntelisme binnen een plaatselijke *squatters*-gemeenschap in Quito is ook de werking van ruimere politieke kaders - de stad en de staat - betrokken. In de beide studies van Pels (1993) en Meyer (1995) in Afrika komen inheemse politieke structuren en het verloop van de koloniale staatsvorming in de verschillende gebieden aan de orde.

In deze zes boeken is staatsvorming een belangrijk deel van de context van het eigenlijke onderwerp. Voor een zestal andere dissertaties (Rutten 1991; van Velzen 1994; de Haan 1994; Kerkhoff 1995; Heersink 1995; de Zoysa 1995) geldt dat de staat ook deel is van de context maar niet als zodanig uitvoerig in de analyse betrokken wordt. Het proefschrift van van der Horst (1995) is in dit verband een bijzonder geval: het gaat haar om de relaties tussen politiek en religie in hedendaags Sri Lanka en vooral om het gebruik van religieuze retoriek door politici. De nadruk ligt echter zo zwaar op het laatste dat de ontwikkeling van de staat en de politieke verhoudingen op Sri Lanka slechts heel summier aan de orde komen. Met enige voorzichtigheid kunnen we concluderen dat in vergelijking met de dissertaties over de eerste wereld, in de proefschriften over de derde wereld, en in het bijzonder die over Azië, relatief minder aandacht wordt besteed aan de staat, aan staatsvorming en politiek. Het accent lijkt in veel proefschriften meer te liggen op sociaal-economische verschijnselen en ontwikkelingen.

Daarmee zijn we aangeland bij het tweede onderzoeksthema van de School: arbeid, deprivatie en zorg. Ook dit is een zeer brede thematiek waarbinnen veel variatie bestaat. Van de proefschriften over de eerste wereld vallen die van Engbersen, te Grotenhuis, Schwitters en Kalb (1995) duidelijk binnen dit thema. De laatstgenoemde dissertatie gaat daarbij het meest uitvoerig in op de omstandigheden van werk en leven van arbeiders en wel in de schoenmakerij en de Philipsfabrieken tijdens de vroege industrialisatie aan het begin van de 20e eeuw in Nederland. Bij Schwitters wordt aandacht besteed aan de industriële arbeidsomstandigheden in de decennia voor 1900.

Onder het meer beperkte thema 'zorg' zijn een vijftal dissertaties te rangschikken. De studie van van der Borg (1992) naar vroedvrouwen in vier Nederlandse steden, vanaf halverwege de 17e eeuw tot halverwege de 19e eeuw, bevat gedetailleerde informatie over een beroep dat direkt

verbonden is met de zorg voor barenden en pasgeborenen. Dit onderzoek is ook een van de twee (het andere onderzoek is dat van van den Brink) die zich in enig detail uitstrekken over de tijd vóór 1800 in Nederland, waarmee zicht ontstaat op het zo andere Europa van vóór de 'moderniteit'. Tegelijkertijd onderstreept de geringe aandacht voor die tijd in de sociale wetenschap de invloed van de conventionele disciplinaire grenzen tussen 'geschiedenis' en 'sociale wetenschap' en de preoccupatie van de sociale wetenschappen met de 19e en 20e eeuw. Meer aandacht voor het vroeg-moderne Europa in de sociale wetenschap zou kunnen bijdragen aan het verder slechten van disciplinaire grenzen en ook aan het relativeren van hedendaagse contrasten tussen verschijnselen in de eerste en in de derde wereld. Veel van wat nu daar gebeurt, heeft pendanten in wat toen hier gebeurde. De onderzoeken van Annet Mooij (1993) en Ine Vanwesenbeeck (1994) hebben deels ook betrekking op 'zorg'. In de fraaie historisch-sociologische studie van Mooij over geslachtsziekten en besmettingsgevaar en de maatschappelijke reacties daarop, spelen de medische kennis over de ziekten en de gewenste zorg voor de zieken een belangrijke rol. Vanwesenbeeck's onderzoek naar de risico's die hedendaagse prostituées nemen en lopen, vloeit rechtstreeks voort uit (overheids)bezorgdheid om 'zorg' en verschaft ook inzichten in de verschillende mate waarin deze vrouwen in staat zijn te zorgen voor hun eigen welbevinden. Oosterhuis' boek (1992) over de rooms-katholieke moraal aangaande homoseksualiteit berust ten dele op dossiers over (meest mannelijke) homoseksuelen die zich voor advies en hulp wendden tot een katholiek bureau voor pastorale zorg. In de studie van van't Hof (1994) over anorexia nervosa, over meisjes en vrouwen die niet (meer) willen eten, ligt een zwaarder accent op de geschiedenis van de diagnostiek en de medisch-psychiatrische context dan op de zorg voor de zieken, maar het onderwerp kan wel zinvol gerangschikt worden binnen het ruimere thema.

Van de 20 dissertaties over de derde wereld zijn er eigenlijk maar twee (Sciortino 1992; Pool 1989) die onder het thema 'zorg' vallen, maar des te meer zijn te rangschikken onder de thematiek van 'arbeid en deprivatie', althans wanneer we bereid zijn het thema 'arbeid' zo ruim te nemen dat ook ondernemerschap ertoe behoort. En daar is alles voor te zeggen, want de ondernemers en onderneemsters uit verschillende maatschappelijke sectoren die in de proefschriften van Rutten, Gorter, en Baak over India en van Abdullah, van Velzen, en Heersink over Indonesië naar voren komen zijn grotendeels hardwerkende mensen, wat wellicht nog meer geldt voor de mindervermogende werkers die we in deze boeken tegenkomen. De dissertatie van Rutten (1991) geeft een zeer uitvoerig en gedegen beeld van grote boeren en rurale industriëlen in het huidige Gujarat. Hun economische gedrag en hun levensstijl worden gedetailleerd beschreven en geanalyseerd en op grond van een serie argumenten betoogt de auteur dat we te maken hebben met een kapitalistische ondernemersklasse in opkomst. Rutten heeft ook een stevige greep op de relevante theoretische, empirische en historische literatuur en trekt vergelijkingen met de opkomst en ontwikkeling van diverse varianten van kapitalisme in Europa en hedendaags kapitalistisch ondernemerschap elders in Azië. De ondernemende vrouwen uit de voedselverwerkende sector in

West-Java die het onderwerp vormen van van Velzen's studie (1994) zijn zeker niet te beschouwen als kapitalistische ondernemers, ze zijn meer deel van de enorme massa 'kleine zelfstandigen' in Azië, die met intensieve arbeid in hun veelal kleine (familie-)bedrijfjes en daaraan gekoppelde kleinschalige handel in hun bestaan voorzien. Van Velzen slaagt er goed in een fijngetekend portret van deze vrouwen te geven, van hun grote inzet, inventiviteit en creativiteit om, ondanks grote structurele beperkingen van hun mogelijkheden, het hoofd toch boven water te houden.

In de dissertaties van A. de Haan (1994) en van Burgwal (1995) komen mensen in beeld die het in zekere zin structureel nog veel moeilijker hebben: merendeels werkende en werkloze gemigreerde armen in respectievelijk Calcutta en Quito. De Haan omschrijft de levens- en arbeidsomstandigheden waarin deze mensen verkeren als 'een permanente crisis' en hetzelfde geldt voor menigeen die in het boek van Burgwal aan het woord komt. 'Deprivatie' is wel een erg mooi woord voor deze condities. Op verschillende manieren slagen beide auteurs erin om vanuit een knap evenwicht tussen betrokkenheid en distantie een gedifferentieerd beeld te geven van de situatie van degenen die ze bestuderen. Elke romantisering wordt vermeden en ook elke radicale retoriek. Wat blijft zijn onder meer heldere en indringende beschrijvingen en analyses van mensen die deel uitmaken van weinig kansrijke groepen, maar die niettemin individuele keuzen kunnen maken, dat van tijd tot tijd ook doen en zo, hoe marginaal soms ook, hun individuele waardigheid weten te behouden. In nog twee andere dissertaties spelen 'arbeid' en 'deprivatie' een grote rol: in van Nieuwkerk's studie (1991) naar het ambacht van zangeressen en danseressen in Caïro en in de Zoysa's onderzoek (1995) naar klasse- en *gender*-verhoudingen onder mensen in Sri Lanka die, gedwongen door de bouw van een dam, hun oude woongebied verlaten hebben en deel zijn gaan nemen aan een nieuwe landkolonisatie.

Wanneer we ook Mooij's studie over de voedseldistributie in India tot het brede thema rekenen, kunnen we stellen dat meer dan de helft van de dissertaties over de derde wereld door het thema overkoepeld worden.

Rest nog het derde thema van 'de sociogenese van mentaliteiten'. Daarmee is het in verschillende opzichten paradoxaal gesteld. Het thema speelt in het werk van meerdere docenten van de School een belangrijke rol, bijvoorbeeld in Blok's verhandelingen over 'eer' en in het werk van de Swaan over de ontwikkeling van professies en de verschuiving van een 'bevelshuishouding' naar een 'onderhandelingshuishouding'. Die theoretische inzichten komen ook ten dele in dissertaties terug, bijvoorbeeld in van Nieuwkerk (1991), Gerritsen (1993) en A. Mooij (1993), maar het gebruik dat van genoemde inzichten wordt gemaakt, blijft toch bescheiden, terwijl in de genoemde dissertaties mentaliteitsaspecten zeker belangrijk zijn. Ook uit de meeste andere dissertaties kan de lezer van alles opsteken over de 'cultuur' of 'mentaliteit' van mensen en groepen die beschreven worden. Zo geeft bijvoorbeeld van de Port een mooie beschrijving van het zelfbeeld van de 'burgerij' van Novi Sad en van de beeldvorming onder Serviërs over zigeuners. Van Ginkel besteedt aandacht aan de

mettertijd veranderende levensbeschouwing en mentale disposities van Texelse vissers en van den Brink gaat in op aspecten van de volkscultuur in Brabant. In veel dissertaties wordt ook min of meer uitvoerig de beeldvorming van culturele (*gender*) verschillen tussen de beide geslachten geschetst. Kerkhoff (1995) gaat gedetailleerd in op het ideaalbeeld van 'het Bengaalse meisje', zoals dat figureerde in het meisjesonderwijs in Calcutta ten tijde van het Brits-koloniale regime, en bij Wang (1995) wordt, meer *en passant*, veel duidelijk over de weinig benijdenswaardige positie van vrouwen op het Chinese platteland. Ook krijg je vaak inzicht in politieke, economische en sociaal-structurele condities die bijdragen of bijgedragen hebben aan de wording en continuering van bepaalde 'mentaliteiten'. Een systematische lezing van alle 45 boeken op dit aspect zou een rijke oogst opleveren.

Het paradoxale is evenwel dat de thematiek van 'sociogenese van mentaliteiten' slechts in enkele studies als zodanig, en dan nog zijdelings, is geïnterpreteerd en in geen enkel geval de eigenlijke focus van het onderzoek vormt. Relaties met bestaande 'literaturen' op dit terrein worden, enkele uitzonderingen daargelaten, weinig gelegd: nauwelijks met klassieke studies, zoals Max Weber's onderzoek naar protestantisme en kapitalisme, Norbert Elias' onderzoek naar civiliseringsprocessen of de meer theoretisch-systematische verhandeling van Gordon Allport over de aard en werking van vooroordeel. Ook wordt weinig aansluiting gezocht met de cultuursociologie of de lange antropologische traditie van cultuur-en-persoonlijkheidsstudies - een 'witte plek' binnen de Nederlandse antropologiebeoefening die Kloos in zijn aangehaalde onderzoek uit 1981 ook al signaleerde - en nauwelijks met (delen van) de inmiddels zeer omvangrijke en gedifferentieerde literatuur op het terrein van de mentaliteits- en cultuurgeschiedenis. De dubbelzinnige conclusie over dit thema moet dus luiden: we komen er veel over te weten uit de proefschriften, maar dat is veelal een onbedoeld gevolg van onderzoek dat in hoofdzaak op andere problemen is gericht.

Hoe komt dat? Het heeft niet veel zin daar uitvoerig over te speculeren, maar de volgende overweging lijkt me relevant. Bij promotie-onderzoek en de productie van proefschriften is sprake van dwang en drang tot concrete beperking en specifieke afbakening van het onderwerp. Het primaire doel van een proefschrift is het leveren van een 'proeve van bekwaamheid', een bewijs van het zelfstandig kunnen verrichten van wetenschappelijk onderzoek. Het onderzoek moet haalbaar zijn in de geplande tijd, daarop wordt toegezien door de promotor en de School en het is een duidelijk belang van de promovendus. Complexe probleemstellingen over de sociogenese van mentaliteiten en culturen, die zowel theoretisch als empirisch tot de moeilijkste behoren, liggen dan minder voor de hand.

De veelomvattende begrippen 'cultuur' en 'mentaliteit' worden in de dissertaties trouwens in het algemeen nauwelijks gehanteerd, wat misschien ook nog op iets anders wijst. In onze huidige cultuur staan 'individualiteit' en 'individualisme' hoog aangeschreven, dat maakt het wellicht moeilijker mensen te beschouwen als 'producten van cultuur' en draagt bij aan vermijding van generalistische concepten waarbij geabstraheerd wordt van hun individualiteit. Veel promovendi hechten eraan om

in hun proefschriften individuele mensen in al hun verscheidenheid ten tonele te voeren. Indachtig de bekende uitspraak van Wright Mills in *The Sociological Imagination*, kunnen we dan ook stellen dat 'de biografie' het in de dissertaties nogal eens wint van 'de geschiedenis' en 'de samenleving'. Ook ligt in delen van de culturele antropologie en de geschiedenis als disciplines van oudsher een sterk accent op een idiografische benadering waarin 'particulariserende' interpretatie meestal de voorkeur geniet boven 'generaliserende' interpretatie. Een en ander gevoegd bij post-modernistische noties, die in nogal wat proefschriften *en vogue* zijn, kan dat soms resulteren in tamelijk a-theoretische verhandelingen. We komen er in de volgende paragraaf nog op terug, maar maken nu eerst de balans op.

Het voorgaande overziend, kunnen we concluderen dat de drie brede thema's van de School in het merendeel van de dissertaties figureren en dat de thema's dus al bij al inderdaad 'dekkend' zijn voor een groot deel van het onderzoek dat in de proefschriften gepresenteerd wordt. Bij nadere beschouwing is echter ook gebleken dat de mate waarin aangesloten wordt op al eerder verricht theoretisch en empirisch-historisch onderzoek naar de drie thema's sterk varieert. In een deel van de proefschriften is dat heel duidelijk wel het geval, in vele andere niet of minder. Wat die laatste categorie betreft, kan dan ook moeilijk gesproken worden van onderzoek dat in cumulatieve zin bijdraagt aan vergroting van theoretisch inzicht in en empirische kennis van de thema's. In feite gaat het om een dilemma dat, zoals gesignaleerd in het eerste gedeelte van dit opstel, al veel langer en in ruimere zin aanwezig is in de sociale wetenschap: de sterke trend van differentiatie en specialisatie enerzijds versus het streven naar meer inhoudelijke integratie en synthese anderzijds.

Overigens zal uit het bovenstaande al wel duidelijk zijn geworden dat de veelvormigheid en verscheidenheid van het hele corpus aan dissertaties in werkelijkheid groter is dan de indeling naar de drie thema's wellicht suggereert. Geen enkele indeling is sluitend, maar enkele meer specifieke indelingen die ik heb uitprobeerd, brengen nog het volgende aan het licht. Omwille van de leesbaarheid beperk ik me daarbij tot enkele uitkomsten.

Qua onderwerp en probleemstelling blijkt het merendeel van de dissertaties goed te relateren aan de vijf grote complexen van 'moderniserende' ontwikkelingen, die ik onderscheiden heb in de paragraaf over 'de veranderende wereld'. Vier dissertaties gaan over (historisch) demografische ontwikkelingen, migratie en urbanisering; in tenminste twaalf staan aspecten van economische transformatie en veranderingen in sociale structuur centraal, waarbij in een tiental (ten dele overlappend) vooral aandacht is voor de aard en ontwikkeling van bepaalde beroepsgroepen; aspecten van staatsvorming, verstatelijking en politieke ontwikkelingen zijn in tenminste veertien dissertaties prominent aanwezig; in drie proefschriften gaat het vooral om de ontwikkeling van onderwijs; in vijf andere vooral om religie. Daarnaast zijn er dan nog drie dissertaties waarin seksualiteit een hoofdrol speelt, zeven (weer ten dele overlappend) over ziekten en zorg, twee over

kunst en een over sport. (Dat het totale aantal meer dan 45 bedraagt, komt doordat sommige meerdere malen zijn meegeteld.)

Bij combinatie van dit thematische overzicht met de eerder gemaakte regionale indeling van de dissertaties naar de drie werelden, blijken een paar ten dele al eerder gesignaleerde verschillen. Onderwerpen als seksualiteit, kunst en sport komen in de proefschriften over de derde wereld nagenoeg niet aan de orde, ziekten en zorg zijn minder vertegenwoordigd. In de proefschriften over de eerste en tweede wereld wordt meer aandacht besteed aan politiek dan in die over de derde wereld. In die laatste groep ligt daarentegen een zwaarder accent op sociaal-economische ontwikkelingen dan in de dissertaties over de eerste en de tweede wereld. Een laatste verschil is dat religie als onderwerp nagenoeg uitsluitend bestudeerd wordt in de derde wereld.

Hoe kunnen we deze verschillen verklaren? Bestaande onderzoekstradities en disciplinaire conventies spelen zeker een rol, maar de verschillen weerspiegelen ook iets van hedendaagse culturele preoccupaties, van de werkelijke verschillen in ontwikkeling tussen de werelddelen en van de stereotype beeldvorming over de drie werelden. Ziekte en gezondheid, kunst, sport, democratisering en seksualiteit kunnen gelden als *hot issues* in de publieke belangstelling in de langzaam post-industrieel wordende westerse wereld. Ondernemerschap en economische ontwikkeling zijn niet minder belangrijk, maar staan minder in de publieke aandacht en lijken gegarandeerd. Religie is als onderwerp allang uit het zicht van de meeste intellectuelen verdwenen en heeft maatschappelijk en cultureel veel aan betekenis ingeboet. Maar wie zich over de niet-westerse wereld buigt, kan nauwelijks ontkomen aan het centrale belang van economische ontwikkeling, van ondernemerschap, arbeid en armoede en ziet zich al evenzeer geconfronteerd met wijdverbreide manifestaties van religie. Zoals gezegd maken promovendi hun eigen proefschriften, maar ze zijn, net als alle andere mensen, gevormd door hun tijd en cultuur en dat speelt mee in de onderwerpen die ze kiezen en de problemen die ze zichzelf stellen. Dat kan ook nog geïllustreerd worden door te wijzen op de aanzienlijke invloed die in de dissertaties te bespeuren is van het recent ontwikkelde veld van de vrouwenstudies. In tenminste tien studies zijn culturele verschillen tussen de geslachten deel van de problematiek.

In de wetenschap, in elke wetenschap, is het stellen van zinvolle vragen en het zoeken naar antwoorden een van de voornaamste drijvende krachten. Karl Popper, waarschijnlijk de invloedrijkste wetenschapsfilosoof van de 20e eeuw, heeft over het centrale belang van een probleemstelling bij onderzoek eens opgemerkt: 'I do not care what methods a philosopher (or anybody else) may use so long as he has an interesting problem, and so long as he is sincerely trying to solve it'.^{xli} Idealiter zou het dus wellicht zo moeten zijn dat elk onderzoek, na een fase van eerste oriëntatie op een onderwerp, aanvangt met het expliciet formuleren van een centrale vraag. Een vraag die niet alleen moet gaan over een deel van de sociale werkelijkheid of de wereld, maar die ook, zoals men dat in het Engels zo mooi kan uitdrukken, *theoretically informed* is. Dat wil zeggen:

een vraag die ook theoretische concepten insluit, die refereert aan theorievorming, of, zoals Lammers en Philipsen het zeggen, die 'theoretisch relevant' is. Is zo'n probleemstelling eenmaal tot stand gekomen dan heeft de onderzoeker of onderzoekster ook een instrument in handen waarmee het onderzoek in alle volgende fasen tot op zekere hoogte gestuurd kan worden. Men kan zich er een weg mee banen door de literatuur, in het archief en in de vaak weerbarstige en ingewikkelde sociale werkelijkheid. De vraagstelling zal trouwens ook invloed hebben op de wijze waarop de noodzakelijke gegevens vergaard worden en vooral ook op de kwestie welke gegevens verzameld moeten worden. Tenslotte zal de probleemstelling bij de uiteindelijke rapportage een hoofdrol spelen. Als het goed is, structureren vragen het betoog en de presentatie en interpretatie van gegevens, en wel op een zodanige wijze dat een coherent antwoord op het oorspronkelijke probleem gegeven wordt.

Dit moge dan, in een notedop, het ideaal zijn, in de praktijk gaat het er, opnieuw getuige de proefschriften, vaak anders aan toe. Het stellen van geschikte vragen, het bedenken en formuleren van een interessante en theoretisch relevante probleemstelling, is geen eenvoudige opgave en er liggen voor niemand recepten voor klaar.^{xliii} Zo constateert bijvoorbeeld Abdullah (1994) in de inleiding van zijn studie naar islamitische handelaren in een Javaans stadje, dat zijn probleemstelling tot en met het schrijven van zijn proefschrift almaar bleef verschuiven. Lezing van het boek bevestigt zijn constatering. Veel hangt af van de voorafgaande wetenschappelijke en disciplinaire vorming en van de ervaring, kennis, ideeën, verbeeldingskracht en creativiteit van de individuele onderzoekster of onderzoeker. Ook inspirerende voorbeelden in de literatuur en stimulerende intellectuele contacten met anderen, medestudenten, collega's, opleiders en promotoren zijn belangrijk. In een twintigtal dissertaties wordt vermeld dat het promotie-onderzoek in meerdere of mindere mate aansluit op eerder door de promovendus verricht onderzoek, meestal in het kader van de doctoraalstudie. De probleemstelling is dan mede daardoor ingegeven. In tenminste zeventien proefschriften wordt de grote invloed van promotoren, co-promotoren of andere onderzoekers gememoreerd en in veel dissertaties is die invloed ook op andere manieren waarneembaar: in de keuze van regio of onderwerp van onderzoek, in het stellen van bepaalde problemen of het gebruik van bepaalde theoretische ideeën. Promovendi zijn zich van die invloeden meestal scherp bewust. Eén van hen zei in een gesprek: 'Als X [zijn promotor, TZ] in een ander gebied onderzoek had gedaan, dan was ik waarschijnlijk daarheen gegaan'. In feite zien we hier ook hoe in de sociale wetenschap bepaalde specialisaties, onderzoekstradities en disciplinaire conventies in de praktijk worden gecontinueerd. Daarbij gaat het niet om simpele navolging - binnen de School wordt daar ook zorgvuldig tegen gewaakt - doorgaans is er ook sprake van verandering, vernieuwing en originaliteit van de kant van de promovendi. Overigens zou juist intensiever gebruik van theoretische inzichten van promotoren in een aantal gevallen aanbeveling verdienen.

Het komt ook voor dat niet zozeer de onderzoeker maar de opdrachtgever het te onderzoeken probleem bepaalt, dat is bijvoorbeeld goeddeels het geval bij de studie van

Vanwesenbeeck (1994) naar prostitutie. In weer andere gevallen maakte het promotie-onderzoek deel uit van een groter project waardoor het probleemgebied al min of meer vast was gelegd, bijvoorbeeld bij Duyvendak (1992), Koopmans (1992) en van Velzen (1994). Wat ook veel lijkt voor te komen, vooral bij onderzoek dat via veldwerk verloopt, is dat gedurende het onderzoeksproces als gevolg van niet te voorziene omstandigheden verschuivingen optreden in de probleemstelling of in het theoretisch en tijdsperspectief. Van de Port (1994), Pool (1989), Svasek (1996) en van 't Hof (1994) zijn daar voorbeelden van, en zij geven allen min of meer uitvoerig aan hoe dat gegaan is. Vooral bij archiefonderzoek en veldwerk spelen pech en geluk ook een belangrijke rol: door het ontbreken van stukken kan den Tuinder (1992) in zijn historisch-demografisch onderzoek bepaalde door hem gestelde vragen niet beantwoorden, terwijl Oosterhuis' onderzoek (1992) mede gestuurd is door het beschikbaar zijn van een hoeveelheid voor zijn onderwerp interessante dossiers. Van Nieuwkerk (1991), Pool (1989), Pels (1993) en Meyer (1995) laten zien hoeveel zij, soms na minder gelukkige ervaringen, te danken hebben gehad aan goed ingevoerde plaatselijke informanten en tolken. Dat geldt ook voor heel wat andere dissertaties.

Kortom: onderzoek verloopt vaak anders dan op grond van het ideaalbeeld gedacht zou kunnen worden. Maar hoe dan ook, het lijkt van groot belang van meet af aan veel (of liever: meer) plaats in te ruimen voor theoretische bezinning en voor het onder woorden brengen van een heldere, centrale en theoretisch relevante probleemstelling. Waar dat te weinig is gebeurd - en naar mijn smaak is dat het geval in tenminste een kwart van de dissertaties - tenderen de proefschriften naar slechts in geringe mate theoretisch gestructureerde beschrijvingen. Er is, strikt genomen, geen proefschrift zonder vragen en geen tekst zonder theorie, maar waar de vragen te concreet blijven en amper theoretisch geïnformeerd zijn, resteert veel gedetailleerde beschrijving waarvan de theoretische relevantie twijfelachtig is en ontstaat in de dissertatie geen helder, theoretisch gestructureerd argument. Niet het probleem en het theoretisch perspectief dicteren dan het betoog - wat in de beste dissertaties wél het geval is - maar de gevolgde methode en de presentatie van de, vaak ten koste van veel moeite verworven, 'gegevens'. Maar hoe boeiend allerlei 'feiten' ook mogen zijn, echt interessant wordt het pas wanneer probleemgericht wordt gewerkt en samenhangen tussen die feiten in beeld worden gebracht. Zonder 'theorie' lukt dat niet.

3.Theorie

Een kleine zes jaar geleden, toen het PdIS en het CASA besloten hadden samen te gaan in de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, is wel eens de gedachte geopperd of de School een 'paradigma-gemeenschap' zou moeten zijn of worden.^{xliiii} Zo'n paradigma-gemeenschap veronderstelt overeenstemming op diverse wetenschapsprogrammatische niveau's. Op het meta-theoretische, wetenschapsfilosofische niveau moet dan een zekere mate van

consensus bestaan over centrale uitgangspunten, over de 'harde kern', zoals Lakatos dat genoemd heeft, van het programma. Ten tweede moet er een geheel van theorieën - in ruime zin: samenhangende stelsels van uitspraken over de sociale werkelijkheid - gerelateerd aan de uitgangspunten, beschikbaar zijn. Ten derde dient er een onderzoekspraktijk te zijn, afgeleid uit de beide voorgaande niveau's. En tenslotte, een extern criterium, is er veel voor te zeggen als eis te stellen, dat er duidelijk sprake is van een groep onderzoekers die welbewust doende is het programma uit te werken.^{xliv} In het licht van deze criteria kunnen we constateren dat de Amsterdamse School geen paradigma-gemeenschap is, noch ooit geweest is en naar alle waarschijnlijkheid ook nooit zal worden.^{xlv} Wat overigens niet betekent dat de School geen profiel heeft. In feite hebben we binnen de School, net als elders in de sociale wetenschap, te maken met een aanzienlijk pluralisme in wetenschapsfilosofisch en theoretisch opzicht, dat zich op allerlei manieren ook in de dissertaties manifesteert.

Laten we eerst het pluralisme in wetenschapsfilosofisch opzicht bezien. In de voorbeschouwing heb ik betoogd dat in de loop van de disciplinevorming ruwweg een drietal visies op sociale wetenschapsbeoefening naar voren kwamen, die tot op heden een rol spelen bij scheidslijnen tussen en binnen disciplines. In het bestand aan proefschriften vinden we die visies ten dele terug. In sommige uitgesproken, in de meeste andere meer impliciet. Op het eerste gezicht overheerst in een vijftal dissertaties de sciëntistische visie en de bijbehorende betoogtrant, in een twaalfstal andere is de interpretatieve visie dominant en in de 28 resterende proefschriften is overwegend een historisch-vergelijkende visie aan te treffen. Een eerste conclusie vanuit wetenschapsfilosofisch oogpunt kan dus zijn dat interpretatieve en historisch-vergelijkende benaderingen, al dan niet in combinatie, twee duidelijke zwaartepunten binnen de School zijn, overigens zonder dat de sciëntistische benadering ontbreekt.

Op het tweede gezicht is het beeld echter minder scherp, wat geïllustreerd kan worden met een paar voorbeelden. Zo stelt bijvoorbeeld de Groot-van Leeuwen (1991) zich uitgesproken op het standpunt van de interpretatieve sociologie, maar volgt zij in haar onderzoek toch overwegend de lijnen van een nomologisch-deductief onderzoeksmodel. Te Grotenhuis (1993) doet in de ene helft van haar proefschrift eveneens het laatste en bewerkt omvangrijke data-bestanden, maar in de andere helft presenteert zij een interpretatieve, kwalitatieve analyse van gegevens die door haarzelf en enkele assistenten via mondelinge interviews en veldwerk verzameld zijn. Een originele combinatie kortom, die we in wat andere vorm ook aantreffen bij Engbersen (1990). In de studies van Kerkhoff (1995) en Svasek (1996), respectievelijk hoofdzakelijk gebaseerd op archiefonderzoek en op veldwerk, staat een interpretatieve visie weliswaar voorop, maar beide auteurs doen ook moeite historisch en vergelijkend ontwikkelingen te schetsen. De boeken van de Schaepdrijver (1990) en den Tuinder (1992) zijn historische studies, maar de betoogtrant in beide is tamelijk streng sciëntistisch. Sciortino (1992) en Tak (1994), tenslotte, berusten voor een groot deel op gegevens die via veldwerk verzameld zijn en zijn beide daarin interpretatief georiënteerd, maar in

allemet twee wordt met behulp van historische literatuur (en bij Tak ook met archiefonderzoek) een beeld gegeven van relevante historische ontwikkelingen op langere termijn. We kunnen onze eerste conclusie nu nuanceren: de drie visies zijn aanwijsbaar, twee daarvan overwegen, maar de meeste promovendi staan er pragmatisch tegenover. Men volgt de benadering die het beste uitkomt en combineert elementen uit verschillende visies al naar gelang dat past. In de dissertaties komt explicitering van wetenschapsfilosofische uitgangspunten niet veel voor en discussies daaromtrent evenmin. Het is een beeld dat ook wel algemener geldt: actieve onderzoekers - in welke discipline ook - bekommeren zich doorgaans niet al te zeer om wetenschapsfilosofie.

Toch kan dat ook nadelen hebben: weinig of geen reflectie op centrale uitgangspunten draagt in elk geval niet bij aan een helder besef van de eigen positie en vergroot de kans op tamelijk ongereflekteerd volgen van vigerende disciplinaire conventies. In welke mate is dat het geval in de proefschriften? In hoeverre zoeken promovendi primair hun oriëntatie binnen de discipline waarin ze zijn opgeleid en gesocialiseerd en in hoeverre zijn ze meer interdisciplinair of transdisciplinair georiënteerd? Vooruitlopend op het betoog kunnen we stellen dat van beide sprake is: enerzijds is er soms een uitgesproken identificatie met de eigen discipline van herkomst en werkt de 'zwaartekracht' van die discipline ook op andere manieren door, anderzijds zijn er heel wat voorbeelden van voortvarend overschrijden van disciplinaire grenzen en van het zoeken naar een bredere oriëntatie.

Zoals bekend recruteert de School vooral promovendi uit de sociologie, de culturele antropologie en de politicologie, maar ook afgestudeerden uit andere sociale wetenschappen en historici zijn welkom wanneer hun onderzoek past binnen de School en zij voldoen aan gestelde kwaliteitsvereisten. Dat betekent dat de School, wellicht meer dan andere soortgelijke instituten, qua disciplines een pluriform gezelschap onderdak biedt. Onder de 45 gepromoveerden bevinden zich 12 antropologen, 14 sociologen, 4 politicologen, 6 historici, 3 psychologen, 1 filosoof, 1 godsdienstwetenschapster en nog enkele anderen. In de meeste dissertaties vermeldt de auteur de eigen discipline van herkomst. Bij een twaalfstal proefschriften wordt in de titel of ondertitel tot uitdrukking gebracht dat de schrijver het proefschrift binnen een bepaalde discipline situeert. Men spreekt dan bijvoorbeeld van 'een antropologische studie', van 'ethnohistorie' of 'ethnografie', van 'sociaal-economische geschiedenis' of een 'historisch-sociologische studie'. In weer andere dissertaties wordt in de tekst de studie duidelijk geïdentificeerd met een bepaalde discipline. Anders dan men wellicht zou verwachten, spoort deze zelfidentificatie van bepaalde studies echter niet altijd met de discipline waarin de auteur is afgestudeerd. Annet Mooij, afgestudeerd psychologe, schrijft een 'historisch-sociologische studie'; Herman Tak, van huis uit antropoloog, schrijft 'een lokale geschiedenis'; en van den Brink, van filosoof historicus geworden, rept van 'een lokaal onderzoek'. Dit zijn al aanwijzingen dat menig promovendus van de School inderdaad transdisciplinair te werk gaat en in veel dissertaties komt dat ook in het gebruik van theorie tot uitdrukking.

Voordat we daar verder op ingaan, moeten we even stilstaan bij de ontwikkeling en de voornaamste functies van theorie in de sociale wetenschap. (Slechts in enkele dissertaties wordt daar expliciet aandacht aan besteed: bijvoorbeeld Engbersen (1990: 250-251); Sciortino (1992: 5-10, 267-269); Spier (1992: 2-7, 267-269).) Wie zich oriënteert op de klassieke auteurs in de sociale wetenschap kan vaststellen dat zij bij al hun onderlinge verschillen een tot op grote hoogte gemeenschappelijke visie hadden op de ontwikkeling en de functies van theorie. Ontwikkeling van theorie vond bij allen plaats in nauwe samenhang met historisch-empirisch onderzoek naar specifieke maatschappelijke en culturele ontwikkelingen. Hun theoretische begrippen, inzichten en generalisaties waren een resultaat van onderzoeksprocessen, van de wisselwerking tussen ideeën enerzijds en feitelijke gegevens anderzijds - de kern van de complexe relaties tussen 'theorie' en 'empirie' in het onderzoeksproces. Al onderzoekend, probeerden zij door middel van intelligente interpretaties en abstrahering (delen van) de dynamiek van de sociale werkelijkheid te doorgronden en te verhelderen. De voornaamste functies van 'theorie' zijn dan drieërlei: het verschaffen van inzichten in samenhangen in de historische en actuele sociale werkelijkheid, het bieden van verklaringen van die samenhangen, en het fungeren als richtsnoer voor verder onderzoek. Die functies liggen in elkaars verlengde en dienen niet verzelfstandigd te worden.^{xlvi} Ze brengen ook het graduele karakter van onze kennis en theorievorming tot uitdrukking: inzichten zijn altijd partieel en voor verbetering vatbaar, verklaringen zijn nooit volledig en afdoende, en onze onwetendheid is zo groot dat nieuw onderzoek steeds geboden blijft. Wat het geven van verklaringen betreft, is het zinvol geen scherpe scheidslijn te trekken - zoals in de sciëntistische visie wél gedaan wordt - tussen die activiteit en het bieden van inzichten, van beargumenteerde interpretaties. De sociale wetenschap is nu eenmaal geen experimentele wetenschap maar een discursief bedrijf.

Deze 'klassieke' conceptie van theorie in de sociale wetenschap lijkt mij de beste die we hebben, maar inmiddels zijn we zo'n honderd jaar verder en is door de schaalvergroting, differentiatie, specialisatie en onstuitbare productiviteit in de sociale wetenschap een, vaak verwarrende, veelheid aan brede theoretische perspectieven, specifieke theorieën en theoretische concepten ontstaan. Daarbij ontbreekt het aan een theoretische kern waarover overeenstemming bestaat. Die situatie stelt elke onderzoeker - en zeker beginnende onderzoekers zoals de promovendi - voor een *embarras du choix*. In haar dissertatie brengt van Velzen (1994: 13) dat probleem op een open en tevens onthullende wijze naar voren: 'Like many subjects of social research, this study is not covered adequately by any single, integrated theory: the Perfect Theory I long searched for in vain'. Bij anderen weerklinkt, soms in wat andere vorm, dezelfde klacht: Vanwesenbeeck (1994: 39) heeft over haar onderwerp een 'abundance of research' grondig doorgenomen, 'however, the literature is widely diverse, scattered, fragmented, unsystematic and sometimes sketchy and anecdotal'. Het zijn begrijpelijke klachten waaruit - verder los van de beide studies - blijkt dat onderzoekers soms de verwachting koesteren dat 'ergens' in de literatuur misschien de theorie

beschikbaar is die zij voor hun onderwerp nodig hebben. Ook blijkt dat ze zich soms te weinig realiseren dat zij zelf, al denkend en onderzoekend, een theoretische interpretatie moeten ontwikkelen, zij het natuurlijk niet *from scratch*. Ten derde kan men zich bij lezing van menig proefschrift niet aan de indruk onttrekken dat de fase van 'data-verzameling' al ingegaan was, zonder dat adequate theoretische bezinning had plaatsgevonden. Dat hoeft tot op zekere hoogte geen bezwaar te zijn - ontwikkeling van ideeën vindt ook plaats tijdens het proces van verzamelen, ordenen en bewerking van gegevens - maar kan dat wel worden wanneer de onderzoeker almaar meer gegevens verwerft zonder veel sturing vanuit probleemstelling en theorie. Dan kan een situatie ontstaan, waarin men, nadat veel gegevens verzameld zijn, alsnog op zoek moet naar 'een theoretisch kader'. Het bewerkstelligen van een redelijke mate van integratie tussen 'theorie' en 'feiten' is dan meestal veel moeilijker. Het op een te vroeg moment in het onderzoek te vanzelfsprekend volgen van disciplinaire conventies - bijvoorbeeld het doen van veldwerk in de antropologie of van archiefonderzoek in de geschiedenis - kan het ontstaan van een dergelijke situatie in de hand werken.

De manieren waarop 'theorie' gehanteerd wordt binnen de dissertaties lopen uiteen. Een paar voorbeelden. Zelfs nog voordat de lezer geïnformeerd is over zijn probleemstelling, opent Duyvendak (1993) zijn boek met een uitvoerige kritische bespreking van verschillende theoretische perspectieven op nieuwe sociale bewegingen in Frankrijk om tenslotte zelf tot een beargumenteerde keuze te komen voor een bepaald perspectief. Bespreking en min of meer gecombineerd gebruik van meerdere theorieën over hun onderwerp vinden we ook bij bijvoorbeeld Engbersen (1990), te Grotenhuis (1993) en Koopmans (1992). Heel anders is de aanpak van Gevers (1995). Zij vertrekt vanuit een paar ogenschijnlijk eenvoudige inhoudelijke vragen - zoals: hoe gaan Oostenrijkers met hun oorlogsverleden om? - selecteert enkele brede theoretische concepten uit de literatuur en doet vervolgens verslag van haar bevindingen zonder verdere theoretische uitweidingen. Een verwante benadering treffen we aan in Arjan de Haan's studie (1994) naar arbeidsmigranten en industrieel kapitalisme in Calcutta. De Haan is goed op de hoogte van verschillende theoretische en empirische studies naar migratie en bespreekt die ook beknopt, maar ook hij gaat uit van enkele centrale inhoudelijke vragen (over de ontwikkeling en dynamiek van de arbeidsmarkt) die systematiek verlenen aan zijn betoog. Hij refereert verder alleen aan Anthony Giddens' algemene structurerings-theorie om zijn visie te onderbouwen dat mensen zowel gezien moeten worden als individueel handelende actoren en als onderhevig aan structurele krachten en condities. Weer anders gaat het toe in de historische studies van Baak (1995) en Heersink (1995). Beiden tonen zich geïnspireerd door de onderzoekingen van Wallerstein naar de wording van het wereldsysteem en bespreken summier theoretische discussies over respectievelijk plantagelandbouw en 'centrum en periferie', maar in hun studies komt 'theorie' verder niet expliciet aan bod.

Bekijken we het geheel aan dissertaties op het punt van 'theoretische systematiek' dan kunnen we ruwweg een viertal stijlen onderscheiden, die gradueel van elkaar verschillen. Een eerste

groep dissertaties is weinig theoretisch en overwegend descriptief. De auteurs blijven dicht bij de feiten, gebruiken geen of weinig theoretische concepten, begeven zich niet in theoretische discussies, werken niet expliciet met een theorie en in de betoogtrant overheerst *common sense*. In de andere drie groepen is meer aandacht voor 'theorie'. Wat ze alledrie met elkaar gemeen hebben, is theoretisch eclecticisme: men kiest enkele theoretische begrippen, delen of fragmenten van theorieën van meerdere auteurs, soms uit heel verschillende richtingen, en gebruikt die bij de interpretatie en verklaring van verschijnselen die men onderzoekt. Eclecticisme is hier niet bedoeld als pejoratieve term, gegeven de huidige stand van zaken in de sociale wetenschap kan men nauwelijks anders dan eclectisch te werk gaan. Het brengt ook tot uitdrukking dat het gros der promovendi zichzelf niet plaatst binnen een bepaalde 'theoretische stroming' of 'school'. Het accentverschil tussen deze drie groepen ligt in hoe men te werk gaat. In een aantal dissertaties wordt in het betoog zo nu en dan teruggerepen naar (een fragment van) een theorie om een bepaalde feitelijkheid of samenhang op te helderen of in een ruimer kader te plaatsen. We zouden dit 'opportunistisch-eclecticisme' kunnen noemen: al naar gelang het uitkomt in het betoog wordt er soms even 'theorie' bij gehaald. In een aantal andere proefschriften treffen we 'reflexief eclecticisme' aan: het gebruik van theorie wordt systematischer aangepakt, meerdere (delen van) theorieën spelen een grotere rol en ze zijn intensiever vervlochten met het betoog. Tenslotte zouden we kunnen spreken van 'consistentie-eclecticisme'. De schrijvers van deze proefschriften ontleen hun theoretische begrippen en ideeën eveneens aan meerdere auteurs, maar geven zich veel moeite om een en ander in consistente samenhang met elkaar te brengen en zo een coherent theoretisch perspectief te ontwikkelen. Zij werken met theoretisch geïnformeerde probleemstellingen en zijn er vergelijkenderwijs het beste in geslaagd om in de loop van hun hele betoog theoretische interpretaties en feitelijke gegevens systematisch met elkaar te verbinden zodat uiteindelijk een overzichtelijk en verklarend beeld ontstaat.

Een duidelijke samenhang tussen deze vier stijlen en de verschillende disciplines is er niet. Zoals bekend bekommeren veel historici en een deel van de antropologen zich minder om theoretische problemen, een deel van hun dissertaties valt dan ook binnen de eerste twee stijlen, maar in de laatstgenoemde stijlcategorie komen vertegenwoordigers van vrijwel alle disciplines voor. Dit kan ook beschouwd worden als een bewijs dat de School erin slaagt bestaande discipline verschillen te relativiseren en een transdisciplinaire oriëntatie onder promovendi te bevorderen. In theoretisch opzicht zijn veel dissertaties in elk geval niet discipline gebonden. In de overwegend sociologische dissertatie van Engbersen speelt het groep/raster-model van de antropologe Douglas een grote rol, in het boek van de sociologe te Grotenhuis oriënteert zij zich uitvoerig op de visie van de antropoloog Oscar Lewis op 'de cultuur van de armoede' en daarover binnen de antropologie gevoerde discussies. De psychologe Mooij gaat te rade bij de historische sociologie van Elias en het dramaturgisch perspectief van Goffman, de filosofe en politicologe Fierke gebruikt ideeën van de antropoloog Geertz. De antropologe Meyer ontleent belangrijke inzichten aan Max Weber's

sociologie van de religie, voor de historica Kerkhoff zijn begrippen en inzichten van de socioloog Bourdieu richtinggevend en de antropoloog Pels is mede geïnspireerd door ideeën van de filosoof Foucault. Voor bijna alle boeken geldt wat Jos Mooij (1996: 6) in haar dissertatie neerschreef: 'This study is informed by several disciplines'. Ware het niet zo'n lastige en taaie problematiek dan zou er veel voor te zeggen zijn de hele bestaande structuur van sociaal-wetenschappelijke disciplines grondig te herzien en een nieuwe en betere gemeenschappelijke naam te bedenken voor allen die zich bezighouden met de wetenschappelijke studie van mensen, samenlevingen en culturen.

Bij welke auteurs wordt frequent theoretische inspiratie gezocht, aan wiens werk worden begrippen en (delen van) theorieën ontleend? Een precies antwoord op die vraag is bij het ontbreken van indexen en registers in de meeste dissertaties niet mogelijk, maar een redelijke indruk kan wel gegeven worden. Zoals al opgemerkt, is, ten eerste, de intellectuele invloed van docenten/promotoren van de School in het merendeel van de dissertaties duidelijk aanwijsbaar. Ten tweede zijn er theoretische invloeden van klassieke auteurs, met name van Marx, Weber, Durkheim en Elias, zij het op bescheiden schaal. Werk van Weber speelt in een vijftal dissertaties een rol, in een vijftal andere geldt voor Marx hetzelfde, werk van Elias figureert in zeven proefschriften en ideeën van Durkheim worden in een viertal dissertaties aangehaald. In al deze gevallen gaat het weer om eclectisch gebruik. Dat niet méér gebruik wordt gemaakt van het werk van klassieke auteurs vindt wellicht ten dele zijn verklaring in gebrek aan bekendheid met dat werk - in veel curricula zijn in het recente verleden bij de inkrimping van de studieprogramma's juist de onderdelen die gingen over 'de geschiedenis' van disciplines geschrapt - maar kan ook samenhangen met modegevoeligheid in de sociale wetenschappen en met de dwang tot originaliteit.^{xlvii} Deze laatste aspecten kunnen uiteraard ook negatief uitwerken: juist in de sociale wetenschappen betekent 'meer recent' lang niet altijd 'beter' en het streven naar originaliteit kan ook bijdragen aan misplaatste veronachtzaming van relevant werk van anderen. Maar hoe dat ook zij, de meeste promovendi zoeken hun theoretische inspiratie overwegend bij moderne auteurs. De voornaamste zijn: Clifford Geertz (niet zijn vroegere studies, maar vooral zijn latere 'interpretatieve' essays), Pierre Bourdieu, Michel Foucault (beide meestal in Engelse vertaling), Charles Tilly, en James Scott. Van deze vijf, van wie er drie ook gastdocent aan de School zijn geweest, wordt frequent werk aangehaald en worden begrippen en ideeën overgenomen, vaak ook in combinatie met elkaar. Minder frequent wordt wel werk gebruikt van Eric Wolf, Immanuel Wallerstein, Anthony Giddens, Oscar Lewis, Howard Becker en Erving Goffman, en voorts van een groot aantal minder algemeen bekende auteurs, veelal specialisten op het terrein waar de dissertatie over handelt.

Op basis van het voorgaande kunnen we concluderen dat binnen de School en in het geheel van dissertaties pluralisme in theoretisch opzicht, theoretisch eclecticisme en een interdisciplinaire oriëntatie het meest gangbaar zijn. Tot besluit van deze paragraaf wil ik nog enkele opmerkingen

maken over post-modernistische noties die in wisselende combinaties in tenminste tien proefschriften, bijna allemaal van antropologen, naar voren komen. Er is geen sprake van een coherente en homogene post-modernistische visie, het gaat meer om een aantal wekerende elementen die steeds neerkomen op een ver doorgevoerd relativisme en een vergaand interpretatieve benadering. In een kritiek op wat men voor positivistisch houdt, wordt veelal bij voorbaat afstand genomen van het streven naar (meer) objectiviteit en het zoeken naar (meer) waarheid. Beide worden niet zozeer als problematisch beschouwd en behandeld, maar vanuit relativistisch standpunt principieel onmogelijk of onwenselijk geacht. De eigen interpretatie, het eigen betoog wordt dan nadrukkelijk geafficheerd als 'een persoonlijke visie'. Ook wordt afstand genomen van 'grote verhalen' over de wereld, waarbij weinig onderscheid wordt gemaakt tussen ideologieën en veelomvattende sociaal-wetenschappelijke theorieën, alle zijn gelijkelijk verdacht. Wat daartegenover voorop gesteld wordt, is - min of meer exclusief - het contextgebonden begrijpen en interpreteren. Doorgaans wordt een sterk accent gelegd op de constituerende rol van taal in de sociale werkelijkheid en op de 'taligheid' van culturen. Dat kan gepaard gaan met een preoccupatie met de rol van de onderzoeker als interpreterende waarnemer en als schrijver, met het machtsaspect van kennisverwerving, en met minutieuze aandacht voor wat zich in onderzoeksprocessen in micro-situaties afspeelt.^{xlviii} Een diepe vrees voor wat men als ethnocentrisme beschouwt, gekoppeld aan een slecht geweten over een verondersteld kwalijk koloniaal verleden van de antropologie, gaat soms gepaard met het sacrosanct verklaren van 'andere culturen' en 'de Ander', terwijl ten aanzien van de 'eigen' cultuur en beschaving - en de 'eigen' discipline - een hyperkritische houding aan de dag wordt gelegd. Dat kan soms ook resulteren in betuigingen van 'politieke correctheid'. Het is hier niet de plaats om een en ander gedetailleerd op zijn merites te bezien, maar naar mijn smaak gaat deze wending in een deel van de antropologie in de richting van wetenschappelijke involutie. Een sterk naar binnen gerichte antropologie, verstrikt in een overwegend academische, kritische dialoog met zichzelf, zal steeds minder kunnen bijdragen aan opheldering van de wereld. En dat blijft toch de voornaamste opdracht van de sociale wetenschap.

4. Empirische precisie

Nagenoeg alle Amsterdamse dissertaties worden gekenmerkt door een hoog 'empirisch gehalte'. In termen van de eerder aangehaalde Lammers en Philipsen, berusten ze voor een zeer groot deel op de min of meer systematische verwerking van door waarneming, ondervraging of bronnenstudie verkregen gegevens over de (historische) sociale werkelijkheid. Het hele scala van werkwijzen bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek - van de studie van gepubliceerde en ongepubliceerde documenten (inclusief archiefmateriaal en statistische databestanden) via de studie van zelfverzamelde documenten (resultaten van (gestructureerde) interviews, enquêtes, surveys e.d.) tot

en met varianten van participerende observatie - is in het bestand van dissertaties aan te treffen. Het criterium van empirische precisie in de sociale wetenschap refereert aan het belang van nauwkeurige waarneming van wat er in de sociale werkelijkheid gebeurt en in ruimere zin aan de noodzaak onze beweringen over die werkelijkheid zo zorgvuldig mogelijk te onderbouwen met feitelijke gegevens. Het kennisideaal van precisie, zo betoogt Goudsblom, is echter niet onproblematisch en staat niet op zichzelf. Het krijgt pas betekenis wanneer het verbonden wordt met andere kennisidealen: theoretische systematiek, reikwijdte en/of relevantie. De moeilijke uitdaging bij sociaal-wetenschappelijk werk is steeds weer om zoveel mogelijk rekening te houden met allevier de criteria.^{xlix} In de praktijk valt vaak de nadruk op een of enkele criteria, wat dan ten koste gaat van andere. In de groep dissertaties bijvoorbeeld, die we eerder getypeerd hebben als 'weinig theoretisch en overwegend descriptief', is sterk rekening gehouden met het belang van empirische precisie maar is het aspect van theoretische systematiek minder tot zijn recht gekomen. Het omgekeerde komt ook voor: in enkele dissertaties komen lange stukken theoretisch betoog voor die nauwelijks onderbouwd worden met empirische gegevens. Voor het overgrote deel van de proefschriften geldt evenwel dat er een zeker evenwicht is gevonden in de spanningsverhouding tussen de vereisten van empirische precisie en theoretische systematiek.

Empirische precisie bij sociaal-wetenschappelijk onderzoek heeft zowel betrekking op de verwerving, als op de verwerking en de uiteindelijke presentatie van gegevens. Hoe het kennisideaal van precisie in onderzoek nader vorm wordt gegeven, is mede afhankelijk van de wetenschapsopvatting. Tevens maakt het enig verschil of overwegend met kwantitatieve dan wel met kwalitatieve gegevens gewerkt wordt, of met beide. Voorts maakt het uit of het onderzoek in hoofdzaak gericht is op actuele verschijnselen of verschijnselen in het recente verleden, dan wel een sterkere historische dimensie heeft, of nagenoeg volledig of grotendeels gericht is op de studie van verschijnselen in het verleden. Mede afhankelijk daarvan zal gebruik gemaakt worden van andere werkwijzen om gegevens te verzamelen. Typisch voor veel van de Amsterdamse proefschriften is dat daarin het procesmatige karakter van de sociale werkelijkheid voorop wordt gesteld en de conventionele disciplinaire scheidslijn tussen 'heden' en 'verleden', tussen 'sociale wetenschap' en 'geschiedenis', wordt overschreden. Dat impliceert dat vaak gebruik wordt gemaakt van een combinatie van werkwijzen.

Bezien we alle dissertaties vanuit het gezichtspunt van de 'tijdsdiepte', dan blijken achttien proefschriften overwegend te gaan over actuele verschijnselen dan wel over ontwikkelingen in de afgelopen decennia. Vijftien andere proefschriften hebben tenminste betrekking op de periode van de afgelopen vijftig jaar en een deel daarvan strekt zich uit over de afgelopen eeuw of nog wat verder. In twaalf van deze vijftien komt evenwel ook de huidige tijd aan de orde. De thematiek van de resterende twaalf proefschriften is of volledig in het (verre) verleden gesitueerd of grotendeels, in vier daarvan komt niettemin ook nog iets van de actuele situatie in beeld.

Er is geen duidelijke samenhang tussen deze indeling naar tijdsdiepte en de verdeling van de proefschriften over de drie werelden. In de eerstgenoemde groep van achttien dissertaties die voornamelijk actueel gericht zijn, gaan er zeven over de eerste wereld, twee over de tweede, negen over de derde. In de tweede groep, met een sterkere historische dimensie, gaan er tien over de eerste wereld en vijf over de derde wereld. In de derde groep van twaalf proefschriften gaan er zes over de eerste en zes over de derde wereld. De variatie in tijdsdiepte blijkt dus redelijk gespreid te zijn over de verdeling naar de drie werelden.

Overwegende gerichtheid op de actualiteit betekent overigens niet altijd dat auteurs ook een hedengericht korte-termijnperspectief hanteren. In de dissertaties van bijvoorbeeld Rutten (1991), Burgwal (1995) en J. Mooij (1996) gaat de aandacht hoofdzakelijk uit naar hedendaagse verschijnselen maar in alledrie de boeken zijn duidelijk elementen van een langere-termijn ontwikkelingsperspectief aan te treffen. Soms kan gerichtheid op de actualiteit echter wel enig hodiëcentrisme impliceren: de studie van Engbersen (1990) naar 'het ontstaan van een onderklasse in Nederland' gaat bijvoorbeeld integraal voorbij aan het bestaan van zo'n klasse in alle voorgaande fasen van de Nederlandse geschiedenis. Was hij daar niet aan voorbijgegaan, dan was zijn interpretatie waarschijnlijk deels anders uitgevallen en had hij vast een andere ondertitel voor zijn boek gekozen. De 'tijdsdiepte' in een proefschrift hoeft dus nog niet zoveel te zeggen over het gehanteerde perspectief, maar naarmate studies meer een historische dimensie hebben, is de kans op een procesmatige benadering of het gebruik van een algemeen ontwikkelingsperspectief wel groter.

De verwerving en het gebruik van kwantitatieve gegevens varieert sterk binnen het bestand van dissertaties. In drie proefschriften (van der Ploeg 1993; de Schaepdrijver 1990; den Tuinder 1992) wordt voornamelijk gewerkt met kwantitatieve gegevens. De dissertatie van van der Ploeg over de expansie van het voortgezet en hoger onderwijs in Nederland in de 20e eeuw, heeft hem op het punt van de verwerving van gegevens waarschijnlijk niet veel moeite gekost: er is uitsluitend gebruik gemaakt van al voor andere doeleinden verzamelde statistische data-bestanden. Met behulp van een paar statistische analyse-technieken heeft hij die gebruikt ter toetsing van enkele hypothesen. Heel veel meer moeite hebben de Schaepdrijver en den Tuinder zich getroost. Zij hebben uit uiteenlopende archiefmaterialen zorgvuldig grote hoeveelheden historisch-demografische gegevens verzameld en die vervolgens bewerkt en geïnterpreteerd om uiteindelijk een gedetailleerd beeld te kunnen geven van respectievelijk de immigratie naar Brussel halverwege de 19e eeuw en de demografische en economische ontwikkeling van een Indiaas district tussen 1819 en 1921. In een vijftal andere studies spelen zelfverzamelde en bestaande kwantitatieve gegevens een belangrijke rol en in nog eens zeventien andere proefschriften zijn, soms aanzienlijke hoeveelheden, kwantitatieve gegevens opgenomen. In de meeste gevallen was het onderzoek dat aan de proefschriften ten grondslag lag niet primair gericht op het verzamelen van kwantitatieve gegevens, maar vele promovendi hebben kwantitatieve gegevens gebruikt, waar mogelijk, beschikbaar en zinvol, gezien

hun onderwerp en probleemstelling. De verantwoording daarvan is doorgaans zorgvuldig en menigeen bespreekt de betrouwbaarheid en validiteit van door hem of haar gebruikte statistische gegevens (bijvoorbeeld Gorter, 1994: 44-46). In de twintig resterende dissertaties ontbreken kwantitatieve gegevens, zij berusten geheel op kwalitatieve gegevens. Niettegenstaande de suggestie van houvast en grote precisie, die van cijfermatige gegevens uitgaat, blijft overigens ook bij die gegevens de noodzaak bestaan van interpretatie en presentatie in de juiste woorden. Goed schrijven is een belangrijk aspect van precisie en het moet gezegd worden dat zeker tweederde van de Amsterdamse proefschriften goed geschreven is.

Wellicht kan aan elk sociaal-wetenschappelijk geschrift de eis gesteld worden dat het goed, helder en leesbaar geschreven is, maar die eis weegt in zekere zin nog zwaarder waar voornamelijk gebruik gemaakt wordt van kwalitatieve gegevens. Veel hangt af van het talent van de auteur om dergelijke gegevens op passende wijze in een lopend en systematisch betoog in te voegen. Voor 22 van de 45 proefschriften geldt dat een of andere vorm van participerende observatie de voornaamste werkwijze is geweest voor het verzamelen van gegevens, in nog zes andere was het een aanvullende techniek. In 16 gevallen (deels overlappend) was archiefonderzoek de voornaamste of een belangrijke werkwijze. Literatuurstudie is uiteraard in alle gevallen van belang; te oordelen naar de bibliografieën in de dissertaties zijn vele promovendi zeer belesen.

Ook wat betreft de werkwijzen bij onderzoek is de transdisciplinaire oriëntatie van veel promovendi binnen de School opvallend. De historici Baak, Heersink en Kerkhoff bijvoorbeeld, wier studies in de tijd begrensd zijn tussen respectievelijk 1743 en 1963, 1600 en 1950, en 1880 en 1947, en voornamelijk berusten op archiefonderzoek, zijn allen afgereisd naar hun gebied van onderzoek. Niet alleen om daar archieven te raadplegen, maar ook om door middel van waarneming ter plaatse, interviews met (voormalig) betrokkenen en orale geschiedenis het nodige toe te voegen aan hun studies. De sociologen Engbersen en te Grotenhuis, wier studies ten dele berusten op kwantitatieve gegevens, hebben ook aanvullend veldwerk verricht. Voor de antropologen van Ginkel en Pels, met dissertaties die in tijd begrensd zijn tussen 1813 en 1932, en 1930 en 1961, is de combinatie van documenten- en literatuurstudie van groot belang geweest, maar voor beiden geldt dat ook participerende observatie - uiteraard in een latere tijd - een grote rol heeft gespeeld. Een ander aardig voorbeeld is te vinden bij de antropologe van Nieuwkerk die gebruik maakte van een eenvoudige sociologische schaaltechniek om zicht te krijgen op het beroepsprestige van de door haar onderzochte *entertainsters*. Een veelvoorkomende onderzoekstechniek is die van de zogeheten biografische methode: de reconstructie van levensgeschiedenissen van individuele mensen en van gezins- en familiegeschiedenissen. Mooie voorbeelden daarvan zijn te vinden in bijvoorbeeld Burgwal (1995), van Velzen (1994) en Wang (1995).

Zonder iets af te willen doen aan andere combinaties van werkwijzen om gegevens te verzamelen, kunnen we vaststellen dat in iets meer dan de helft van de dissertaties de combinatie van enigerlei vorm van veldwerk met documenten- en literatuurstudie domineert. In 25 van de 45 proefschriften is het onderzoek in meerdere of mindere mate lokaal gebonden. Dat heeft voor- en nadelen. Met andere woorden: dat brengt een aantal specifieke problemen met zich mee, die zowel betrekking hebben op empirische precisie als op 'theorie' en die ook raken aan de beide andere criteria van reikwijdte en relevantie.

Voorop zij gesteld dat geen der proefschriften het karakter heeft van een klassieke ethnografie zoals die vroeger veelvuldig door antropologen werden gemaakt, en al evenmin van een plaatselijke sociografie of *community study* zoals sociologen die wel plachten te produceren. In beide genres werd vaak stilzwijgend verondersteld dat de plaatselijke samenleving gezien kon worden als een min of meer in zichzelf besloten en geïsoleerde eenheid zonder geschiedenis. Naarmate in de antropologie vanaf de jaren '50 en '60 de aandacht steeds meer verlegd werd van tribale samenlevingen naar *peasant* societies en vervolgens naar onderzoek van plattelands- en stedelijke gemeenschappen in industriële samenlevingen werd de onhoudbaarheid van deze veronderstellingen steeds duidelijker. Een soortgelijke wending deed zich voor in de sociologie.¹ Het toenemende besef dat elke lokale gemeenschap deel was van meeromvattende bovenlokale verbanden die op allerlei manieren doorwerkten in de plaatselijke samenleving en het groeiende inzicht dat die samenleving beter als wordend en geworden, als 'historisch', kon worden gezien, gingen gepaard met de ontwikkeling van een andere onderzoekspraktijk en met andere vormen van conceptualisering. In een deel van de Amsterdamse proefschriften is deze ontwikkeling in de sociale wetenschap duidelijk waar te nemen. Clifford Geertz heeft eens opgemerkt dat antropologen geen onderzoek (meer) doen naar dorpen maar in dorpen en dat lijken veel promovendi ter harte te hebben genomen. Men richt zich niet op de lokale samenleving als geheel en een veelheid van facetten, maar op de lotgevallen van een specifieke groep daarbinnen of op een of enkele aspecten. Dat geldt bijvoorbeeld voor Pool (1989), Rutten (1991), Abdullah (1994), Gorter (1994) en de Zoysa (1995). Anderen richten hun onderzoek op dezelfde groep maar verspreid over meerdere lokaliteiten, bijvoorbeeld van Velzen (1994) en van Ginkel (1993) die in respectievelijk acht en twee lokaties onderzoek deden. Weer anderen verruimden het plaatselijke kader tot een streek of regio, zoals bijvoorbeeld Baak (1995) en Mooij (1996) en tot op zekere hoogte ook Kalb (1995). Nog weer anderen kiezen voor onderzoek in een stedelijke context, bijvoorbeeld Gevers (1995), van Nieuwkerk (1991), Burgwal (1995), van de Port (1994) en Svasek (1996). Bovendien hebben veel onderzoekers, zoals we eerder al zagen, ervoor gekozen hun onderwerp over een zekere tijdsperiode te bestuderen en zo meer recht te doen aan het procesmatige karakter van de sociale werkelijkheid.

Een voordeel van onderzoek in een lokale context is dat het de onderzoeker tot op zekere hoogte afbakening, houvast en een kader biedt, een eenheid van tijd, plaats en handeling. Dat kan

ook een voordeel zijn bij het schrijven van een proefschrift. Als voordeel van gegevensverwerving via participerende observatie wordt vaak de 'levensechtheid' genoemd.^{li} De onderzoeker, die bij participerende waarneming bij uitstek zijn eigen voornaamste 'onderzoeksinstrument' is, kan gedurende enige tijd mensen in hun dagelijkse gang van activiteiten volgen, hun onderlinge gesprekken, omgangsvormen en verbanden waarnemen, hun vormen van samenwerking en conflict van nabij meemaken. Hij of zij kan ook uitvoerig met betrokkenen praten over wat zij doen en denken, voelen en vinden. Belangrijke samenkomsten en gebeurtenissen kunnen bijgewoond worden, netwerken kunnen in kaart gebracht worden, levens- en familiegeschiedenissen opgetekend. Voor een onderzoeker kan participerende observatie een heel verrijkende - en ook onthutsende - ervaring zijn. Het kan waardevolle inzichten bieden in de lotgevallen van degenen die onderzocht worden, het kan een passend gevoel van 'de ingewikkeldheid van de wereld' opleveren en het kan ook het besef van de betrekkelijkheid van het eigen bestaan en de eigen preoccupaties krachtig bevorderen. Voor een lezer werken gegevens verkregen uit participerende observatie vaak verlevendigend, ze prikkelen diens verbeeldingskracht en ze stellen hem beter in staat zich een voorstelling te vormen van het concrete bestaan van betrokkenen. Zoals gezegd, wordt dit ook in veel dissertaties op fraaie wijze gedaan. Wie kennis neemt van de levensgeschiedenissen en uitspraken van mensen die bijvoorbeeld door Gevers, Burgwal, de Haan, van Nieuwkerk en vele anderen zijn opgetekend, zal die niet licht weer vergeten.

Toch blijven er vanuit het oogpunt van de sociale wetenschap enkele problematische kwesties. Een centrale vraag blijft hoe de precieze en gedetailleerde sociale kennis, die verworven is via participerende observatie, omgezet kan worden in sociaal-wetenschappelijke kennis en inzicht. Die vraag heeft ook raakvlakken met de spanningsverhoudingen tussen 'beschrijven' en 'verklaren', tussen *emic* en *etic* en tussen 'micro' en 'macro'. In zijn dissertatie geeft Wang (1995: 24-25) goed aan wat deze problematiek voor hem behelsde. Hij is geboren en getogen in het dorp Juyan in Zuidwest-China, waar hij jaren later zijn onderzoek verrichtte. Hij beschrijft hoe zijn 'research topic' deels samenviel met zijn 'personal life experiences' en noteert: 'Even from the first day (...) I had realized quite well that the intimate relations between the Wang family and the residents of Juyan and what I experienced in the period between 1966 and 1978 in the rural areas were only a memory. (...) What I had was a large collection of stories and a deep inside knowledge about a Chinese village. What I was asked *as an anthropologist* was to provide an understanding of the Chinese village. There was a large gap between 'inside understanding' on the one hand and 'scientific knowledge' on the other. I had to bridge the gap between the opposites which were brought by the two different modes of inquiry: the study of central processes versus local process, of high culture versus popular culture, agency versus structure, diachrony versus synchrony, or history versus social science, and narrative versus analysis'.

Ik meen dat het er inderdaad vaak om gaat te proberen de tegenstellingen die Wang signaleert, te overbruggen. Inzicht in lokale ontwikkelingen dient gekoppeld te worden aan inzicht in

processen op hogere niveau's van integratie, de volksculturele traditie moet ook beschouwd worden in het licht van de meeromvattende 'hogere' beschavingstraditie, handelende mensen in het heden en al hun verhalen dienen geplaatst te worden binnen de context van gestructureerde ontwikkelingen op langere termijn. Er zijn echter nogal wat dissertaties waarin een zwaar accent is gelegd op beschrijvingen van mensen en interpretatie van verschijnselen in micro-situaties met gebruikmaking van *emic*-categorieën. Dat sluit aan op een traditie in de sociale wetenschap die het belang benadrukt van *Verstehen*, van het 'van binnenuit' begrijpen (van een deel) van een samenleving en cultuur, van *experience near*-concepten en van de *native's point of view*. Mede uit overwegingen van relevantie willen veel onderzoekers ook 'een stem geven' aan degenen die ze onderzoeken. Dit alles heeft zeker bestaansrecht, maar een sterk neigen in deze richting brengt het risico met zich mee dat te weinig gestreefd wordt naar verklaringen in theoretische (*emic* en *experience far*) termen, dat verschijnselen en ontwikkelingen op micro-niveau te weinig systematisch verbonden worden met ontwikkelingen en processen op macro-niveau en dat zo de verzamelde precieze kennis blijft hangen in een theoretisch vacuüm.

Wanneer we een promovendus mogen vergelijken met een musicus, dan meen ik dat die musicus meer moet zijn dan een vertolker van de muziek van anderen, hoe boeiend die soms ook is, en ook altijd blij moet geven van de vaardigheden van een componist, die zelf aan het muziekstuk meeschrijft en uitlegt waarom de compositie geworden is zoals zij is. Tussen de rollen van vertolker en componist hoeft niet gekozen te worden, het komt meer aan op het bewaren van een juist evenwicht.

5.Relevantie

'Relevantie' als criterium voor sociaal-wetenschappelijke kennis herinnert ons aan de vraag waar die kennis goed voor is. Wat is de betekenis, 'het nut', de functie van sociaal-wetenschappelijke kennis zijn? Dat is niet alleen een empirische vraag, maar heeft ook betrekking op de doelen die we met sociale wetenschapsbeoefening nastreven. Wat beogen we ermee? Ten tijde van de crisis in de sociale wetenschappen was dit een veelbesproken kwestie, waar uiteraard uiteenlopende antwoorden op gegeven werden. Nu is die hele discussie gedoofd, je hoort en leest er niet veel meer over, maar dat wil niet zeggen dat de vraag niet meer belangrijk zou zijn. Destijds was 'relevantie', zo schrijft Goudsblom, 'een nogal modieus woord' en ook een 'tamelijk glibberig begrip', maar hij concludeert niettemin dat er niet aan voorbij gegaan kan worden; daarvoor is het aspect van de bruikbaarheid en toepasbaarheid van kennis te belangrijk.^{lii}

Zoals we eerder zagen, bestond bij vele sociale wetenschapsbeoefenaars in de 19e eeuw in verschillende vormen een groot vertrouwen in de potentiële betekenis van de sociale wetenschappen: niet alleen zouden die veel nieuwe kennis opleveren, maar daarmee zou het op den

duur ook mogelijk worden allerlei ondoorzichtige maatschappelijke krachten en ontwikkelingen beter te begrijpen en meer te beheersen, sociale problemen op te lossen en de samenleving beter in te richten. De ontwikkelingen in de eerste helft van de 20e eeuw hebben dat grote vertrouwen grondig ondermijnd en de pretenties van de sociale wetenschappen teruggebracht tot realistische proporties. Het algemene vooruitgangsgeloof van toen bestaat nu niet meer, al hebben we gesignaleerd dat in de jaren '50 en '60 toch nog heel wat optimisme over de sociale wetenschap leefde.

In een recente verhandeling heeft Schuyt twee functies van de sociale wetenschappen onderscheiden: een waarheidzoekende functie en een oriënterende functie.^{liii} We kunnen daarbij veronderstellen dat het zoeken naar (meer) waarheid omtrent de sociale werkelijkheid veelal ook gepaard zal gaan met ontmythologisering en met ideologiekritiek. Wat de tweede functie betreft, is door sommigen nog een nader onderscheid gemaakt tussen oriëntatie voor een algemeen breed publiek en oriëntatie die specifiek gericht is op (beïnvloeding van) overheidsbeleid. In hoeverre kunnen we hiervan iets terugvinden in de dissertaties? Wat kunnen we zeggen als we de proefschriften bezien in het licht van het criterium 'relevantie'?

Een eerste algemene constatering kan zijn dat het onderzoek dat verricht is voor de proefschriften niet triviaal is. In hun kritiek op de hoofdstroom van de Amerikaanse sociologie aan het eind van de jaren '50, hadden auteurs als Wright Mills en Barrington Moore juist daarop gewezen: dat veel van de toenmalige sociale wetenschap triviaal was. Tijdens de crisis in de sociale wetenschappen werd dat verwijt ook veelvuldig geuit en werd aangedrongen op meer onderzoek naar verondersteld 'relevante' problemen. Op mondiale schaal zou het dan moeten gaan om problemen van onderontwikkeling, van armoede, honger en overbevolking, van uitbuiting, geweld en onderdrukking; op nationale schaal om 'sociale problemen' van ongelijkheid en machtsverschil, van de laagstbetaalden, van achtergestelde en marginale groepen, om allerlei vormen van discriminatie. Bezien we de onderwerpen van de Amsterdamse proefschriften dan zijn die in elk geval niet onbeduidend, ook is van *abstracted empiricism* en *grand theory*, de grote boosdoeners in Mills' ogen, nauwelijks sprake.

In de dissertaties wordt over het algemeen weinig gezegd over de beoogde 'relevantie'. In de meeste proefschriften wordt niet of nauwelijks uitgelegd op welke gronden men gekozen heeft voor het thema of onderwerp dat bestudeerd wordt, ook de keuze voor tijd en plaats wordt weinig belicht, en de redenen waarom gekozen is voor bepaalde vragen of probleemstellingen blijven eveneens vaak impliciet. Dat betekent niet dat die gronden en redenen er niet zijn - een en ander kan ook wijzen op een zekere bescheidenheid - maar zo nu en dan be kroop me toch het gevoel dat er niet lang genoeg over nagedacht is en dat het criterium van 'relevantie' te weinig overwogen is.

Waar wel iets gezegd wordt over de keuze voor een bepaald onderwerp, is dat veelal in persoonlijke termen geformuleerd. Persoonlijke interesse, intellectuele nieuwsgierigheid, geboeidheid door bepaalde verschijnselen, worden in ruim twintig dissertaties, meestal in het voorbijgaan, als

motief genoemd. Daar is uiteraard niets mee mis. Zonder sterke persoonlijke betrokkenheid zijn jaren van intensief onderzoek en de productie van een proefschrift nauwelijks denkbaar. En ook mét die betrokkenheid kan het soms moeilijk zijn, in het voorwoord van menige dissertatie wordt gewag gemaakt van momenten of tijden van vertwijfeling, waarbij vrouwelijke auteurs wat openhartiger lijken te zijn dan mannelijke. Die vertwijfeling kan ook duurzamer zijn, getuige bijvoorbeeld de Schaepdrijver (1990: 6), die in de introductie van haar heldere boek noteerde: 'One struggles with archive material, data files, secondary literature, notes and references - but most of the work consists of a daily fight against a paralysing sense of irrelevance'. Het noemen van persoonlijke motieven voor een onderzoek, zonder verder iets te zeggen over een bredere legitimering, is wellicht ook *zeitgemäss*. Dat geldt ook voor een motivatie die geformuleerd wordt in termen van het zoeken naar de eigen *roots*, zoals in bijvoorbeeld de Zoysa (1995) voorkomt. In al deze gevallen zouden we kunnen zeggen dat het kennisbelang min of meer stilzwijgend voorop wordt gesteld. De onderzoeker of onderzoekster wil iets beter begrijpen, weten, uitzoeken, zo de eigen oriëntatie vergroten, en via publicatie vervolgens bijdragen aan de oriëntatie van anderen.

In een aantal dissertaties is de keuze voor een bepaald onderwerp ruimer geformuleerd. Doelbewust bijdragen aan beleid van ontwikkelingsinstanties en/of overheden blijkt dan een belangrijk motief te zijn, bijvoorbeeld bij Pool (1989), van Velzen (1994), Vanwesenbeeck (1994) en van der Ploeg (1993). Een meer indirecte beleidsrelevantie hebben ook de boeken van bijvoorbeeld Engbersen, te Grotenhuis, de Groot-van Leeuwen en Sciortino; alle verschaffen doelbewust ook kennis en inzicht waar overheden hun voordeel mee kunnen doen. Niet steeds als zodanig uitgesproken, is ideologiekritiek in een aantal andere proefschriften duidelijk een motief, bijvoorbeeld bij I. de Haan (1993), Fierke (1995) en, meer zijdelings, ook bij Duyvendak (1992), Koopmans (1992), Kalb (1995), van de Port (1994), Svasek (1996). Dit geldt ook wel in bredere zin: zoals eerder gesignaleerd, getuigen verreweg de meeste dissertaties van een kritische houding waarbij menige maatschappelijke mythe als zodanig wordt behandeld. De toon in alle proefschriften is overigens overwegend academisch gedistantieerd.

In de onderwerpen die in de proefschriften aan de orde komen, is zeker in de helft van alle gevallen een zekere mate van betrokkenheid bij 'emancipatie' aanwijsbaar. Zo wordt in zeven studies expliciet verwezen naar het belang van de emancipatie van vrouwen, naar feministische motieven voor de onderwerpkeuze; in nog drie boeken speelt de belichting van *gender*-verschillen een voorname rol. Drie andere studies beogen ook bij te dragen aan emancipatie van homoseksuelen. In nog eens twee boeken wordt beoogd bij te dragen aan meer begrip voor deels als marginaal te beschouwen, vrouwelijke beroepsgroepen. In zeven dissertaties staat aandacht voor het lot en de emancipatie van armen, werklozen en arbeiders centraal. In nogal wat proefschriften wordt gerefereerd aan het belang van 'geschiedenis van onderaf' of van 'sociaal onderzoek onder marginale groepen'. In feite wordt hier aangesloten bij een lange traditie in de sociologie en de antropologie: de studie van marginale, perifere, betrekkelijk machteloze groepen en (sub)culturen.

Motieven van solidariteit met onderdrukten, van streven naar (meer) rechtvaardigheid, van bij willen dragen aan emancipatie en bevrijding, zijn dus in vele proefschriften te onderkennen, ook waar ze niet expliciet genoemd worden. Dit type onderzoek brengt meer kennis voort over de genoemde groepen en maakt ze daardoor ook zichtbaarder, wat beide als zinvol kan gelden, maar dat impliceert niet dat er ook direct een bijdrage wordt geleverd aan praktische lotsverbetering. Een gegeven waar de meeste promovendi zich uiteraard ook bewust van zijn; kennis is lang niet altijd macht.

Overigens kan de vraag gesteld worden of dit type onderzoek, gezien de desbetreffende literatuur die vooral in de laatste decennia reusachtig is aangegroeid, niet een zeker verzadigingspunt heeft bereikt, een punt van verminderende meeropbrengst. Om sociaal-wetenschappelijk verder te komen, zou de onderzoeksinspanning misschien ten dele juist verlegd moeten worden naar de studie van machtiger groepen, zoals politieke, economische en culturele elites, van meeromvattende ontwikkelingen in de institutionele structuur van samenlevingen, en van de patronen in 'het midden van het tapijt' in plaats van aan 'de rafelrand'.

Wat betekent het tamelijk historische karakter van veel Amsterdamse dissertaties voor de relevantie? Daar wordt verschillend over gedacht. In een van de stellingen bij zijn proefschrift schrijft Engbersen: 'De toegenomen aandacht voor de historiserende benadering in de sociologie zal de wetenschappelijke respectabiliteit van het vak verhogen, maar kan op de lange termijn afbreuk doen aan de maatschappelijke betekenis van de sociologie'. Daartegenover weerklinkt bij Jos Mooij (1996: ix) een andere zorg. Na geconstateerd te hebben dat het door haar onderzochte voedseldistributiesysteem in India nog eens gereorganiseerd gaat worden, schrijft zij: '(..) rapid changes make one wonder about the potential usefulness of research. In such a fast changing world, what is the use of our investigations and findings, thorough and detailed as they may be, when they are snapshots of particular moments and may be overtaken by events by the time the analysis is completed?' Waar Engbersen een zekere spanning ziet tussen de relevantie (de maatschappelijke betekenis) van de sociologie en het streven naar een betere sociale wetenschap, die relevantie kennelijk vooral ziet in het onderzoek naar actuele maatschappelijke problemen en zich daarom sceptisch betoont over een meer historiserende benadering, signaleert Mooij juist dat snelle maatschappelijke veranderingen de waarde van actuele analyse en onderzoek al spoedig kunnen achterhalen. Beide standpunten zijn begrijpelijk, maar tegenover beide auteurs valt de stelling te verdedigen dat juist een historiserende benadering ons kan behoeden voor een paar valkuilen. Enerzijds kan zo'n benadering ons wapenen tegen de druk van de waan van de dag, tegen de beide vormen van hodiecentrisme die Goudsblom heeft onderscheiden: de neiging om de problemen van het hier en nu te overschatten, door ze of te zien als uniek en uitsluitend typerend voor onze tijd, of te zien als eeuwig en algemeen menselijk. Anderzijds kan een historiserende benadering ons helpen

om actuele verschijnselen in een minder vluchtig licht te beschouwen en daarmee ook Mooij's zorg ondervangen.

Een heel mooi voorbeeld in dit verband vind ik de studie van Gerritsen. Vanuit verwondering over de heden ten dage opvallend verschillende reguleringsregimes voor het gebruik van alcohol en opiaten - waarbij het ene roesmiddel redelijk getolereerd en geïntegreerd is geraakt en het gebruik ervan goeddeels gereguleerd wordt door zelfbeheersing van de gebruikers, terwijl het andere hevig bestreden wordt, niet geïntegreerd is en onder een mondiaal verbod is komen te vallen - heeft de auteur de wording van beide regimes onderzocht. Dat onderzoek is zeer verhelderend en laat onder andere zien in welke mate de huidige reguleringsregimes het (on)bedoelde gevolg zijn van uiteenlopende voorafgaande ontwikkelingen die allang buiten het actuele publieke gezichtsveld zijn komen te liggen. Gerritsen's boek zou eigenlijk verplichte literatuur moeten zijn voor allen die beroepsmatig bij de tegenwoordige drugsproblematiek betrokken zijn. Bij prudent gebruik van zijn zorgvuldig onderbouwde inzichten zou ook een groot deel van de problematiek in elk geval aanzienlijk getemperd kunnen worden. Dit voorbeeld laat ook zien dat niet gekozen hoeft te worden tussen de studie van 'actuele problemen' en een 'historiserende benadering', maar dat de laatste juist veel licht kan werpen op de eerste.

In de meeste wetenschappen, zeker in de natuurwetenschappen, is het gebruikelijk geworden dat vakbeoefenaars nagenoeg uitsluitend schrijven voor collega's en ook uitsluitend door collega's gelezen worden. Het is een ontwikkeling die in de loop van de 20e eeuw ook steeds meer is gaan gelden voor de geschiedenis en de sociale wetenschappen. Hoewel sommige historici (ook) zijn blijven schrijven voor een groter publiek, is tegenwoordig zeer veel geschiedenis *historians history*. Voor delen van de sociale wetenschap gaat hetzelfde op, soms mede bevorderd door het streven het vak om prestigeredenen af te schermen tegen 'leken' en door de hedendaagse academische druk om vooral in het Engels te publiceren in zogeheten 'toptijdschriften'. Nu is het laatste zeker (ook) van belang, maar waar misschien te weinig bij stilgestaan wordt, is dat bij sterke conformering aan die druk de oriëntatiefunctie van de sociale wetenschap voor een ruimer publiek voor een aanzienlijk deel verloren kan gaan. Voor sociaal-wetenschappelijke proefschriften, die voor het overgrote deel doorgaans uitsluitend in een kleine oplage in het grijze circuit gepubliceerd worden, klemmt dat eens te meer.

Wat de Amsterdamse dissertaties betreft, is in dit opzicht sprake van een gunstige uitzondering. Van de 45 proefschriften zijn er 15 direct bij eerste verschijnen commercieel uitgegeven, na enkele jaren is dat aantal gegroeid tot 29 en naar redelijke verwachting zullen daar binnenkort nog een aantal bijkomen. Dat wil zeggen dat tweederde à driekwart van alle dissertaties voor een groter publiek beschikbaar zijn gekomen of nog zullen komen. De aandacht voor de proefschriften in de algemene pers en de vakpers kan ook als zeer redelijk worden beschouwd. Van de 42 gepromoveerden die ik schriftelijk om nadere informatie over de publicitaire lotgevallen van

hun boeken had verzocht, hebben 24 mij daaromtrent geïnformeerd. Wanneer we vier van die 24 weglaten wegens (te) recent verschijnen, dan zijn de resterende 20 ruim 150 maal gerecenseerd. Dat wil zeggen gemiddeld 7 à 8 keer, met een ongeveer gelijke verdeling over de algemene pers en de vakpers, en met een spreiding van 1 à 2 keer tot ruim 20 keer. Aan een vijftal dissertaties is ook in andere media (radio/tv) aandacht besteed. Wanneer we de oriëntatiefunctie van de sociale wetenschap ernstig nemen, dan lijkt dit mij een goed resultaat.

'Relevantie' is een lastig en omstreden criterium voor sociaal-wetenschappelijk werk, vooral door de valse suggestie dat sommig werk wel en ander werk niet relevant zou zijn. Het blijft echter wel de moeite waard er van tijd tot tijd over te blijven denken.

6. Samenvatting

Wat is, gezien vanuit de dissertaties, in grote trekken het profiel van de Amsterdamse School? De School kan in strikte zin niet beschouwd worden als een paradigma-gemeenschap, maar heeft wel een serie typerende kenmerken en kent een aantal in ruime kring gedeelde affiniteiten. De nadruk ligt op sociaal-wetenschappelijk onderzoek van hedendaagse en historische verschijnselen en ontwikkelingen in Europa en Azië, met een stevig extra accent op de Nederlandse, de Indiase en de Indonesische samenleving. Op bescheiden schaal is er ook aandacht voor andere wereldregio's: Afrika, Latijns-Amerika en Centraal Europa. In een aantal van de meest geslaagde dissertaties wordt een perspectief van grote reikwijdte, soms van mondiale proporties, gehanteerd. De dominante stijl van sociale wetenschap binnen de School kan getypeerd worden als realistisch, weinig abstract, historiserend en vergelijkend. Het klimaat en de algemene intellectuele oriëntatie binnen de School zijn in hoge mate internationaal.

De specifieke onderwerpen die door promovendi bestudeerd worden, lopen uiteen, maar zijn in redelijke mate verbonden door de thema's van 'arbeid, deprivatie en zorg', 'staatsvorming en verstatelijking' en 'de sociogenese van mentaliteiten'. Het merendeel van de dissertaties is ook goed te relateren aan vijf grote onderling samenhangende complexen van 'moderniserende' ontwikkelingen op demografisch, economisch, sociaal-structureel, politiek en cultureel terrein, die in de 19e en 20e eeuw op wereldschaal gaande zijn. De onderwerpen zijn overwegend interessant en belangrijk, zowel uit wetenschappelijk als uit maatschappelijk oogpunt.

Wetenschapsfilosofisch overheerst een zekere scepsis ten aanzien van sciëntistische visies in de sociale wetenschap en gaat de voorkeur uit naar een combinatie van interpretatieve en historisch-comparatieve visies. In de praktijk van het onderzoek wordt met een en ander overigens pragmatisch omgegaan en niet veel aandacht besteed aan wetenschapsfilosofische discussie en plaatsbepaling. In overeenstemming hiermee worden op theoretisch niveau sciëntistisch

georiënteerde theoretische perspectieven weinig aangewend, historisch-sociologische, historisch-antropologische en interpretatief-antropologische perspectieven zoveel te meer.

Binnen deze ruime contouren is er sprake van theoretisch pluralisme en eclecticisme. Werk van een aantal hoogleraren van de School, van een beperkt aantal klassieke auteurs uit de sociale wetenschap en van een wat breder gezelschap hedendaagse prominente geleerden, zijn daarbij de voornaamste inspiratiebronnen. Hoewel een deel van de dissertaties theorie-arm is en een overwegend descriptief karakter heeft, is in driekwart van de proefschriften een zekere balans tussen de vereisten van 'theoretische systematiek' en 'empirische precisie' gerealiseerd. In de meest geslaagde proefschriften, circa een kwart van het totaal, is consequent probleemgericht gewerkt vanuit een theoretisch geïnformeerde probleemstelling en een coherent theoretisch perspectief. Vrijwel alle dissertaties zijn sterk empirisch gericht, in de beste is het daarbij gelukt een overtuigende integratie van theorie en feitelijke gegevens tot stand te brengen.

Wat betreft 'methoden en technieken' van onderzoek is een breed repertoire van werkwijzen binnen de School vertegenwoordigd. Bij specifiek onderzoek worden verschillende combinaties van deze werkwijzen gebruikt. Een belangrijk zwaartepunt is de combinatie van enigerlei vorm van participerende waarneming, archiefonderzoek en literatuurstudie. In nauwe samenhang hiermee ligt er een zeker accent op het verzamelen en analyseren van kwalitatieve gegevens, maar verwerving en verwerking van kwantitatieve gegevens komt ook in meer dan de helft van de proefschriften voor. Eveneens in samenhang met het genoemde zwaartepunt is ruim de helft van het onderzoek ten dele gebonden aan een specifieke lokatie, variërend van een dorp tot een stad of een streek. Bij de rapportage van onderzoeksbevindingen wordt veel waarde gehecht aan goed en toegankelijk schrijven.

De historische en historiserende dimensie van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek binnen de School komt in de dissertaties op verschillende wijzen tot uitdrukking. In sommige gevallen door actuele problemen te plaatsen in het kader van historische ontwikkelingen, in andere gevallen door consequent uit te gaan van het procesmatige karakter van de sociale werkelijkheid, in weer andere gevallen door het onderwerp te bestuderen over een bepaald tijdsverloop. De vergelijkende dimensie speelt in vrijwel al het onderzoek een rol en varieert van een expliciet vergelijkende opzet en analyse tot beknopt vergelijkende beschouwingen en meer impliciet gebleven vergelijkingen.

Als laatste algemene trek van het profiel van de School kan de multidisciplinaire samenstelling van de wetenschappelijke staf en de groep promovendi genoemd worden. Binnen het kader van de sociale wetenschappen hebben de meeste leden van de School bovendien een relatief sterke interdisciplinaire of transdisciplinaire oriëntatie. Disciplinegebonden elementen zijn zeker aanwijsbaar, maar over het algemeen is sprake van een levendige en open communicatie en wordt in de dissertaties, zowel wat betreft de keuze van onderwerpen als wat betreft het theoretische en methodische repertoire, niet gearzeld de verschillende disciplinegrenzen te overschrijden.

De geschetste trekken verschaffen in onderlinge samenhang de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek een duidelijk profiel. Dat profiel verschilt aanzienlijk van dat van het Interuniversitair Centrum voor Sociaal-wetenschappelijke Theorievorming en Methoden ontwikkeling (ICS), de andere nationale onderzoeksschool op sociaal-wetenschappelijk gebied, en van de contouren van andere onderzoeksscholen op het terrein van alfa- en gamma-disciplines. De verdere ontwikkeling van dat eigen profiel is voor de School een belangrijke opgave voor de toekomst.

III. Nabeschuwing

1. De toekomst van de sociale wetenschappen

De sociale wetenschappen zijn aan het einde van de 20e eeuw tot op grote hoogte een *going concern*, een lopend bedrijf, geworden, dat niet meer weg te denken is uit de complexe hedendaagse samenlevingen. Over de hele wereld zijn dagelijks vele tienduizenden mensen beroepsmatig bezig met geschiedenis, economie, psychologie, sociologie, culturele antropologie en politieke wetenschap. Niemand kan dit geheel overzien, het wordt ook niet centraal geleid of bestuurd, maar voortdurend wordt in allerlei vormen sociaal-wetenschappelijke kennis gegenereerd, verspreid, bediscussieerd, gebruikt en toegepast. Ook in de toekomst zal het het algemene doel van de sociale wetenschappen blijven om seculiere kennis van en inzicht in de sociale werkelijkheid te verwerven, onder woorden te brengen en door te geven. Wil die kennis voor wetenschappelijk doorgaan, dan zal zij in elk geval moeten voldoen aan vereisten van theorie en empirische precisie, terwijl ook reikwijdte en relevantie een rol zullen blijven spelen.

De waarde van de sociale wetenschappen zal afgemeten worden naar de mate waarin zij erin slagen hun opdracht succesvol te vervullen en daadwerkelijk ter zake doende en bruikbare kennis en oriëntatie te bieden. De plaats en betekenis van de sociale wetenschappen binnen het hele scala van oriëntatiemiddelen waarvan mensen zich bedienen, moge bescheiden zijn en in veel opzichten moeilijk te bepalen, zeker is dat sociaal-wetenschappelijke perspectieven en kennis op allerlei manieren doorwerken in de huidige wereld. De productie van kennis en de reproductie van kennisproducenten vinden vooralsnog grotendeels plaats binnen nationale kaders, maar hebben vrijwel steeds ook belangrijke internationale dimensies. De institutionele en intellectuele structuur van de genoemde kerndisciplines varieert van land tot land en van universiteit tot universiteit, maar de disciplines zijn mondiaal verspreid en bekend, worden alle gekenmerkt door een gedifferentieerde internationale intellectuele dynamiek en alle vakbeoefenaars, waar ook ter wereld, zijn in meerdere of mindere mate op die dynamiek georiënteerd.

Wanneer dit, in heel globale termen, de situatie is waarin we ons nu in de sociale wetenschappen bevinden, als dit de erfenis is zoals die er nu voorstaat, welke ontwikkelingen kunnen we dan redelijkerwijs voor de toekomst verwachten en welke ontwikkelingen zouden we willen bevorderen? Het is geenzins mijn bedoeling deze vraag van een antwoord te voorzien - dat zou mijn vermogens ook verre te boven gaan - ik wil slechts beknopt een paar suggesties doen voor discussie.^{liv}

Zoals eerder betoogd, hebben we in de sociale wetenschappen in het recente verleden, hier en elders, een fase van forse schaalvergroting en voortgaande interne differentiatie en specialisatie doorgemaakt. Materieel, financieel en organisatorisch bleek dat mogelijk en werd dat mogelijk

gemaakt, intellectueel en maatschappelijk leek het wenselijk of werd dat aannemelijk gemaakt. Die ontwikkeling heeft geresulteerd in een sterk toegenomen productiviteit en een aanzienlijke proliferatie van theoretische ideeën en stromingen en van tal van specialistische praktijken van onderzoek. Dat heeft ook geleid tot een zekere inhoudelijke fragmentatie en versplintering van de disciplines, zoals gesignaleerd door Wolf, Slicher van Bath en anderen. Dezelfde ontwikkeling heeft, in aansluiting op de eerste 'golf' van instituering van de kerndisciplines, geleid tot verdergaande instituering van quasi-disciplines, kundes en subdisciplines, en ook wel van allerhande specialismen, soms theoretische stromingen en van methoden en technieken.

Die periode van explosieve groei is voorbij, de middelen zijn en worden relatief gereduceerd, schaarste is overal hernieuwd voelbaar. Dat zet vele, intussen gevestigd geraakte, intellectuele en vooral institutionele belangen onder druk, leidt tot verhevigde concurrentie om beschikbare middelen, ingewikkelde en tijdrovende pogingen tot reorganisatie en herstructurering, taai verzet en soms pijnlijke aanpassingen. Het zijn allemaal ontwikkelingen die weinig van doen hebben met de intellectuele opdracht van de sociale wetenschappen, maar die aan de verdere realisering van die opdracht in de toekomst wel schade (kunnen) toebrengen.

De huidige situatie zou echter ook aangegrepen kunnen worden voor het tot stand brengen van een min of meer fundamentele heroriëntatie. Niet bij wijze van opportune vlucht naar voren of de zoveelste (on)bedoelde uitkomst van belangenstrijd, maar op basis van ervaringskennis en afgewogen argumentatie. Allereerst lijkt in institutioneel en deels ook intellectueel opzicht een heroriëntatie op de kerndisciplines wenselijk. Sub- en quasi-disciplines, kundes, specialismen, theoriegroepen en methoden en technieken binnen de sociale wetenschappen dienen niet geïnstitueerd te zijn. Daarvoor is vrijwel altijd de intellectuele basis te smal. Gunstige uitzonderingen niet te na gesproken, heeft dergelijke instituering in veel gevallen vooral bijgedragen aan belemmering en vermindering van de communicatie, aan organisatorische verschansing, en aan intellectuele afsluiting, verschraling en behoudzucht. Datgene wat de moeite waard is aan subdisciplines, specialismen en zo voort, kan opnieuw opgenomen worden in het grotere organisatorische verband van de kerndisciplines, daarbinnen zijn waarde bewijzen en al naar gelang de intellectuele prestaties gedijen of uitdoven. De kerndisciplines zijn daarvoor breed en gevarieerd genoeg en heropname kan hernieuwd toenemende communicatie bevorderen.

Een dergelijke institutionele heroriëntatie op de kerndisciplines - elk op hun beurt weer specialisaties binnen het ruimere veld van wetenschappen - dient niet gepaard te gaan met sterkere afsluiting en afgrenzing van die disciplines ten opzichte van elkaar maar met intellectuele openheid, naar binnen en naar buiten. Voldoende institutionele waarborging van de disciplines kan dat ook bevorderen. Binnen de disciplines is een klimaat dat tegelijkertijd open is en getuigt van zelfdiscipline in ieders belang. Enerzijds kan men zich dan, individueel en in groepsverband, toeleggen op wat men het beste kan, anderzijds is periodieke publieke verantwoording en beargumentering van wat intellectueel gedaan wordt, normaal. De grenzen van de disciplines zouden zoveel mogelijk open

moeten blijven en een inter- of transdisciplinaire oriëntatie zou bevorderd moeten worden. Daar zijn allerlei manieren voor, maar een concentratie op inhoudelijke problemen door vertegenwoordigers van verschillende disciplines lijkt daarvan de voornaamste. Dat zullen niet alleen problemen zijn die primair vanuit de wetenschappen ontwikkeld worden, maar ook problemen die zich vanuit de sociale werkelijkheid aandienen. De agenda van de sociale wetenschappen is in het verleden steeds medebepaald door ontwikkelingen in de veranderlijke wereld, dat zal ook in de toekomst het geval zijn en monodisciplinaire benaderingen alleen, zullen in toenemende mate niet voldoende te bieden hebben. Recent hebben bijvoorbeeld vraagstukken van massale (im)migratie in West-Europa, van milieuvervuiling en -beheer, van 'multiculturalisme' en van verdergaande Europese integratie, om slechts deze vier te noemen, in Nederland en elders bijgedragen aan een sterkere interdisciplinaire en ook internationale oriëntatie in bredere kring in de sociale wetenschappen. Het gaat dus om een gecombineerde dubbele beweging: hernieuwde gerichtheid op de kerndisciplines, vooral in institutioneel opzicht, én het bevorderen van een transdisciplinaire oriëntatie in intellectueel opzicht.

'Sociale werkelijkheid' is een tamelijk weids en vaag begrip. Wanneer we dat nader differentiëren, kunnen we stellen dat een groot deel van de sociale wetenschapsbeoefening ook in de toekomst waarschijnlijk primair gericht zal blijven op verschijnselen in de 'eigen' staatssamenleving. Daar is weinig op tegen, en veel voor te zeggen. Elk land op de wereld heeft andere trekken en kenmerken, kent eigen problemen, oude en nieuwe verschijnselen en ontwikkelingen, en wil de sociale wetenschap haar doel waarmaken, dan verdient dat alles specifiek onderzoek. Het is realistisch te beseffen dat historici, sociologen, antropologen, politicologen en anderen in bijvoorbeeld Italië en Nederland geconfronteerd worden met deels andere problemen, verschijnselen en vragen dan in, laten we zeggen, de Verenigde Staten en Canada, Rusland en Polen, India en China, Nigeria en Zuid-Afrika of Brazilië en Chili. Daarom zal de productie van *local knowledge* op nationale schaal in de sociale wetenschappen van belang blijven. Om nationaal parochialisme zoveel mogelijk te voorkomen, valt te hopen en te stimuleren dat steeds vakbeoefenaars van uiteenlopende herkomst zich met elke samenleving of grotere regio bezig zullen houden. Ethnocentrisme is bepaald niet beperkt tot de eerste wereld, maar kent ook in de tweede en de derde wereld vele intense, virulente en violente vormen, die overigens op zichzelf veel meer onderzoek verdienen dan er tot nu toe aan besteed is.

Voorts valt te verwachten dat een groeiend deel van de vakbeoefenaars in elk land zich zal richten op bestudering van die internationale invloeden en vervlechtingen die voor het eigen land relevant zijn. Een deel van de historici, de economen en de politicologen deed dit al langer, maar de toenemende politieke, economische en sociaal-culturele interdependenties zullen ook anderen daartoe dwingen. Zo noopt de veranderende wereld tot bestudering van andere, nieuwe thema's en tot andere onderzoekspraktijken. Bij bestudering van allerlei nieuwe verschijnselen in deze sfeer

wordt het kader van de eigen samenleving niet zozeer losgelaten als wel verruimd tot een groep landen of een regio van de wereld.

Nog een stap verder gaat een derde groep vakbeoefenaars en wel diegenen die zich wijden aan de studie van mondialiserings- of globaliseringsprocessen en de groei van een wereldomspannende transnationale samenleving. Het kader van de 'eigen' samenleving is daarbij wel min of meer losgelaten en het onderzoek is gericht op het meestomvattende integratieniveau en de processen die zich op dat niveau afspelen. Het is in zekere zin de logische uitkomst van ontwikkelingen op wereldschaal die al veel langer gaande waren, maar waarvan de consequenties in onze tijd steeds ingrijpender en daarmee ook voor steeds meer mensen zichtbaarder en duidelijker worden. Deze ontwikkelingen, zowel in hun huidige vorm en werking als in hun historische wording, zullen in de toekomst waarschijnlijk meer mensen in de sociale wetenschappen gaan bezighouden.

Tenslotte moet het niet uitgesloten worden geacht dat mede uit dergelijk werk op den duur een theoretische kern voor de sociale wetenschappen zal resulteren. Wallerstein c.s. spreken van de noodzaak te ontsnappen aan 'the passing constraints of the contemporary' teneinde te komen tot 'more long-term, durable and useful interpretations of social reality'. Ook citeren zij A.N. Whitehead, die opgemerkt heeft dat het uiteindelijke doel van wetenschap is: 'to frame a coherent, logical, necessary system of general ideas in terms of which every element of our experience can be interpreted'. Zover is het nog niet, maar de voortgaande ontwikkeling en het werk van de allerbesten in onze vakken zou uiteindelijk kunnen resulteren in het ontstaan van een transculturele sociale wetenschap die de begrijpelijkheid van de wereld, waar het ons toch allemaal om begonnen is, aanzienlijk zou kunnen vergroten.

2.Opgaven voor de Amsterdamse School

Ook de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek is, in amper tien jaar, een lopend bedrijf geworden. Vijfenveertig promoties hebben plaats gehad en vijfenveertig dissertaties zijn verschenen. In de komende jaren zullen daar tientallen nieuwe bijkomen, waar nu nog hard aan gewerkt wordt. Gepromoveerden verlaten de School, nieuwe promovendi komen aan. Sommige hoogleraren en andere stafleden zullen vertrekken, anderen zullen hun intrede doen. De individuele begeleiding van promovendi, het onderwijs, de organisatie, het bestuur en tal van andere zaken zullen dagelijks de agenda's van vele betrokkenen vullen. De School functioneert en heeft een gezicht gekregen, en zij functioneert lang niet slecht. Er is alle reden om veel van wat bereikt is, ook in de nabije toekomst voort te zetten. Het tweede lustrum biedt echter een mogelijkheid voor enige extra bezinning, naast de beslommeringen van alledag. Daarvoor wil ik, tot slot van dit opstel, een paar suggesties doen.

Ten eerste lijkt het van belang dat de School zich nog eens beraadt op haar wetenschapsfilosofische en haar theoretische posities. Beide zijn in het verleden, wellicht op goede gronden, slechts globaal bepaald en tamelijk impliciet gebleven. Een meer uitgesproken plaatsbepaling zou naar binnen en naar buiten kunnen bijdragen aan verdere verduidelijking van het profiel. In veel opzichten zal de School ook in de toekomst primair een promotie-werkplaats blijven, wat ook bepaalde beperkingen met zich mee brengt, maar juist nieuwe promovendi zouden baat kunnen hebben bij een duidelijker plaatsbepaling in theoretisch opzicht. Dat kan op verschillende manieren nagestreefd worden.

De hoogleraren van de School hanteren allemaal in hun werk bepaalde wetenschapsprogrammatische uitgangspunten; sommige hebben daar ook uitvoerig over geschreven. Meer explicitering van die uitgangspunten in voordrachten, in het onderwijs en de discussie met promovendi, zou verhelderend kunnen werken. Meer specifieke aandacht voor een beperkt aantal klassieke posities, hun voor- en nadelen, en voor pogingen om een aantal epistemologische, theoretische en conceptuele dilemma's in de sociale wetenschap te boven te komen, zou het 'theoretisch zelfbewustzijn' onder promovendi kunnen versterken. Taaie tegenstellingen als die tussen nomothese en idiografie, tussen inductie en deductie, objectiviteit en subjectiviteit, analyse en synthese, tussen synchroon en diachroon, *emic* en *etic*, maar ook tussen individu en maatschappij, voluntarisme en determinisme, *agency* en *structure*, statisch en dynamisch, structuur en proces, micro en macro, en nog andere, verdienen steeds weer reflectie, doordenking en discussie. Men kan een aantal van deze tegenstellingen des te beter proberen achter zich te laten, naarmate men de betekenis ervan scherper beseft. Zo niet, dan blijven ze, dikwijls ongewild en ongeweten, terugkeren.

Van promovendi zou in de toekomst eveneens meer theoretische bezinning gevergd kunnen worden. Vooral ook in een vroeg stadium: bij de keuze van een onderwerp, de formulering van een centrale probleemstelling, de opzet van hun onderzoek. Daarbij zouden ook de wetenschappelijke en maatschappelijke relevantie aan de orde moeten komen. Bij de werving van nieuwe promovendi zou een zekere mate van theoretische plaatsbepaling verlangd kunnen worden en de bereidheid een of enkele bestaande theorieën tot uitgangspunt bij onderzoek te nemen. Het zelfstandig leerproces en de eigen creativiteit zijn bij promotie-onderzoek uiteraard van groot belang, maar het steeds weer zelf opnieuw uitvinden van het wiel heeft ook iets tevergeefs wanneer meerdere min of meer *sophisticated* wielen binnen handbereik staan. Originaliteit is een groot goed, maar speelt in de wetenschap nu eenmaal een andere rol dan in de kunst. Langs deze weg zouden in de toekomst zowel meer cumulatie als meer verdieping van kennis nagestreefd kunnen worden.

Dat leidt tot een tweede suggestie. In de strategie van de School heeft tot nu toe om goede redenen de individuele intellectuele vrijheid en het 'productief individualisme', binnen ruime marges, voorop gestaan. Zo hoort het ook. Er is echter ook een onderscheid tussen vrijheid en vrijblijvendheid. Wanneer de School de grens tussen beide scherper zou willen trekken - en dat lijkt

het overwegen waard - dan zou zij de drie centrale thema's van onderzoek kunnen heroverwegen, desgewenst kunnen herzien, en daarna vooral verder en specifiekker uit moeten werken en nadrukkelijker als raster bij de ontwikkeling van nieuw onderzoek moeten hanteren. Dat hoeft niet tot een keurslijf voor alles en iedereen te leiden - dat zou verre van gewenst zijn - maar zou individuele promovendi, eventueel een paar promovendi samen, al dan niet in samenwerking met stafleden van het instituut, de mogelijkheid kunnen bieden binnen een gedeelde inhoudelijke samenhang te werken. Zo'n meer samenhangend deelprogramma zou voor een bepaalde periode, bijvoorbeeld vijf jaar, kunnen gelden. Het zou geen veelomvattend *master plan* of blauwdruk behoeven te zijn, maar wel een inhoudelijke, theoretische en empirische afbakening kunnen bieden en een aantal centrale onderzoeksvragen kunnen bevatten. Zo zouden zowel structuur als flexibiliteit geboden kunnen worden. De ontwikkeling van dergelijke deelprogramma's zou een taak van hoogleraren en post-doc stafleden kunnen zijn, waarmee de talenten en ervaring van de laatstgenoemden ook nauwer betrokken zouden worden bij het onderzoek van promovendi. Behalve vergroting van de kans op cumulatief, verdiepend en wellicht tevens comparatief werk, zouden zulke deelprogramma's ook meer gestructureerde samenwerking tussen promovendi onderling en met anderen kunnen bevorderen.

Een derde suggestie sluit hier op aan. De dubbele regionale focus van de School - Europa en Azië - vormt een van haar unieke kenmerken en zal ook in de toekomst belangrijk blijven. Het vaste patroon van de gang der promovendi door de School is de zelfstandige voorbereiding, uitvoering en rapportage van een sociaal-wetenschappelijk onderzoek in een van beide regio's. Daarmee wordt 'de proeve van bekwaamheid' binnen het wetenschappelijke gilde geleverd. Het resultaat bevat vrijwel steeds een grote verzameling van voorheen niet bekende empirische gegevens. Zo groeit de kennis. Indachtig de tendens van specialisatie en fragmentatie, waarbij de integratie en synthese relatief sterk achterblijven, kan echter de vraag gesteld worden of niet ook aan dat laatste meer gedaan zou moeten worden. Wanneer die vraag positief beantwoord zou worden, impliceert dat dat sommig promotie-onderzoek niet primair gericht wordt op de verzameling van weer nieuwe empirische gegevens, maar op het verwerven van overzicht, integratie en mogelijk vernieuwende synthese in bepaalde velden. Historisch-empirisch is er reusachtig veel kennis over tal van Europese en Aziatische samenlevingen, theoretisch zijn er series serieuze pogingen gedaan greep te krijgen op de ontwikkelingsdynamiek en de ontwikkelingssequenties van die samenlevingen. Zou het niet de moeite lonen wanneer sommige promovendi hier probleemgericht en comparatief mee aan de slag zouden gaan?

Een laatste suggestie. De transdisciplinaire oriëntatie van de School is een van haar sterke punten. Wil zij daar ook in de toekomst trouw aan blijven, dan zou zij erbij gebaat zijn binnen de wetenschappelijke staf enkele beoefenaars van de politieke wetenschap, een paar sociaal-wetenschappelijk georiënteerde historici, en wellicht ook enkele vertegenwoordigers van de institutionele economie op te nemen. Dat kan de huidige basis op vruchtbare wijze verbreden.

Hetzelfde geldt voor de werving van nieuwe promovendi. Antropologen zijn nu ruim vertegenwoordigd, recrutering van meer sociologen, theoretisch georiënteerde historici en politicologen zou wenselijk zijn.

Tijdens mijn korte associatie met de School ben ik onder de indruk gekomen van de tot nu toe geleverde prestaties, van de concentratie aan talent en kennis, van het open internationale karakter en van het intellectueel stimulerende klimaat. Ik hoop van harte dat dat alles in de toekomst behouden zal blijven en dat de School zich verder zal ontwikkelen als een toonaangevend centrum voor de sociale wetenschap.

DEEL II

GEANNOTEEERDE BIBLIOGRAFIE
VAN DE
DISSERTATIES VAN DE AMSTERDAMSE SCHOOL

De dissertaties van de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, december 1989 - december 1996, in chronologische volgorde van verschijnen.

Robert Pool, *There must have been something... Interpretations of Illness and Misfortune in a Cameroon Village.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1989, 286 p.).

Handelseditie: *Dialogue and the Interpretation of Illness. Conversations in a Cameroon Village.* (Oxford: Berg Publishers, 1994).

Godfried Engbersen, *Publieke Bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland.*

(Leiden/Antwerpen: H.E. Stenfert Kroese, 1990, 283 p.).

Sophie de Schaepdrijver, *Elites for the Capital? Foreign Migration to Mid-Nineteenth-Century Brussels.*

(Amsterdam: Thesis Publishers, 1990, 171 p.).

Het proefschrift is in 1990 bekroond met De Maurits Naessens prijs van de Paribas bank.

Mario Rutten, *Capitalist Entrepreneurs and Economic Diversification. Social Profiles of Large Farmers and Rural Industrialists in Central Gujarat, India.*

(Rotterdam: Academisch Redactie bureau Editor, 1991, 307 p.).

Handelseditie: *Farms and Factories. Social Profile of Large Farmers and Rural Industrialists in Central Gujarat, India.* (Delhi: Oxford University Press, 1995).

Leny de Groot-van Leeuwen, *De rechterlijke macht in Nederland. Samenstelling en denkbepelden van de zittende en staande magistratuur.*

(Arnhem: Gouda Quint bv, 1991, 249 p.).

Rob Schwitters, *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevallenwet 1901 in sociologisch perspectief.*

(Groningen: Wolters-Noordhoff, 1991, 339 p.).

Karin van Nieuwkerk, *"A trade like any other." Female singers and dancers in Egypt. An anthropological study of the relation between gender and respectability in the entertainment trade.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1991, 277 p.).

Handelseditie: *"A Trade Like Any Other": Female Singers and Dancers in Egypt*. (Austin: University of Texas Press, 1995).

Gepopulariseerde Nederlandse editie: *Dochters van de volle maan. Zangeressen en danseressen in Egypte*. (Amsterdam: Mets, 1996).

Harry Oosterhuis, *De smalle marges van de roomse moraal. Homoseksualiteit in katholiek Nederland, 1900-1970*.

(Amsterdam: zonder uitgever, 1992, 303 p.).

Handelseditie: *Homoseksualiteit in Katholiek Nederland. Een sociale geschiedenis 1900-1970*. (Amsterdam: Sua, 1992).

Nico den Tuinder, *Population and Society in Kheda District (India), 1819-1921. A Study of the Economic Context of Demographic Developments*.

(Amsterdam: zonder uitgever, 1992, 254 p.).

Helena van der Borg, *Vroedvrouwen: beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's-Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865*.

(Wageningen: Wageningen Academic Press, 1992, 194 p.).

Fred Spier, *Religious Regimes in Peru. Religion and state development in a long-term perspective and the effects in the Andean village of Zurite*.

(Amsterdam: zonder uitgever, 1992, 339 p.).

Handelseditie: onder dezelfde titel, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994).

Het proefschrift is bekroond met een Studieprijs 1993 van de Stichting Praemium Erasmianum.

Een Spaanse vertaling is in voorbereiding: *Regimenes Religiosos en el Perú. Religión y desarrollo del estado en una perspectiva de largo plazo y los efectos en el pueblo andino de Zurite*. (Cusco, Peru: Instituto Nacional de Cultura, 1997).

Jan Willem Duyvendak, *The Power of Politics. New Social Movements in an Old Polity, France 1965-1989*.

(Amsterdam: zonder uitgever, 1992, 323 p.).

Handelseditie: *The Power of Politics. New Social Movements in France*. (Boulder, Col.: Westview Press, 1995).

Een Franse vertaling verscheen in 1994: *Le poids du politique. Nouveaux mouvements sociaux en France*. (Parijs: L'Harmattan, 1994).

Ruud Koopmans, *Democracy from Below. New Social Movements and the Political System in West Germany.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1992, 299 p.)

Handelseditie: onder dezelfde titel, (Boulder, Col.: Westview Press, 1995).

Rosalia Sciortino, *Care-takers of Cure. A Study of Health Centre Nurses in Rural Central Java.*

(Amsterdam: Uitgeverij Jolly, 1992, 318 p.).

Handelseditie: onder dezelfde titel, (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1995).

Een vertaling in het Bahasa Indonesia verschijnt in 1997: *Perawat atau Dokter?* (Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1997).

Peter Pels, *Critical Matters. Interactions between Missionaries and Waluguru in Colonial Tanganyika, 1930-1961.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1993, 310 p.).

Een handelseditie is in voorbereiding: *The Microphysics of Crisis. Contacts between Catholic Missionaries and Waluguru in Late Colonial Tanganyika.* (Chur, Zwitserland: Harwood Academic Publishers, 1997).

Sjerp van der Ploeg, *The Expansion of Secondary and Tertiary Education in the Netherlands.*

(Nijmegen: ITS, 1993, 149 p.).

Rob van Ginkel, *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932).*

(Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1993, 354 p.).

Het proefschrift is in 1994 bekroond met de J.C. Ruigrok Prijs van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Annet Mooij, *Geslachtsziekten en besmettingsangst. Een historisch-sociologische studie, 1850-1990.*

(Amsterdam: Boom, 1993, 319 p.).

Het proefschrift is in 1995 bekroond met de NVSSOA-prijs van de Nederlandse Vereniging voor de Studie van Seksueel Overdraagbare Aandoeningen.

Een Engelse vertaling verschijnt in 1997: *Out of Otherness. Characters and Narrators in the Dutch Venereal Disease Debates, 1850-1990.* (Amsterdam/Atlanta: Rodopi, (Clio Medica, The Wellcome Institute Series in the History of Medicine), 1997).

Jan-Willem Gerritsen, *De politieke economie van de roes. De ontwikkeling van reguleringsregimes voor alcohol en opiaten.*

(Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993, 259 p.)

Ido de Haan, *Zelfbestuur en staatsbeheer. Het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw.*

(Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993, 276 p.)

Hannie te Grotenhuis, *Bijstandskinderen. Opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1993, 145 p.)

Maarten van Bottenburg, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten.*

(Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1994, 323 p.)

Het proefschrift is in 1994 bekroond met de Mgr. Boymansprijs van het Mgr. Boymans Fonds, de Stichting Studie- en Publikatiefonds van de Nederlandse Katholieke Sportfederatie.

Irwan Abdullah, *The Muslim Businessmen of Jatinom. Religious Reform and Economic Modernization in a Central Javanese Town.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1994, 221 p.)

Anita van Velzen, *"Who's the boss?" Marginalisation and Power in Food-Processing Household Enterprises, West Java, Indonesia.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1994, 212 p.)

Pieter Gorter, *The Rise of a New Class of Industrialists. Economic and Political Networks on an Industrial Estate in West India.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1994, 199 p.)

Handelseditie: *Small Industrialists, Big Ambitions. Economic and Political Networks on a Large Industrial Estate in Western India.* (Delhi: Oxford University Press, 1996).

Herman Tak, *Zuiditaliaanse Festivals. Een lokale geschiedenis van ritueel en verandering.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1994, 252 p.)

Ine Vanwesenbeeck, *Prostitutes' Well-being and Risk.*

(Amsterdam: VU University Press, 1994, 208 p.)

Mattijs van de Port, *Het einde van de wereld. Beschaving, redeloosheid en zigeunercafés in Servië.*

(Amsterdam: Uitgeverij Babylon-De Geus, 1994, 392 p.).

Arjan de Haan, *Unsettled Settlers. Migrant Workers and Industrial Capitalism in Calcutta.*

(Hilversum: Verloren, 1994, 313 p.).

Gerrit van Vegchel, *'We hebben Emmen met subsidie groot gemaakt'. Beheerste modernisering in Zuidoost-Drenthe, 1945-1965.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1994, 326 p.).

Handelseditie: *De metamorfose van Emmen. Een sociaal-historische analyse van twintig kostbare jaren, 1945-1965* (Amsterdam/Meppel: Boom, 1995).

Sonja van 't Hof, *Anorexia nervosa: the historical and cultural specificity. Fallacious theories and tenacious 'facts'.*

(Lisse: Swets & Zeitlinger, 1994, 298 p.).

Karin Fierke, *Excavating the Ruins of the Cold War. Recovering the Contours of a Changing Security Culture.*

(PhD. thesis, University of Minnesota, 1995, 293 p.).

Kathinka Kerkhoff, *Save Ourselves and the Girls! Girlhood in Calcutta under the Raj.*

(Rotterdam: Uitgeverij Extravert, 1995, 444 p.).

Gabriël van den Brink, *De Grote Overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan, Woensel 1670-1920.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 2 bnd., 765 p.).

Handelseditie: onder dezelfde titel, (Nijmegen: SUN, 1996).

Anne Gevers, *Façades. Oostenrijkers en hun oorlogsverleden.*

(Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1995, 315 p.).

Birgit Meyer, *Translating the Devil. An African Appropriation of Pietist Protestantism. The Case of the Peki Ewe in Southeastern Ghana, 1847-1992.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 408 p.).

Christiaan Heersink, *The Green Gold of Selayar. A Socio-economic History of an Indonesian Coconut Island, c. 1600-1950: Perspectives from a Periphery.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 306 p.).

Een handelseditie is in voorbereiding: (Leiden: KITLV, 1997).

Don Kalb, *Expanding Class: Power and Everyday Politics in Industrial Communities, North Brabant Illustrations, ca. 1850-1950.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 415 p.).

Een handelseditie is in voorbereiding: (Durham, North Carolina: Duke University Press, 1997).

Josine van der Horst, *'Who is he, What is he doing?'* Religious Rhetoric and Performance in Sri Lanka during R. Premadasa's Presidency (1989-1993).

(Amsterdam: VU University Press, 1995, 273 p.).

Gerrit Burgwal, *Struggle of the Poor. Neighborhood Organization and Clientelist Practice in a Quito Squatter Settlement.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 275 p.).

Paul Baak, *Plantation Production and Political Power. Plantation development in southwest India in a long-term historical perspective, 1743-1963.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 301 p.).

Handelseditie: onder dezelfde titel, (New Delhi: Oxford University Press, 1996).

Wang Hongsheng, *From Revolutionary Vanguard to Pioneer Entrepreneurs. A study of rural elite in a Chinese village.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 284 p.).

Darshini de Zoysa, *The Great Sandy River. Class and Gender Transformation among Pioneer Settlers in Sri Lanka's Frontier.*

(Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1995, 413 p.).

Jos E. Mooij, *Food Policy and Politics. The Public Distribution System in Karnataka and Kerala, South India.*

(Amsterdam/Wageningen: zonder uitgever, 1996, 298 p.).

Maruska Svasek, *Styles, Struggles, and Careers. An Ethnography of the Czech Art World, 1948-1992.*

(Amsterdam: zonder uitgever, 1996, 336 p.).

Geannoteerde bibliografie van de dissertaties van de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, december 1989 - december 1996, alfabetisch gerangschikt op auteursnaam.

Abdullah, Irwan, *The Muslim Businessmen of Jatinom. Religious Reform and Economic Modernization in a Central Javanese Town*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1994).

Dit proefschrift doet verslag van een onderzoek naar de ontwikkeling en positie van een lokale religieuze en handelselite in het stadje Jatinom in het district Klaten in Midden-Java aan het begin van de jaren negentig. Deze elite is samengesteld uit een beperkt aantal Javaanse families die weliswaar vrome Islamieten (*santri*) zijn maar niet behoren tot de religieus orthodoxe *Nahdatul Ulama* maar tot de meer reformistisch islamitische *Muhammadiyah*. De auteur heeft zich afgevraagd of het economische succes van deze handelaren samenhangt met hun religieuze toewijding en welke rol de Islam gespeeld heeft - en nog speelt - in de vorming van de zakenelite in Jatinom. Theoretisch probeert hij aansluiting te vinden bij drie voortgaande debatten in de wetenschappelijke literatuur: het debat over de relaties tussen kleine en grote ondernemers en hun respectievelijke betekenis voor economische modernisering, het debat over de invloed van culturele factoren op economische (onder)ontwikkeling en, daarmee verbonden, het debat over Max Weber's visie op de protestantse ethiek en de ontwikkeling van het kapitalisme in West-Europa. De empirische gegevens in het boek zijn via veldwerk ter plaatse verzameld. De onderzoeker heeft onder andere een lokale *survey* uitgevoerd onder circa 100 handelaren en interviews gehouden met een beperkt aantal van hen. Van deze zakenlieden worden in het boek ook beknopte *life histories* geschetst. Het economisch succes van de islamitische handelaren blijkt niet alleen verband te houden met hun godsdienstige pieteit maar is ook sterk afhankelijk van de (instabiele) lokale politieke structuur en bovenal van een verhoging van de levensstandaard van de agrarische bevolking in de omliggende dorpen. Als consumenten van de artikelen en diensten die de handelaren in hun bedrijven in Jatinom aanboden, waren zij van doorslaggevend belang voor het economisch succes van de zakenlieden. Een belangrijke conclusie is dan ook dat een algemene verhoging van de levensstandaard in brede lagen van de bevolking bevorderend werkt voor verdere economische ontwikkeling.

Baak, Paul, *Plantation Production and Political Power. Plantation development in southwest India in a long-term historical perspective, 1743-1963*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

Dit boek is het verslag van een historisch onderzoek naar de dynamiek van plantage-productie en politieke machtsverhoudingen in zuidwest India (Travancore/Kerala) over de lange termijn van 1743, toen de vorst van Travancore een monopolie op de productie van en de handel in peper instelde, tot 1963, toen nieuwe wetgeving het voortbestaan van plantages in Kerala veilig stelde. Centraal in het boek staan planters en hun strategieën voor het verwerven van goedkoop en vruchtbaar land, de recruitering en disciplineren van arbeidskrachten en de beïnvloeding van beslissingen van overheden. Behalve op planters wordt de aandacht dus ook gericht op andere landbouwers, op arbeiders en overheidsdienaren. Plantages omschrijft de auteur als grootlandbouwondernemingen, meestal gespecialiseerd in de productie van één gewas voor verre afzetmarkten, met grote aantallen arbeiders en functionerend als een strikt hiërarchische organisatie. Binnen de historiografie over plantages worden globaal twee 'scholen' onderscheiden: de ene (de modernisatie- of koloniale school) benadrukt de 'voordelen' (de plantage als 'ontsnappingsmogelijkheid' voor arbeiders, als voorbeeld voor 'inheemse' boeren en als inkomstenbron voor de staat), de andere (de (neo-)marxistische of anti-koloniale school) belicht de 'nadelen' (arbeidswang, onderontwikkeling van andere agrarische sectoren, manipulatie van de staat door de planters). De auteur ziet beide scholen als Eurocentrisch en bepleit een derde visie: in zowel de pre-koloniale, als de koloniale en de post-koloniale periode waren 'de socio-culturele betekenis van export-georiënteerde belangengroepen, de mogelijkheid om de cultivatie van bepaalde gewassen te monopoliseren, de aard van de arbeidsregimes (...) en de toegang tot staatsmacht nauw verbonden'. Vanuit deze visie beschrijft en analyseert de auteur achtereenvolgens de wording van een pre-koloniaal proto-plantage systeem in de 18e eeuw, de plantages die onder Brits initiatief tot stand kwamen (1800-1850) en de Britse planters in de tweede helft van de 19e eeuw. Daarna behandelt hij de Syrisch-Christelijke agro-ondernemers (rubberplantages), die tot 1947 invloedrijk waren, en de linkse en nationalistische context van na 1947 toen India onafhankelijk werd. Het succes van de linkse beweging blijft beperkt tegenover een meer succesvolle planterslobby. In het laatste hoofdstuk vergelijkt de auteur onder meer zijn bevindingen met die uit andere delen van Azië. De studie berust overwegend op archiefonderzoek, aangevuld met interviews ter plaatse (1989, 1991/92, 1994) en gereconstrueerde familiegeschiedenissen. De bibliografie is helder en origineel ingedeeld.

van der Borg, Helena, *Vroedvrouwen: beeld en beroep. Ontwikkelingen in het vroedvrouwschap in Leiden, Arnhem, 's-Hertogenbosch en Leeuwarden, 1650-1865*. (Wageningen: Wageningen Academic Press, 1992).

De aanleiding voor dit onderzoek was gelegen in het overwegend negatieve beeld van vroedvrouwen in de literatuur over het vroeg-moderne Europa en in de wens van de auteur bij te

dragen aan een beter begrip van vrouwelijke beroepsgroepen. De onderzoekster is nagegaan wat er zoal beweerd is over vroedvrouwen, door wie en waarom. Daaruit is naar voren gekomen dat de negatieve beeldvorming van vroedvrouwen vooral het werk is geweest van contemporaine geneesheren en vroedmeesters en dat deze negatieve beeldvorming door latere auteurs vaak klakkeloos is overgenomen. Vervolgens is onderzocht in hoeverre dat beeld destijds in bredere kring onder de bevolking gedeeld werd, wat de feitelijke positie van vroedvrouwen was, welke werkzaamheden zij precies vervulden, hoe de beroepsvorming (regulering, opleiding, concurrentie) verliep en welke belangenconflicten binnen en buiten de beroepsgroep een rol speelden. De maatschappelijke positie van vroedvrouwen - burgerlijke staat, sociale herkomst, beroepen van echtgenoten, inkomen, welstand en woonplaats - wordt uitvoerig beschreven en geanalyseerd. Onder meer is gebleken dat vroedvrouwen in het algemeen zeker niet als marginaal werden beschouwd. Als achtergronden voor de negatieve beeldvorming wijst de auteur onder andere op de concurrentie en wedijver met mannelijke geneesheren, op standsverschillen en op verschillen in *gender* zoals die destijds gepercipieerd werden. Theoretisch sluit deze studie enerzijds aan bij antropologische inzichten omtrent classificatie, taboeïsering, overgangsrutuelen, reinheid en onreinheid, eer en eerloosheid en anderzijds bij sociologische theorieën over beroepsvorming. Ook is gebruik gemaakt van inzichten uit het veld van vrouwenstudies. Het boek berust overwegend op archiefonderzoek (met een accent op Leidse archieven uit de 18e eeuw die het meeste materiaal bleken te bevatten). In een serie bijlagen worden de bronnen zorgvuldig verantwoord.

van Bottenburg, Maarten, *Verborgene competitie. Over de uiteenlopende populariteit van sporten*. (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1994).

Dit boek is een studie naar het ontstaan, de ontwikkeling en de dynamiek van het wereldsportstelsel zoals dat in de afgelopen anderhalve eeuw vorm heeft gekregen. Meer in het bijzonder wordt de aandacht gericht op de differentiële popularisering van sporten. De verspreiding en popularisering van omstreeks 30 sporten worden vanuit mondiaal perspectief nagegaan. De auteur gebruikt het begrip 'sportificering' van algemeen voorkomende vermaken. Hij doelt daarmee op de ontwikkeling van voorheen lokaal gevarieerde sportachtige vermaken tot gestandaardiseerde sporten met internationale erkenning en verbreiding. Dat proces is na eerdere aanzetten vooral na 1870 zeer snel verlopen en wordt onder andere voor voetbal, atletiek, basketbal en volleybal uitvoerig beschreven en geanalyseerd. Na een schets van het hedendaagse mondiale sportpanorama wordt ingegaan op de meting en verklaring van de populariteit van sporten. Een groot aantal bestaande verklaringen worden kritisch beschouwd en vanuit historisch-vergelijkend oogpunt als ontoereikend getypeerd. Daarvoor in de plaats formuleert de auteur, voortbouwend op het werk van anderen, een attenderend theoretisch model waarin de differentiële popularisering van sporten systematisch

verbonden wordt met sociale verhoudingen binnen en tussen staatssamenlevingen. Dit model wordt vervolgens met vrucht toegepast op achtereenvolgens de modernisering en sportificering in de voornaamste centra van verspreiding: Engeland, Duitsland, de Verenigde Staten en Japan, op de differentiële popularisering van sporten in Europa voor en na de Tweede Wereldoorlog, en op de verschillen in het wereldsportstelsel in Australië, Azië, Latijns-Amerika en Afrika. In zijn slotbeschouwing concludeert de auteur dat de sportvoorkeuren van mensen verschillen en veranderen doordat de sociaal-culturele betekenissen die zij aan sporten toekennen ontstaan en verschuiven als onbedoelde gevolgen van veranderende verhoudingen tussen groepen mensen, vooral tussen sociale klassen en tussen staten. Achter de sportieve strijd waarin open, gereguleerde competitie voorop staat, ligt nog een verborgen competitie: mensen binden zich door hun sportvoorkeuren aan bepaalde anderen en onderscheiden zichzelf daardoor tegelijkertijd van weer anderen. Het boek berust overwegend op studie van bestaande literatuur en van gedrukte bronnen.

van den Brink, Gabriël, *De Grote Overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan, Woensel 1670-1920*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995, 2 bnd.).

Het onderwerp van deze studie is 'de grote overgang' van een 'traditionele' samenleving in Nederland naar een 'moderne' samenleving. Deze veelomvattende transformatie is primair onderzocht op het niveau van een lokale gemeenschap, Woensel nabij Eindhoven, tussen 1670 en 1920. Hoewel in de beschrijving het lokale perspectief 'van onderop' domineert, plaatst de auteur de lokale ontwikkelingen ook regelmatig binnen ontwikkelingen op regionaal en nationaal niveau. Na een schets van het dorp en de streek, een kritische bespreking van diverse theorieën over modernisering en een verantwoording van de gebruikte methode, onderscheidt de auteur drie veranderingsprocessen: het economisch-demografisch proces, het politiek-bestuurlijk proces en een cultureel-mentaal veranderingsproces. Dit onderscheid verschaft ook structuur aan het boek: in drie delen van elk meerdere hoofdstukken wordt ieder van de onderscheiden processen globaal in chronologische fasen behandeld. Theoretische ordening wordt onder andere geput uit de theorie van Chayanov over boereneconomieën, theorieën van Tilly en Rokkan over staats- en natievorming en ideeën van Muchembled en Burke over volkscultuur, waarbij ook het nodige ontleend wordt aan inzichten in rituelen vanuit de symbolische antropologie. Een en ander wordt steeds afgezet tegen de historisch-empirische gegevens die verzameld zijn via archief- en literatuuronderzoek. In een omvangrijke serie bijlagen worden de gebruikte bronnen, de literatuur en reeksen kwantitatieve gegevens gepresenteerd en verantwoord. In twee slothoofdstukken wordt een overzicht gegeven van de voornaamste veranderingen en gaat de auteur in op de samenhangen tussen de drie deelgeschiedenissen waarbij hij tevens een nadere periodisering van de belangrijkste ontwikkelingen aanbrengt. Een opmerkelijke conclusie is dat modernisering in politiek-bestuurlijk opzicht in dit geval

vooraf is gegaan aan mentaal-culturele modernisering en dat die beide pas later bijgedragen hebben aan moderniserende economisch-demografische ontwikkelingen.

Burgwal, Gerrit, *Struggle of the Poor. Neighborhood Organization and Clientelist Practice in a Quito Squatter Settlement*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

Met dit boek beoogt de auteur primair een beschrijving te geven van de (micro-) geschiedenis van een *squatter settlement*, *Lucha de los Pobres* (strijd der armen) genaamd, in Quito, Ecuador, tussen 1983, toen de buurt gevormd werd door een invasie van *squatters* op het land van een *hacienda*, en 1992, toen algemene verkiezingen plaats vonden in Ecuador. De studie, die opent met de compacte en veelzeggende, door haar zelf verhaalde levensgeschiedenis van Manuela Sucre, een wat oudere vrouw uit de buurt, is een antropologische *case-study* van leiderschap, collectieve actie en gemeenschapsorganisatie, en staatsinterventie in de LDLP-buurt. Een centrale vraag is hoe horizontale buurtrelaties en verticale cliëntelistische praktijken zich tot elkaar verhouden en op elkaar inwerken. Deze vraag verwijst naar een al langer lopend debat in de wetenschappelijke literatuur en de kwestie wordt hier vanuit een figuratiesociologisch perspectief (Norbert Elias, Johan Goudsblom) benaderd, met een sterk accent op veranderende netwerken van machts- en afhankelijkheidsrelaties. Aanvullende theoretische inspiratie wordt gezocht bij inzichten en begrippen van Bourdieu, Foucault (de microfysica van de macht) en James Scott. Met behulp van dit theoretisch perspectief analyseert de auteur de vestiging en ontwikkeling van de buurt waar achter de publieke collectieve acties en de buurtorganisatie een patroon van *caciquismo*, *paralelismo* en *clientelismo* schuil gaat. Na een uitvoerige inleiding en een schets van de politieke en historische context van Ecuador gaat de auteur onder andere in op de landinvasie, het *caciquismo* binnen de linkse stedelijke beweging, op parallelle initiatieven van binnenuit en van buitenaf, in het bijzonder van de sociaal-democratische regeringspartij en van de christen-democratische partij die het bestuur van Quito in handen heeft. Het cliëntelisme is daar deel van. Tenslotte worden in twee afzonderlijke hoofdstukken de organisaties van vrouwen en jongeren in de buurt nader gezien. In het laatste hoofdstuk vat de auteur zijn conclusies samen en formuleert hij een voorstel voor een groter vergelijkend onderzoeksproject. De studie is gebaseerd op literatuur en participerende observatie, ook is gebruikt gemaakt van gestructureerde interviews en van de *life history approach*. Door het hele boek heen komt ook het denken en spreken van de *squatters* en andere betrokkenen veelvuldig aan de orde.

Duyvendak, Jan Willem, *The Power of Politics. New Social Movements in an Old Polity, France 1965-1989*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1992).

Dit proefschrift behelst een studie naar het ontstaan, de ontwikkeling en de neergang van de zogeheten 'nieuwe sociale bewegingen' in Frankrijk vanaf de tweede helft van de jaren zestig tot het einde van de jaren tachtig. Het onderzoek maakte deel uit van een groter comparatief onderzoek naar de lotgevallen van de nieuwe sociale bewegingen in Zwitserland, Nederland, Duitsland en Frankrijk en regelmatig worden dan ook vergelijkingen gemaakt met de bewegingen in andere landen. Typerend voor Frankrijk is dat de bewegingen vanaf het begin van de jaren tachtig sterk aan betekenis hebben ingeboet. Na een uitvoerige bespreking van verschillende bestaande theoretische perspectieven op het ontstaan en de ontwikkeling van deze sociale bewegingen wordt gekozen voor een perspectief van interpretatie en verklaring dat sterk geïnspireerd is door werk van de socioloog en historicus Charles Tilly. Binnen dit perspectief worden aandacht voor de structurele aspecten van de meeromvattende politieke situatie waarin de bewegingen opereren en aandacht voor het politieke handelen van de bewegingen zelf, met elkaar gecombineerd. De bewegingen worden niet primair beschouwd als sociale of culturele verschijnselen, zoals in sommige andere visies wel gebeurd, maar vooral gezien als politieke bewegingen. Aan de zogenaamde *political opportunity structure* waarbinnen bewegingen gehouden zijn te handelen, wordt een beslissende betekenis toegekend. In Frankrijk was het aan de macht komen van de linkse oppositie in 1981 een fundamentele wijziging in die structuur en daarmee een belangrijke factor in de neergang van de bewegingen. Het boek geeft een schets van de ontwikkeling van zeven verschillende bewegingen, waaronder de vredesbeweging, de milieu-beweging, de anti-nucleaire-, de vrouwen- en de homo-beweging. De studie berust behalve op literatuur ook op een seriële analyse van krantenberichten die een beeld geven van de activiteiten van de diverse bewegingen en op een serie interviews met leden van de verschillende bewegingen.

Engbersen, Godfried, *Publieke Bijstandsgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. (Leiden/Antwerpen: H.E. Stenfert Kroese, 1990).

In dit boek wordt verslag gedaan van enkele deelonderzoeken die alle betrekking hebben op wat de auteur noemt: 'de dynamiek van de sociale bestending van het bijstandsbestaan'. Tegen de achtergrond van de in de jaren '80 sterk toegenomen en ten dele structurele werkloosheid in Nederland (en West-Europa) heeft de onderzoeker zich afgevraagd welke mechanismen en factoren bijdragen aan het voortbestaan van uitkeringsafhankelijkheid onder bepaalde groepen. De meeste aandacht wordt besteed aan werklozen die langer dan 2 jaar werkloos zijn en een RWW (Rijksgroepregeling Werkloze Werknemers) -uitkering krijgen via de Algemene Bijstandswet. Met behulp van theoretische en empirische literatuur over armoede en bijstand in (Latijns)Amerika - onder andere van Lewis, Murray en Lipsky - onderscheidt de auteur drie 'bestendingsthesen'. De

culturele these heeft betrekking op de culturele reacties van mensen op bestaansonzekere situaties, de rationale these gaat over de kosten/baten-analyses die mensen maken met betrekking tot het uitkeringsstelsel, de bureaucratische these gaat over *street-level bureaucracies*, de uitvoering van het sociaal beleid door contact-ambtenaren. Daarnaast bedient de auteur zich van vele andere theoretische inzichten, onder meer van Erving Goffman, van Mary Douglas (het groep-raster model) en van Robert Merton. Het boek bestaat uit twee delen. In het eerste deel ligt de nadruk op de beschrijving van de leefwereld van langdurig werklozen en komen de beide eerste thesen aan bod. De auteur construeert een typologie van verschillende groepen langdurig werklozen, onderscheidt verschillende culturen van werkloosheid en gaat in op relatieve deprivatie en het opmerkelijke aantal geheime telefoonnummers onder werklozen. In het tweede deel gaat het over de derde these waarbij onder meer culturen van bijstandsverlening en formele en informele selectiemechanismen van bureaucratische diensten ten opzichte van cliënten worden geschetst. In het slothoofdstuk worden de voornaamste bevindingen samengevat en wordt onder andere de conclusie getrokken dat in Nederland een onderklasse tot ontwikkeling is gekomen. Behalve op de studie van literatuur en (overheids)rapporten, berust de studie op materiaal dat via veldwerk in een drietal wijken in Rotterdam, Amsterdam en Enschede en bij twee Rotterdamse overheidsdiensten is verzameld. Een deel van de kwantitatieve gegevens was al eerder in het kader van een ander onderzoek vergaard. In een bijlage is een uitvoerige methodologische verantwoording opgenomen.

Fierke, Karin, *Excavating the Ruins of the Cold War. Recovering the Contours of a Changing Security Culture*. (PhD. thesis, University of Minnesota, 1995).

Het geheel aan uiteenlopende gebeurtenissen en ontwikkelingen in 1989, dat bekend is geworden onder de noemer 'het einde van de Koude Oorlog', is door vrijwel niemand voorzien of voorspeld. Ook niet door die politicologen en internationale analisten die als experts in internationale betrekkingen beschouwd kunnen worden. De gesprekken op IJsland tussen Reagan en Gorbatsjov, de val van de Berlijnse Muur en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie in 1991 waren eigenlijk voor iedereen verrassend. Niettemin zijn kort daarop in tal van publicaties 'verklaringen' gegeven voor één en ander en wel in sterk uiteenlopende termen. Dit gegeven vormt het uitgangspunt van deze studie die zowel een (wetenschaps)filosofische kritiek bevat op een groot deel van de politicologie als een alternatief verklaringsmodel wil bieden. De schrijfster betoogt dat voorafgaand aan 'waarom'-vragen beter een aantal 'hoe is het mogelijk dat ..'-vragen gesteld kunnen worden. Nadat ze eerst een overzicht heeft gegeven van een serie van de geboden 'verklaringen', wordt in twee omvangrijke hoofdstukken eerst een pleidooi gehouden voor de noodzaak van een *thick description* van het einde van de Koude Oorlog en vervolgens een meta-theoretisch perspectief geschetst op de relatie tussen taal en werkelijkheid dat geconfronteerd wordt met in de politieke

wetenschappen meer gangbare veronderstellingen en praktijken dienaangaande. Theoretische inspiratie wordt voornamelijk gezocht in een deel van het werk van Clifford Geertz en van Ludwig Wittgenstein, in het bijzonder zijn opvattingen over 'regels', 'taalspelen' en 'grammatica's'. In de daarop volgende drie hoofdstukken wordt met behulp van deze noties een analyserende beschrijving gegeven van relevante communicatie en interactie tussen de VS en de SU, de vredesbewegingen aan beide zijden en de oppositiebewegingen in Oost-Europa. Ook worden de in Oost en West destijds gangbare 'taalspelen' op het gebied van de internationale veiligheid geanalyseerd. In het licht daarvan wordt onder andere geconcludeerd dat veel van de geboden 'verklaringen' van het einde van de Koude Oorlog niet voldoen en wordt het centrale belang van het functioneren van de *civil society* in Oost en West versus het staatshandelen, onderstreept. Aan het slot van het boek wordt nog een korte analyse gegeven van de hedendaagse dilemma's van de NATO, nu de Koude-Oorlogsstructuur, waar deze organisatie zowel een product als een producent van was, is verdwenen.

Gerritsen, Jan-Willem, *De politieke economie van de roes. De ontwikkeling van reguleringsregimes voor alcohol en opiaten*. (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993).

Dit boek is een vergelijkende historisch-sociologische studie naar de sociale regulering van het gebruik van roesmiddelen, in het bijzonder alcohol en opiaten, in de Verenigde Staten, Engeland en Nederland, vanaf halverwege de 19e eeuw. In een beknopte inleiding zet de auteur, theoretisch geïnspireerd door werk van Elias, Goudsblom en de Swaan, de kwestie uiteen waar het om gaat. Het gebruik van roesmiddelen is bekend uit alle samenlevingen en tijden; dat gebruik is ook altijd op verschillende manieren gereguleerd, manieren die de auteur te zamen aanduidt als 'reguleringsregime'. Opvallend is nu dat het gebruik van alcohol onder een bepaald reguleringsregime redelijk geïntegreerd is in de drie genoemde samenlevingen, maar dat het gebruik van opiaten onder een zeer streng reguleringsregime is geraakt, waarbij uiteindelijk een mondiaal verbod - tegen hoge kosten en met beperkt succes gehandhaafd - is gegroeid. De vraag is hoe dat komt. Na een eerste hoofdstuk over de taxonomie van roesmiddelen en de werking van alcohol en opiaten, worden twee hoofdstukken gewijd aan ontwikkelingen in het (markt)aanbod van beide stoffen. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de koloniale opiumhandel door Engeland (tussen Brits-Indië en China) en Nederland, die beide landen gedurende lange tijd zeer aanzienlijke (staats)inkomsten opleverden. Het geleidelijk terugdringen hiervan vond deels zijn oorsprong in binnenlandse bewegingen maar vooral in de handels- en buitenlandse politiek van de Verenigde Staten, die een sleutelrol speelden bij het latere ontstaan van een mondiaal reguleringsregime voor opiaten. Aanzienlijke inkomsten werden in alledrie de landen ook gehaald uit accijnzen op alcohol die de auteur in verband plaatst met staatsvorming en de ontwikkeling van nationale belastingstelsels. Speciale aandacht wordt

gegeven aan de rol van artsen, die bij opiaten het verstrekkersmonopolie weten te verwerven en tevens een rol spelen als 'ontwenners' bij 'verslaving'. Twee afzonderlijke hoofdstukken zijn gewijd aan industrialisering en drankbestrijdingsbewegingen en aan een vergelijking tussen de Amerikaanse 'drooglegging' (1920-1933) en de ontwikkeling van de illegale markt voor opiaten sinds 1912. Ten slotte vat de auteur zijn voornaamste conclusies samen waarbij hij diverse belangrijke goeddeels onbedoelde samenhangen en gevolgen van de reguleringsregimes nog eens onderstreept. De studie is gebaseerd op literatuur.

Gevers, Anne, *Façades. Oostenrijkers en hun oorlogsverleden*. (Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1995).

Dit boek handelt over de uiteenlopende manieren waarop Oostenrijkers in de halve eeuw na 1945 zijn omgegaan met het oorlogsverleden van Oostenrijk. Meer in het bijzonder gaat het de auteur om het sinds 1945 voortgaande proces van beeldvorming van dat verleden; een proces dat uiterst complex blijkt, vol verwarring en tegenspraken en opgebouwd is uit een veelduidige gelaagdheid. In de inleiding bakent de schrijfster de problematiek van herinneren, vergeten en identiteit af en introduceert zij een beperkt aantal richtinggevende begrippen: beeldvorming, representatie, genres, vertoog en tegenvertoog, (re)constructie en proces. Hoewel de reikwijdte van de problematiek uiteraard in het oog springende internationale en nationale dimensies heeft, heeft zij zich in haar concrete onderzoek gericht op de ontwikkelingen in een kleine provincieplaats, Krems aan de Donau, dat ten tijde van het onderzoek circa 24.000 inwoners telde. Naast literatuur- en archiefstudie is vooral gebruik gemaakt van gegevens die verzameld zijn via participerende observatie, waaronder een negentig diepte-interviews, en via de studie van lokale en regionale kranten en periodieken. In het tweede deel van het boek, getiteld 'Verkenningen', geeft de auteur een schets van het hedendaagse Krems in geografisch, politiek, sociaal en cultureel opzicht en doet zij verslag van allerlei verschijnselen, gebeurtenissen en ervaringen die op een of andere manier terugverwijzen naar het oorlogsverleden. Onder meer wordt uitvoerig ingegaan op relevante plaatselijke monumenten en herdenkingen, op het onderwijs en de (plaatselijke) geschiedschrijving, op humor en popmuziek, steeds met specifieke aandacht voor de in dat alles voorkomende verschillende representaties van het verleden. In deel drie van het boek, dat de titel 'Sporen' draagt en de kern van het boek vormt, wordt in een serie hoofdstukken het beeldvormingsproces, chronologisch geperiodiseerd, beschreven en geanalyseerd. In deze hoofdstukken wordt getoond hoe het beeldvormingsproces door diverse fasen is gegaan waarbij naast veranderingen ook enkele continuïteiten duidelijk worden. Een viertal thema's verschaffen structuur aan het betoog: de oorlog, het verzet, het lot van de joden, en de persoonlijke alledaagse betrokkenheid bij het nationaal-socialisme. In het laatste deel van het boek vat de auteur de voornaamste lijnen samen: onder andere

de bouw van façades (het zwijgen en de doorbrekingen daarvan), aspecten van natievorming, van verleden en identiteit, van vertogen en tegenvertogen. Het boek als geheel vormt een lang, subtiel, gedifferentieerd en genuanceerd antwoord op de vraag uit het begin: hoe gaan mensen - in dit geval Oostenrijkers - om met hun oorlogsverleden?

van Ginkel, Rob, *Tussen Scylla en Charybdis. Een ethohistorie van Texels vissersvolk (1813-1932)*. (Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1993).

Deze veelzijdige 'ethogeschiedenis' van Texelse vissers tussen 1813, het einde van de Franse tijd en het begin van het Koninkrijk Nederland, en 1932, het jaar waarin de Afsluitdijk voltooid werd, is georganiseerd rondom drie vragen. Ten eerste heeft de auteur zich afgevraagd hoe de vissers, individueel en collectief, tijdens de genoemde periode het hoofd hebben geboden aan de veranderende natuurlijke (Scylla) en economische omstandigheden (Charybdis) en hoe zij overheidsinterventie in hun bedrijf ervoeren. De tweede vraag luidt wat de gehanteerde adaptieve strategieën - gericht op aanpassing aan en (betere) beheersing van de natuurlijke en economische voorwaarden van hun bestaan - betekenden voor de bezits-, machts- en afhankelijkheidsverhoudingen in de beide onderzochte vissersgemeenschappen van Oosterend en Oudeschild. Ten derde gaat het om de kwestie hoe de levensbeschouwing van de vissers tegen de achtergrond van sociaal-economische transformaties is veranderd en welke consequenties dat weer had voor de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen. Een rode draad in het boek wordt gevormd door het debat over de zogenaamde *common property resource use*. Na een inleiding waarin deze problemen en de gekozen theoretische uitgangspunten uiteengezet worden, volgen twee hoofdstukken over de lange termijnontwikkelingen in de regio vanaf de vroegst bekende geschiedenis tot het begin van de 19e eeuw en over de moderniseringsprocessen in de 19e en 20e eeuw op het eiland Texel. Daarna komen in drie hoofdstukken de oestervisserij, het zeegrasbedrijf en de gevolgde strategieën in andere takken van visserij uitvoerig aan de orde. Vervolgens wordt ingegaan op de produktieverhoudingen in de visserij, op de organisatie van vissers en op de dilemma's van collectieve actie onder hen. Tenslotte wordt de veranderende sociaal-culturele compositie van de beide lokale vissersgemeenschappen nader onderzocht en worden enkele verschillen in mentale dispositie behandeld. In het slothoofdstuk worden de voornaamste bevindingen samengevat en worden de implicaties daarvan voor de discussie over de *tragedy of the commons* belicht. De studie berust op literatuur- en (lokaal) archiefonderzoek en op veldwerk waarbij een aanzienlijk aantal interviews gericht zijn geweest op mondelinge geschiedenis.

Gorter, Pieter, *The Rise of a New Class of Industrialists. Economic and Political Networks on an Industrial Estate in West India*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1994).

Het onderwerp van dit boek betreft de recente opkomst van een politiek invloedrijk stratum van kleine en middelgrote industriële ondernemers in India. Het thema is intensief bestudeerd door middel van een antropologische *case-study* van ondernemers en bedrijven op één omvangrijk industrieterrein in Vapi, Zuid-Gujarat. De auteur plaatst zijn studie binnen 'de traditie van Gujarat studies van Nederlandse onderzoekers', waarbinnen zijn onderzoek in 'de derde generatie' past. De leidende vragen zijn hoe het betrokken segment van industriëlen sociaal en economisch is samengesteld en hoe deze ondernemers en hun associaties politieke invloed op de staatsoverheid verkrijgen. Het boek opent met een algemene beschrijving van het Indiase overheidsbeleid op economisch terrein na de onafhankelijkheid en de opkomst van een nieuwe zakenklasse, ten dele als resultante van dat beleid. Zowel de beschikbare empirische kennis als de diverse theoretische interpretaties van dit proces worden besproken, waarna de auteur zijn theoretisch perspectief presenteert, een combinatie van antropologische netwerkanalyse (o.a. Jeremy Boissevain) en Pierre Bourdieu's theorie over economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Dat mondt uit in een serie specifieke vragen. Na een beknopte beschrijving van de onderzoekslocatie en een bespreking van de gevolgde werkwijze - overwegend participerende observatie in het begin van de jaren negentig en omstreeks 130 interviews - zijn de daarop volgende hoofdstukken gewijd aan een beschrijving en analyse van de ondernemers, het bestaan van verschillende min of meer georganiseerde groepen onder hen en de politieke strijd tussen die groepen over de beheersing van de plaatselijke nijverheidsvereniging die weer in relatie staat met de overheid. Tenslotte worden de bevindingen geplaatst in het kader van een bredere discussie over de ontwikkeling van de middenklassen in India en in verband gebracht met twee belangrijke recente politieke ontwikkelingen in het land: een programma van economische liberalisering en de toenemende politieke steun voor de Hindu nationalistische politieke partij BJP (Baratya Janata Party). De eerste ontwikkeling representeert het nieuwe economische belang van de onderzochte ondernemers, de tweede biedt hen een concept van nationale Indiase identiteit, *Hindutva*, dat voor deze heterogene groep bruikbaar is dan een caste-concept, en tevens de passende morele boodschap van *Ram Rajya*: de roep om een effectievere en minder corrupte staatsoverheid.

de Groot-van Leeuwen, Leny, *De rechterlijke macht in Nederland. Samenstelling en denkbeelden van de zittende en staande magistratuur*. (Arnhem: Gouda Quint bv, 1991).

Zoals de ondertitel van dit boek al aangeeft, gaat het om een systematische studie van de samenstelling en de ideeën van de beroepsgroep die zich bezighoudt met de rechtspleging in

Nederland. Hoewel een beknopte historische schets van de beroepsgroep niet ontbreekt, valt de nadruk op de periode vanaf 1950. De meeste gegevens zijn verzameld in 1988-89. De auteur heeft zich ten doel gesteld de voornaamste structuur- en culturele kenmerken van de beroepsgroep theoretisch geïnformeerd te beschrijven en de relaties tussen beide verzamelingen kenmerken te verhelderen. Theoretische inspiratie voor het onderzoek werd gezocht in drie richtingen: de sociologische studie van elites, van professionele beroepen en professionaliseringsprocessen en van bureaucratisering en ambtenaren. Van de voornaamste literatuur op deze drie terreinen wordt een beredeneerd overzicht gegeven, wat resulteert in een in theoretische termen geformuleerde algemene probleemstelling die nader uitgesplitst is in een zevental specifieke onderzoeksvragen. Na een korte bespreking van het door de auteur geprefereerde algemene perspectief van de interpretatieve sociologie en van de materiaalverzameling worden in enkele hoofdstukken achtereenvolgens de voornaamste ontwikkelingen in de rechterlijke macht geschetst en een kwantitatieve analyse gegeven van de samenstelling en de carrière-patronen van de gehele populatie na 1950. Op basis van 110 diepte-interviews en aanvullende observatie worden vervolgens onder meer de sociale herkomst, de maatschappijbeelden, de zelfbeelden en de denkstijlen over rechtvaardigheid behandeld. Tot slot worden de voornaamste bevindingen van het onderzoek in maatschappelijk en theoretisch perspectief geplaatst waarbij speciale aandacht wordt besteed aan de consequenties van de uitkomsten voor de diverse theorieën. De studie berust behalve op de interviews op literatuur, archiefonderzoek en documentenverzameling. Het boek biedt een combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve gegevens en analyses en vormt een voorbeeldige elite-studie.

te Grotenhuis, Hannie, *Bijstandskinderen. Opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1993).

Het onderwerp van dit proefschrift is een vergelijking tussen de kansen op scholing en werk van kinderen van werkloze ouders met die van kinderen van werkende ouders in Nederland in de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig. Door de aandacht te richten op kinderen, van 11 tot 21 jaar, wil de auteur onder meer vragen over intergenerationele effecten van werkloosheid en over het bestaan van een 'cultuur van armoede' beantwoorden. Het boek bestaat uit twee delen: het verslag van een grootschalig statistisch onderzoek met behulp van bestaande CBS-databestanden uit de jaren tachtig waarop een zogeheten multivariate regressie-analyse is toegepast, en het verslag van een kleinschalig intensief veldonderzoek in twee wijken van een grote stad waarin vooral gegevens verzameld zijn door middel van uitvoerige interviews. Tot dit tweede deelonderzoek werd besloten op grond van ondervonden beperkingen bij het eerste. De combinatie van overwegend kwantitatief met overwegend kwalitatief onderzoek is opmerkelijk. Het proefschrift sluit nauw aan bij recente literatuur op het terrein van de Nederlandse onderwijssociologie enerzijds en bij studies naar werkloosheid en armoede in Nederland en elders anderzijds. Naar voren komt dat in het algemeen

ouderlijke werkloosheid weinig (meetbare) invloed heeft op de schoolprestaties van de kinderen. Uit de jaren dertig van deze eeuw is bekend dat er wel invloed was en het verschil verklaart de auteur uit de huidige compenserende maatregelen vanuit de thans bestaande verzorgingsstaat. Nadelige werkloosheidseffecten doen zich echter wel duidelijk voor bij kinderen die toch al kwetsbaar waren door de algehele achterstandssituatie van hun ouders (ongeschoold of laagopgeleid; laagbetaald werk en/of werkloosheid; uitkeringsafhankelijkheid). Gebrek aan ambitie en bekwaamheid, aan alternatieve rolmodellen, sociaal kapitaal en geld werken bij een deel van de gezinnen van generatie op generatie door en maken het in die gevallen ook mogelijk van een 'cultuur van de armoede' te spreken. Niettegenstaande de onderwijsexpansie en vele andere maatregelen is het tot op heden niet gelukt aan deze situatie werkelijk iets te veranderen: 'iedere tijd lijkt zijn eigen 'onderklasse' te hebben' en te houden.

de Haan, Arjan, *Unsettled Settlers. Migrant Workers and Industrial Capitalism in Calcutta*. (Hilversum: Verloren, 1994).

Deze studie doet verslag van een onderzoek naar de levenscondities en lotgevallen van mensen in een sloppenwijk in Titagarh, een industriestad van circa 100.000 inwoners, benoorden de agglomeratie Calcutta in India. De auteur gebruikt een historisch-sociologisch perspectief, onder andere geïnspireerd door werk van Anthony Giddens, waarin hij zowel aandacht besteedt aan de structurele politieke, economische en culturele condities waaronder mensen leven en werken als aan hun individuele keuzen en de strategieën waarmee ze zich in het leven staande trachten te houden. Titagarh is als industriestad ontstaan in de laatste decennia van de 19e eeuw en werd toen gedomineerd door de jute- en papierindustrie die tot in de jaren twintig van de 20e eeuw florerend en expansief waren. Dit bracht een enorme vraag naar arbeid met zich mee waar vooral op ingegaan werd door migranten van het platteland op afstanden van soms vele honderden kilometers van Calcutta. Achtereenvolgens gaat de auteur in op de vervanging van lokale, Bengaalse arbeid, op de recrutering van de arbeidsmigranten en het belangrijke verschijnsel van de circulaire migratie: migranten behielden banden met de dorpen van herkomst en keerden daarnaar vaak ook terug. Uitvoerig wordt ingegaan op de motieven voor migratie en de consequenties van deze vorm van migratie voor het leven in de stad. De industriële en demografische ontwikkelingen van de stad, die geleid hebben tot een 'permanente crisis' in de laatste twintig jaar, worden geanalyseerd, alsook de condities van werken en leven en de sociale identiteiten. Keer op keer neemt de auteur afstand van te eenduidige, ten dele marxistische, interpretaties: zo is er nauwelijks sprake van klassenvorming en proletarisering en blijven sociale identiteiten sterk beïnvloed door verschillen in ethnisch-culturele regionale herkomst, religie en caste. Deze werken ook door in de segmentatie en het functioneren van de stedelijke arbeidsmarkt en in de arbeidsmobiliteit. Het onderzoek, gebaseerd op literatuur en

archiefontonderzoek en vooral op orale geschiedenis en veldwerk - de auteur heeft onder meer de geschiedenis van tachtig families in kaart gebracht - resulteert in een genuanceerd en gedifferentieerd beeld van een problematiek waar veelal in te globale en homogeniserende termen over gedacht wordt.

de Haan, Ido, *Zelfbestuur en staatsbeheer. Het politieke debat over burgerschap en rechtsstaat in de twintigste eeuw.* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1993).

Dit boek is primair een politiek filosofische verhandeling over de spanning tussen staatsbeheer en zelfbestuur in West-Europa en in het bijzonder in Nederland in de twintigste eeuw. Enerzijds is het een onderzoek naar de wijzen waarop over deze spanning gedebatteerd is en wordt, anderzijds betreft de auteur zelf een aantal stellingen binnen het debat die uitvoerig beargumenteerd worden. Zijn eerste stelling is dat de voornaamste politieke strijdpunten en veranderingen in moderne samenlevingen voortkomen uit de spanning tussen zelfbestuur en staatsbeheer. Een tweede stelling komt erop neer dat de politieke wetenschap zelf mede een product is van deze spanning wat resulteert in een fundamentele kritiek op de hedendaagse politicologie. Het onderzoek berust op de bestudering van teksten van politici, wetenschapsbeoefenaars, filosofen en intellectuelen uit de Westerse traditie. De auteur betoogt dat historisch twee 'vocabulaires' zijn gevormd om over de aard van 'politiek' te spreken: het republikaans vocabulair en het vocabulair van het staatsbeheer. Deze zijn met elkaar versmolten geraakt in de periode tussen 1750 en 1850 maar de spanning tussen beide is gebleven. Vervolgens pleit de auteur onder meer voor erkenning van deze spanning en voor relativisering van het gegroeide onderscheid tussen politiek inzicht van politici, politieke wetenschap en politieke filosofie. Hij meent dat opnieuw gezocht moet worden naar 'de eenheid van feit, waarde en visie'. Na een methodologisch intermezzo over 'vocabulaires' wordt uitvoerig ingegaan op de terugkeer van het republikanisme in de Nederlandse politiek (1965-1975) en het daarop volgende 'demasqué' daarvan. Daarna wordt dezelfde terugkeer in de politieke filosofie besproken en in het slothoofdstuk wordt ingegaan op zelfbestuur binnen de sociale rechtsstaat waarbij onder andere een aantal voorstellen voor vergroting van zelfbestuur de revue passeren.

Heersink, Christiaan, *The Green Gold of Selayar. A Socio-economic History of an Indonesian Coconut Island, c. 1600-1950: Perspectives from a Periphery.* (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

Dit boek gaat over de sociaal-economische ontwikkeling op lange termijn van de plaatselijke samenleving op het eiland Selayar, gelegen in de Floreszee ten zuiden van Sulawesi (Celebes) in Indonesië. Het doel van de auteur is onder andere om te laten zien dat deze samenleving, die in veel opzichten als 'perifeer' en als 'periferie' kan gelden, geenszins beschouwd kan worden als het passieve en overwegend statische product van meeromvattende krachten zoals islamisering, koloniale incorporatie en kapitalistische (markt)integratie. Na een korte bespreking van enkele typerende trekken van de eilandsamenleving en een kritische verkenning van de voornaamste theoretische modellen van 'centrum en periferie' in de recente sociale wetenschap, ontvouwt de auteur de drie voornaamste thema's van zijn studie: processen van economische adaptatie en accumulatie; de continue strijd om de verdeling van politieke macht; en de patronen van sociaal-economische differentiatie op het eiland. Deze drie thema's worden geplaatst in een ruimer kader waarin marginale gebieden steeds ook te maken hebben met sterkere politieke en economische krachten van buitenaf, die in de richting van onderwerping en onderschikking werken. Voorts wordt onderscheiden tussen het micro-niveau van het eiland, een meso-niveau van de regio waar het eiland deel van uitmaakt en het macro-niveau van bovenlokale en bovenregionale politieke en economische invloeden. De verdere beschrijving en analyse van de dynamiek van de samenleving op Selayar volgt een chronologisch-thematische lijn. Achtereenvolgens worden het pre-koloniale en het proto-koloniale Selayar (1667-1817) beschreven, waarna de sociaal-economische geschiedenis van de 19e en 20e eeuw gedetailleerd aan bod komt. De gehele geschiedenis deelt de auteur in in een vijftal ontwikkelingsfasen. Onder andere blijkt dat het eiland, met een smalle en kwetsbare agrarische basis, reeds zeer vroeg op een flexibele wijze betrokken was in grotere handelsnetwerken, waarin onder meer plaatselijke textielnijverheid en -export, op de markt gerichte productie van zeevruchten en de ontwikkeling van de teelt van cocospalmen (olie, copra - 'het groene goud') zeer belangrijk waren. De hierop gebaseerde betrekkelijke autonomie en welvaart van het eiland werden pas in een laat stadium en in beperkte mate door koloniale incorporatie en Europese belangen beheerst. Toen het echter zover was, bleek de wereldcrisis van 1929 ook op het eiland desastreuze gevolgen te hebben. De studie berust op literatuur, uitvoerig archiefonderzoek, ongepubliceerde en gepubliceerde bronnen en op interviews (1990-1991), orale traditie en de reconstructie van familiegeschiedenissen.

van 't Hof, Sonja, *Anorexia nervosa: the historical and cultural specificity. Fallacious theories and tenacious 'facts'*. (Lisse: Swets & Zeitlinger, 1994).

Oorspronkelijk was de onderzoekster van plan een studie te maken van sociaal-culturele factoren die zouden hebben kunnen bijdragen aan de veronderstelde toename van het aantal patiënten met anorexia nervosa na de Tweede Wereldoorlog. Na een eerste fase van onderzoek bleek de

veronderstelde toename evenwel twijfelachtig en werd besloten tot een andere probleemstelling: is anorexia nervosa een cultureel en historisch specifiek syndroom of is het universeel en van alle tijden? Deze probleemstelling werd nader uitgesplitst in drie vragen. Kwam anorexia nervosa voor het eerst tot ontwikkeling in de laatste decennia van de 19e eeuw toen het in Frankrijk en Engeland voor het eerst 'ontdekt' en beschreven werd? Welke spreiding kent het syndroom over westerse en niet-westerse culturen? Is er sprake van een toename van het aantal patiënten na de oorlog, in het bijzonder na 1960? Uit bespreking van het klinische beeld en de diagnostische criteria van anorexia nervosa blijkt dat het een moeilijk grijpbaar en goeddeels onbegrepen syndroom is, dat bovendien steeds wordt gheredefinieerd wat het epidemiologisch onderzoek bemoeilijkt. De oriëntatie van de medisch-psichiatrische gemeenschap en de zogenaamde anorexia-detectieroute blijken in dit verband belangrijke factoren. Na een overzicht van diverse benaderingen om variatie in anorexia nervosa te begrijpen, kiest de auteur voor een gecombineerde 'realistische' en 'constructivistische' benadering. Van daaruit worden achtereenvolgens het ontstaan en de ontdekking van anorexia nervosa, de epidemiologie en de vermeende toename uitvoerig gezien. Tenslotte wordt geconcludeerd dat het 'psychisch hongeren' tussen 1750 en 1850 is ontstaan, dat het ontdekkingsproces waarschijnlijk de periode tussen 1850 en 1940 besloeg en dat de toename betwistbaar is; de aantallen patiënten tussen 1960 en 1990 kunnen veelal verklaard worden uit verbeteringen in de detectieroute. Het onderzoek is gebaseerd op zeer uitvoerige literatuurstudie, onder andere op het systematisch gebruik van een citatielijst van 132 publicaties die onderling vergeleken worden waar het de verklaring van anorexie betreft. Het boek past ten dele binnen de sociologische studie van wetenschapsgeschiedenis, in dit geval een aspect van de geschiedenis van de psychiatrie.

van der Horst, Josine, *'Who is he, What is he doing?' Religious Rhetoric and Performance in Sri Lanka during R. Premadasa's Presidency (1989-1993)*. (Amsterdam: VU University Press, 1995).

Deze studie gaat over het snijvlak van religie en politiek in Sri Lanka. Enerzijds gaat het om het gebruik van religie door politici, anderzijds om de politiek van religieuze specialisten. Centraal staat de politicus Ranasinghe Premadasa, president van Sri Lanka van 1989 tot 1993, toen hij bij een tegen hem gerichte bomaanslag om het leven kwam. De titel van het boek - wie is hij? wat doet hij? - was een slagzin in de verkiezingscampagne van Premadasa en fungeert tevens als probleemstelling in de studie. Sri Lanka is een ethnisch verdeelde samenleving (Sinhalezen circa 70%, Tamils bijna 20%, diverse kleinere groepen), die tevens religieuze scheidslijnen kent (circa 70% boeddhisten, 16% hindu's, 7% christenen, 7% islamieten), en al lange tijd geteisterd wordt door omvangrijk politiek geweld. Tijdens het eerste jaar van Premadasa's bewind werden door politie en leger

extreem gewelddadige terreuracties uitgevoerd tegen leden en veronderstelde aanhangers van ten dele bewapende oppositiebewegingen. Tot de slachtoffers behoorden vele leden van het overwegende Sinhalese, maoïstische 'volksbevrijdingsfront' (JVS). Vanaf 1990 werd het politieke geweld minder en begonnen de president en zijn omgeving diens regime voor te stellen als een replica van het bewind van keizer Asjoka, die drie eeuwen voor het begin van onze jaartelling over grote delen van India en Ceylon heerste. Dat bewind was na een periode van oorlog en verovering tot boeddhistische inkeer gekomen, waarmee vrede, gerechtigheid en harmonie hun intrede zouden hebben gedaan. Na een korte inleiding en een uiterst beknopte schets van de actuele politieke achtergrond in Sri Lanka, gaat de schrijfster achtereenvolgens in op het bewind van Asjoka en de (levende) traditie van de oude hofkronieken (*Vamsas*), op de daaraan ontleende 'ideologie' van Premadasa en op diens opvatting en publieke presentatie van het presidentschap als (boeddhistisch) koningschap, waaraan zij een protocollaire, een epische en een kosmische dimensie onderscheidt. In twee afzonderlijke hoofdstukken wordt aandacht besteed aan Premadasa's relaties met de *Sangha*, de orde van boeddhistische monniken, en aan de (politieke) oppositie. Na mislukte parlementaire pogingen om de president te doen aftreden, nam de oppositie in reactie op de religieuze retoriek en rituelen van het bewind haar toevlucht tot religieuze contra-retoriek en contra-ritueel. De studie berust op literatuur en interviews.

Kalb, Don, *Expanding Class: Power and Everyday Politics in Industrial Communities, North Brabant Illustrations, ca. 1850-1950*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

Het doel van de auteur met deze studie is tweeledig: enerzijds voert hij een pleidooi voor een herwaardering van het begrip 'klasse' en het politiek-economische perspectief in de antropologie, sociologie en geschiedenis, anderzijds wil hij door beschrijving, analyse en verklaring van twee *case histories* van vroege industrialisering en klassevorming in Noord-Brabant de waarde en betekenis van een dergelijk perspectief illustreren. Tevens keert hij zich tegen 'culturalistische' benaderingen die zijns inziens thans vooral in de culturele antropologie en de geschiedenis in zwang zijn. In een uitvoerige introductie gaat hij in op discussies over het klassebegrip wat resulteert in een globale bepaling van dat begrip als 'breed', 'open', 'relationeel-materialistisch', 'dynamisch' en 'historisch contingent'. Voorts worden 'macht', 'hegemonie', 'culturele dominantie' en 'alledaagse politiek' begripmatig bepaald. Theoretische aansluiting wordt gezocht bij auteurs uit de Britse marxistische historische school, onder wie E.P. Thompson, en bij enkele Amerikaanse auteurs als Eric Wolf, Charles Tilly en James Scott. In de daaropvolgende twee delen van het boek, die samen het leeuwedeel uitmaken, wordt uitgaande van een arbeidsconflict de schoenmakerij in een deel van Noord-Brabant omstreeks 1900 belicht en wordt de opkomst en vroege ontwikkeling van de Philips industrie behandeld. In beide gevallen is het typerend dat proletarisering niet uitmondde in

zelfbewust klassebesef en socialisme maar dat veeleer katholiek solidarisme en berusting onder de arbeiders samenging met katholiek paternalisme en overheersing van de zijde der fabrikanten. Door in het geval van de schoenmakers gedetailleerd na te gaan hoe de clerus, de fabrikanten en verschillende groepen schoenmakers en arbeiders zich binnen de productieverhoudingen en de lokale context tot elkaar verhielden, wordt dit begrijpelijk gemaakt. In het geval van Philips ontwikkelt de auteur een theorie over 'flexibel familisme' en maakt hij aannemelijk hoe de vroege ontwikkeling van moderne kapitalistische industriële massaproductie kon samengaan met afwezigheid van georganiseerd arbeidersprotest, een specifiek sociaal ondernemingsbeleid en schijnbaar harmonieuze arbeidsverhoudingen. De studie steunt op literatuur, bronnenonderzoek en de reconstructie van enkele familiegeschiedenissen.

Kerkhoff, Kathinka Renata, *Save Ourselves and the Girls! Girlhood in Calcutta under the Raj*. (Rotterdam: Uitgeverij Extravert, 1995).

Dit boek gaat over de relaties tussen het ontstaan van een bepaalde conceptie van 'het meisje' (*girlhood*) en het systeem van middelbaar meisjesonderwijs in Calcutta, West-Bengalen, tussen 1880 en 1947, ten tijde van het Britse koloniale rijk. De schrijfster wil, in haar eigen woorden, een 'post-structuralistische en post-moderne benadering in de geschiedschrijving' volgen en een bijdrage leveren op twee terreinen: dat van de *gender*-studies, de positie van meisjes en vrouwen, en dat van het onderwijs in het koloniale tijdperk. In het boek spelen drie proposities een belangrijke rol: ten eerste, dat vrouwelijke adolescentie als een fase tussen kindertijd en vrouw zijn primair een sociale constructie is; ten tweede dat formele onderwijssystemen zowel productief als reproductief werken; en, ten derde, dat meisjes zelf over een relatieve autonomie beschikken om vorm en inhoud te geven aan hun 'meisje zijn'. Het onderzoek is gericht op alledrie deze aspecten binnen de specifieke context. De auteur geeft allereerst een historische beschrijving en analyse van het tot stand komen van middelbaar onderwijs voor meisjes. Verschillende groepen en belangen waren hierbij relevant: de Britse koloniale overheersers, Bengaalse mannen uit de middenklasse, diverse missionaire en religieuze belangengroepen. Daarna worden in een serie hoofdstukken het onderwijs onder de koloniale verhoudingen, het nationale onderwijsideaal en de onderwijsorganisatie aan de orde gesteld. Vervolgens wordt ingegaan op de relatieve autonomie van meisjes en vrouwen en wordt onder andere geschetst hoe zij samen met vrouwelijke zendelingen en met missionarissen die relatieve autonomie binnen het onderwijssysteem benutten voor verzet tegen onderdrukkende vrouwenrollen, voor de ontwikkeling van politieke mondigheid en de constructie van een meer zelfstandige groepsidentiteit en voor het uitdragen van een door hen als wenselijk beschouwde conceptie van 'het Bengaalse meisje'. Tenslotte wordt met behulp van een zestigtal interviews met betrokken vrouwen teruggeblikt op hun meisjesjaren. De studie berust op uitvoerig onderzoek van literatuur, periodieken en ongepubliceerd archiefmateriaal, op interviews en op gesprekken op 54 hedendaagse middelbare meisjesscholen die voor 1947 in Calcutta gevestigd werden.

Koopmans, Ruud, *Democracy from Below. New Social Movements and the Political System in West Germany*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1992).

Deze studie naar de betekenis van nieuwe sociale bewegingen in West-Duitsland maakt deel uit van hetzelfde grotere vergelijkende onderzoeksproject naar dergelijke bewegingen waar ook de hierboven genoemde dissertatie van Duyvendak (1992) een product van is. Na een beknopt overzicht van de voornaamste theoretische benaderingen van sociale bewegingen maakt de auteur een keuze voor een onderzoeksmodel dat oorspronkelijk opgesteld is door Charles Tilly. Binnen

deze politieke procesbenadering worden de bewegingen vooral beschouwd als politieke bewegingen die zich ontwikkelen binnen een ruimere politieke context, die zowel mogelijkheden biedt als beperkingen impliceert: de zogenaamde 'politieke-mogelijkheden-structuur' (*political opportunity structure*). Naast een viertal aspecten van deze structuur onderscheidt de auteur een drietal ideaaltypische bewegingen: instrumentele bewegingen, subculturele bewegingen en tegenculturele bewegingen. Met behulp van dit conceptuele apparaat worden, na een politiek historische schets van de ontwikkeling van het Duitse politieke systeem tussen 1949 en 1989, diverse sociale bewegingen geanalyseerd, onder meer de anti-kernenergie beweging, de vredesbeweging en de kraakbeweging. In het bijzonder wordt aandacht besteed aan het tamelijk grillige verloop van de bewegingen, aan de verschillen in succes en aan tendensen tot institutionalisering enerzijds en radicalisering anderzijds. Deze beide tendensen blijken nauw samen te hangen met de structuur en ontwikkeling van het formele en informele Duitse politieke systeem in de onderhavige periode. De ontwikkeling van de verschillende bewegingen verschaft zo ook inzichten in de politieke ontwikkeling van West-Duitsland als geheel. De studie berust op literatuur, op een systematische analyse van krantenberichten die uitvoerig verantwoord wordt en op interviews met vertegenwoordigers van de diverse bewegingen.

Meyer, Birgit, *Translating the Devil. An African Appropriation of Pietist Protestantism. The Case of the Peki Ewe in Southeastern Ghana, 1847-1992*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

De bredere thematiek van deze studie is de kwestie hoe Afrikanen zijn omgegaan met Westerse invloeden binnen de context van kolonisering en missionering en hoe ze daarbij aan 'westerse dominantie konden ontsnappen of haar zelfs konden ondergraven'. Meer in het bijzonder gaat het om de vraag hoe de Peki Ewe, in wat thans zuidoost Ghana is, zich sinds halverwege de 19e eeuw een variant van christelijk protestantisme hebben toegeëigend en met welke sociale en politiek-economische consequenties dat gepaard ging. Na een inleiding, waarin de problematiek van zending en missie in Afrika wordt geschetst en de antropologische studie daarvan, geeft de auteur in het eerste deel van haar boek, dat de periode 1847-1918 beslaat, achtereenvolgens een beeld van de *Norddeutsche Missionsgesellschaft*, het zendingsgenootschap dat zich inspande voor de verbreiding van Duits protestants Piëtisme, de vestiging en ontwikkeling van de eerste missiepost in het gebied en de lotgevallen van de eerste kerkelijke gemeente. In twee hoofdstukken over *vernacularisation* en *diabolisation* laat ze zien langs welke wegen lokale bekeerlingen zich enerzijds het christendom eigen maakten en dat anderzijds aanwendden voor eigen doelen en betekenissen. Vooral de conceptie van de duivel, afkomstig uit het dualistisch christendom, en de noodzaak van voortdurende strijd daartegen, bleek bruikbaar om zichzelf deels een nieuwe identiteit te verschaffen en zich af te zetten tegen de inheemse traditie, tegen goden, heksen en geesten die geassocieerd werden met de traditionele religie. Na een kort verbindend hoofdstuk over de periode 1919-1957, komen in het tweede gedeelte van het boek twee kerkafsplittingsen van de oude *Evangelical Presbyterian Church* (EPC) aan de orde, een in 1960, de zogenaamde *Agbelenkor*, en een in 1991, de EPC 'of Ghana'. In beide gevallen gaat het om pentecostalistisch georiënteerde groepen die een sterke discursieve en rituele nadruk leggen op demonologie. In de slothoofdstukken worden de doctrines en rituelen van alledrie de genootschappen vergeleken en wordt ingegaan op de bovenlokale hedendaagse volkscultuur in Ghana, waarin de duivel in velerlei gedaanten prominent figureert. De studie berust op literatuur, grondig archiefonderzoek en veldwerk ter plaatse in 1989, 1991 en 1992.

Mooij, Annet, *Geslachtsziekten en besmettingsangst. Een historisch-sociologische studie, 1850-1990*. (Amsterdam: Boom, 1993).

In de woorden van de auteur zelf, gaat deze studie 'over de verschillende gedaantes die het venerisch probleem de afgelopen eeuw in Nederland heeft aangenomen, of anders gezegd: over de geschakeerde reacties die door de aanwezigheid van geslachtsziekten en venerisch besmettingsgevaar werden opgeroepen en over de vraag hoe deze te verklaren zijn'. In het boek

onderscheidt de schrijfster drie determinanten van het venerisch probleem: de medische kennis en de therapeutische mogelijkheden van het moment, de heersende seksuele moraal en de maatschappelijke verhoudingen, in het bijzonder die tussen mannen en vrouwen. De centrale vraag van het boek wordt nader gespecificeerd door steeds aandacht te besteden aan de intensiteit van de maatschappelijke reacties, de sociale functies van de 'venerische verontrusting' en de aard van de bemoeienis met het probleem. Met behulp van dit algemene sociologische kader wordt de draad van de verschillende hoofdstukken uitgezet met behulp van de vragen: 'wie zegt dat wie door wie besmet wordt', met welke ziekte en wat moet daartegen worden gedaan? De auteur bedient zich hier ook van een dramaturgisch perspectief waarin onderscheid gemaakt wordt tussen 'vertellers', degenen die het woord doen over het venerisch probleem, en 'personages', degenen die verondersteld worden te lijden aan het probleem. Het boek is opgebouwd langs een chronologische lijn, achtereenvolgens komen de perioden 1850-1911 (prostitutie), 1900-1930 (gescheiden circuits), 1920-1955 (promiscue meisjes), 1950-1985 (het taaie ongerief) aan de orde en tenslotte worden aids en soa (seksueel overdraagbare aandoeningen) in historisch-sociologisch perspectief geplaatst. In het concluderende hoofdstuk wordt het venerische debat op langere termijn beschouwd waaruit onder meer blijkt dat er sprake is van een toegenomen vertrouwen in de zelfbeheersing wat betreft seksueel gedrag, van schaalvergroting, van een toegenomen autoriteit en sociologisering van de medische opinie en van machtswinst van 'het personage' op een zodanige wijze dat het gemaakte onderscheid tussen vertellers en personages in de loop der tijd vervaagd is. De studie berust op literatuur en het onderzoek van gedrukte bronnen.

Mooij, Jos, *Food Policy and Politics. The Public Distribution System in Karnataka and Kerala, South India*. (Amsterdam/Wageningen: zonder uitgever, 1996).

Dit boek gaat over voedselbeleid en politiek, meer in het bijzonder over het voedseldistributiesysteem in hedendaags India (PDS - *Public Distribution System*). Het systeem, dat beschouwd kan worden als een van de voornaamste verzorgingsarrangementen van de Indiase staat, bestaat in heel India maar wordt hier nader onderzocht in de beide deelstaten Karnataka en Kerala. In twee inleidende hoofdstukken zet de schrijfster de problematiek uiteen, formuleert zij haar onderzoeksvragen en schetst zij de gebruikte onderzoeksmethode en het theoretische perspectief. Voedsel is een eerste en onmisbare levensbehoefte, het is ook een verhandelbaar economisch goed waarmee winst gemaakt kan worden, en tenslotte is het 'een politieke waar', een bron van macht. Alle drie deze dimensies van voedsel en, in het verlengde daarvan, van voedselbeleid worden in dit boek behandeld maar het accent ligt op de derde dimensie. Mede daarom wordt uitvoerige aandacht besteed aan verschillende theoretische visies op de aard en het functioneren van de Indiase staat. Drie vragen structureren het boek: wat zijn de effecten van het

voedseldistributiebeleid, in termen van consumptie, inkomen/winst en macht?; door welke sociale processen is voedselbeleid historisch tot stand gekomen en door welke processen wordt het in het dagelijks leven gereproduceerd?; en: wat zijn de implicaties van de ervaringen met het distributiesysteem voor de conceptualisering van de Indiase staat? In een vijftal hoofdstukken geeft de schrijfster een gedetailleerde historische beschrijving en interpretatie van het ontstaan en de ontwikkeling van voedselbeleid vanaf 1939, van het functioneren van het rijstaankoopbeleid in Karnataka, van de werking van het distributiesysteem, van de staatshandel in relatie tot de private handel en van de relevante wetgeving op voedselgebied (de *Essential Commodities Act*). Behalve op literatuur en een brede documentatie berusten deze hoofdstukken overwegend op gegevens en inzichten die verzameld zijn door middel van circa 400 interviews tijdens het veldwerk in 1991-1992. De studie bevat tevens een aanzienlijk aantal tabellen met kwantitatieve gegevens. In een helder slothoofdstuk vat de auteur de voornaamste conclusies samen, confronteert deze met de verschillende visies op de Indiase staat en bespreekt de mogelijke toekomstige ontwikkelingen van het systeem.

van Nieuwkerk, Karin, *"A trade like any other." Female singers and dancers in Egypt. An anthropological study of the relation between gender and respectability in the entertainment trade.* (Amsterdam: zonder uitgever, 1991).

Bij vele gelegenheden, bijvoorbeeld geboorten, verlovingsen en bruiloften, wordt in Egypte gezongen en gedanst door vrouwen die die activiteiten als beroep uitoefenen. Ze verschaffen plezier, geluk en prestige maar worden zelf overwegend als ambivalent beschouwd, niet geëerd en aan hen wordt geen prestige toegeschreven. De centrale vraag in dit boek luidt: is *entertainment* in Egypte een oneerbaar beroep of is het slechts voor vrouwen een oneerbare activiteit? Na een inleiding gaat de schrijfster in op oneerbare beroepen en vervolgens op de ontwikkeling van *entertainment* door vrouwen (voornamelijk zingen en dansen) in de negentiende en twintigste eeuw in Caïro. Met behulp van reisverslagen en historische studies, Arabische kranten en tijdschriften en orale geschiedenis worden de lotgevallen van de beroepsbeoefenaarsters geschetst. De voornaamste gegevens voor deze studie werden echter verzameld tijdens veldwerk tussen 1988 en 1990. In een afzonderlijk hoofdstuk worden de levensgeschiedenissen van een aantal *entertainsters* beschreven en geanalyseerd. Daarna wordt onderzocht in hoeverre mannelijke beroepsbeoefenaren en vrouwelijke in economisch, sociaal en cultureel opzicht als marginaal kunnen worden beschouwd. Via een uitvoerige discussie over de begrippen 'eer' en 'schaamte' en over de sociaal-culturele constructie van *gender* in de Egyptische context wordt onder andere geconcludeerd dat de oneerbaarheid van deze vormen van *entertainment* vooral met deze concepties van *gender* te maken heeft. Voor het onderzoek is theoretisch inspiratie gezocht bij de historisch-structuralistische benadering uit de

culturele antropologie, de literatuur over oneerbare beroepen en de visie van Clifford Geertz op het doel van antropologisch onderzoek, contextualisering en zogenaamde *experience-near* concepties. De auteur beoogde met haar studie inzicht te geven in het leven en de achtergronden van de betrokken vrouwen en zo begrip voor hen te bevorderen.

Oosterhuis, Harry, *De smalle marges van de roomse moraal. Homoseksualiteit in katholiek Nederland, 1900-1970*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1992).

Dit boek doet verslag van een onderzoek naar de veranderende houding van katholieken ten opzichte van homoseksualiteit en overwegend mannelijke homoseksuelen in Nederland in de twintigste eeuw. In de visie van de auteur gaat het vooral om veranderingen in de verhouding tussen processen van betekenisgeving (van homoseksualiteit en homoseksueel gedrag) en afhankelijkheids- en machtsverhoudingen tussen de clerus, verschillende professies (medici, psychiaters, psychologen, maatschappelijk werkers) en katholieke homoseksuelen. Na een historische schets van de ontwikkeling van christelijke opvattingen over 'sodomie' wordt een beeld gegeven van het katholieke zedelijkheidsoffensief zoals dat tussen 1900 en 1940 in Nederland vorm kreeg, waarbij theoretisch inspiratie is gezocht bij verschillende auteurs die zich met disciplineren en civilisering hebben beziggehouden. Hoewel de katholieke visie op homoseksualiteit zeker niet eenvormig was, domineerde vooral de morele afwijzing van homoseksueel gedrag. Onder meer door het toenemende gezag en de groeiende invloed van de medische professie en door veranderingen in de katholieke geestelijke gezondheidszorg en de pastorale zorg onstonden aanzetten tot andere visies op homoseksualiteit dan de kerkelijk-godsdienstige. Ook algemeen maatschappelijke ontwikkelingen in het naoorlogse Nederland droegen in belangrijke mate bij aan veranderingen in de katholieke kijk op homoseksualiteit. Uiteindelijk resulteerde dit alles in een minder afwijzende en meer accepterende katholieke moraal. De studie is overwegend gebaseerd op literatuur, op het gebruik van ongepubliceerde en gepubliceerde bronnen en op de analyse van 166 dossiers van een katholiek pastoraal bureau voor homoseksuelen te Amsterdam in de jaren 1958 tot 1965.

Pels, Peter, *Critical Matters. Interactions between Missionaries and Waluguru in Colonial Tanganyika, 1930-1961*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1993).

Dit boek, door de auteur getypeerd als 'een verslag van een onderzoeksstrategie', behelst een studie naar de contacten tussen Nederlandse missionarissen en bewoners van het Uluguru gebergte in het koloniale Tanganyika gedurende de periode 1930 (toen vele bewoners katholiek werden) en 1961 (toen Tanganyika onafhankelijk werd). De auteur geeft een uitvoerig kritisch verslag van studies naar de relaties tussen uitheemse missionarissen en inheemse bevolkingsgroepen in Afrika. De in deze studies vigerende perspectieven worden als ontoereikend gekenschetst. Daarvoor in de plaats suggereert de onderzoeker met behulp van een aantal inzichten uit de symbolische antropologie en de politieke economie een perspectief dat zijns inziens een meer adequate benadering kan bieden. Vervolgens wordt in een serie hoofdstukken uitvoerig ingegaan op de koloniale politieke geschiedenis van het gebied, de achtergronden van de Nederlandse missie (offer, missionair exotisme, en seminarium discipline) en het functioneren van de missie en de missionarissen in het gebied. Steeds laat hij zien hoe een en ander interacteerde en in wisselwerking stond met aspecten van het leven en de cultuur van de plaatselijke bewoners, de Waluguru, zoals hun muziek en dans, hun initiatieriten, verwantschapssysteem en hun 'religieuze' en 'magische' opvattingen. Het uiteindelijk resulterende beeld is zeer veel complexer dan de stereotype opvattingen over kolonisatieprocessen en over missie-activiteiten zoals die wel in de literatuur voorkomen. De studie is gebaseerd op veldwerk in Tanzania tussen 1988 en 1990 en op interviews en archiefonderzoek daar, in Nederland en in Engeland.

van der Ploeg, Sjerp Willem, *The expansion of secondary and tertiary education in the Netherlands*. (Nijmegen: ITS, 1993).

In dit onderzoek gaat het om twee vragen: welke maatschappelijke ontwikkelingen hebben bijgedragen aan de expansie van het voortgezet en het hoger onderwijs in naoorlogs Nederland en wat zijn de effecten geweest van deze groei op de relatie tussen opleidingsniveau en functieniveau? De studie is gebaseerd op literatuur en bovenal op de statistische analyse van een aantal relevante tijdreeksgegevens van het CBS en bestaande data uit eerder verrichtte surveyonderzoeken en vergelijkende analyses. In een serie bijlagen is een en ander summier verantwoord. Onder expansie van het secundaire en tertiaire onderwijs verstaat de auteur het verschijnsel dat meer mensen in de loop der jaren langere tijd in het onderwijs zijn gaan doorbrengen. Dit verschijnsel is algemeen in westerse industrielanden. De auteur heeft drie verklaringen voor deze expansie in het Nederlandse geval nader onderzocht: veranderingen op de arbeidsmarkt, in gezinnen en in het onderwijssysteem zelf. Gebleken is dat een ruimere arbeidsmarkt - meer werkloosheid - bijgedragen heeft aan de

expansie, zowel voor jongens als voor meisjes. Dat geldt ook voor de in het algemeen verbeterde financiële situatie van gezinnen. Veranderingen in het onderwijssysteem zelf hebben de meest duidelijke invloed gehad: verlenging van de leerplicht, de invoering van de Mammoetwet en de toegenomen deelname aan het voortgezet onderwijs die op den duur de groei van het hoger onderwijs weer heeft bevorderd. De toegenomen onderwijsdeelname heeft geresulteerd in een aanzienlijke toename van de verspreiding van diploma's onder de beroepsbevolking. Uit cohortanalyse van meerdere surveys blijkt dat voor degenen die tussen 1931 en 1980 de arbeidsmarkt zijn opgegaan er een duidelijke samenhang is met het (stijgende) functieniveau. Bij een 'verspreidingspercentage' van 60 nemen evenwel de toegevoegde 'opbrengsten' af, na 1955 wordt niet meer ontkomen aan diploma-inflatie: het functieniveau voor alle secundaire en tertiaire diploma's daalt.

Pool, Robert, *There must have been something ... Interpretations of Illness and Misfortune in a Cameroon Village*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1989).

Het onderwerp van deze studie wordt gevormd door de beeldvorming en interpretaties van ziekten en ongeluk onder dorpelingen in de zogeheten westelijke graslanden van Kameroen. De uitgestrekte nederzetting, Tabenken, waar het onderzoek heeft plaatsgevonden, wordt bewoond door de Wimbum, een ethnische groep met een eigen taal (Limbum). De groep is verdeeld in drie clans met een uitgesproken hiërarchische structuur. Men leeft van de verbouw van koffie voor export en van landbouw gericht op zelfvoorziening. Uitgaande van het ziektebeeld *kwashiorko* ontdekt de auteur al onderzoekend een scala van begrippen en betekenissen rondom dit ziektebeeld. In deze begrippen en betekenissen blijken elementen vanuit het biomedische, het christelijke en het inheems-traditionele *discours* dooreen te vloeien. Het schetsen en ontrafelen van de begrippen voert onder andere naar uiteenzettingen over lokale visies op ziekten, medicijnen, etiologie, ziekenverzorging, hekserij, kannibalisme, goden, God en de voorouders. De studie is vooral gebaseerd op veldwerk gedurende een periode van twee jaar tussen 1985 en 1987 en bevat onder meer uitvoerige verbatim verslagen van interviews. Theoretisch past het boek binnen de post-moderne, experimentele, interpretatieve, fenomenologisch en linguïstisch geïnspireerde stroming in de culturele antropologie. In de visie van de auteur gaat antropologie vooral over tekstinterpretaties en productie van betekenissen, zijn ethnografieën niet zozeer realistische weerspiegelingen van andere culturen maar producten van interculturele communicatie en is er geen scherp onderscheid tussen 'data-verzameling' en 'interpretatie'. In een zorgvuldig beredeneerd slothoofdstuk pleit de auteur voor een 'dialogische heroriëntatie' in de (medische) antropologie, vat hij zijn voornaamste bevindingen samen en plaatst hij zijn studie binnen de ruimere context van de Afrikaanse ethnografie en de medische antropologie.

van de Port, Mattijs, *Het einde van de wereld. Beschaving, redeloosheid en zigeunercafés in Servië*. (Amsterdam: Uitgeverij Babylon-De Geus, 1994).

Dit boek heeft een tweeledig doel. Enerzijds wil de auteur 'de praktijken van het zigeunerorkest' (in Servië) en 'de betekenis van het Servische bacchanaal' beschrijven en interpreteren, onder andere met behulp van Victor Turner's idee van een *cultural performance*. Anderzijds wil hij licht werpen op de vraag hoe de recente oorlog en 'vernietigingslust' in Joegoslavië mogelijk zijn geworden. Deze dubbele probleemstelling was geen keuze vooraf maar een gevolg van het feit dat vier maanden na het begin van het onderzoek, gesitueerd in Novi Sad in noordelijk Servië, de oorlog uitbrak. In de inleiding belicht de auteur de dubbele problematiek en trekt hij een aantal parallellen tussen feest en oorlog als 'vieringen van de redeloosheid'. Daarna worden in het deel 'de verhaalde werkelijkheid' twee hoofdstukken gewijd aan het zelfbeeld van de stedelijke burgerij in Novi Sad en aan oorlog en nationalisme. In deel twee, 'voorbij de verhaalde werkelijkheid' getiteld, gaat de schrijver onder meer met behulp van literaire bronnen nader in op betekenissen van oorlog binnen de Joegoslavische cultuur en geschiedenis. In het derde deel, 'imaginaire werelden', is een analogie tussen oorlog en de wereld van de zigeuners in Servië het uitgangspunt. Het gaat daarbij ook om de collectieve fantasieën die over het zigeunerleven de ronde doen, een imaginair leven dat tegelijkertijd aantrekkelijk én verwerpelijk is. Opnieuw komt hier het thema van 'de keuze voor redeloosheid' naar voren. In het laatste deel van het boek trekt de auteur een aantal conclusies en vat hij de voornaamste 'redenen voor de redeloosheid' samen. In het boek zijn sterke invloeden van de zogeheten *literary turn* in de culturele antropologie aanwezig. Dat impliceert onder andere een uitgesproken accent op de 'taligheid' van cultuur en het interpretatieve aspect van antropologie, aandacht voor de lotgevallen van de antropoloog als onderzoeker en schrijver, en ideeën over ethnografie als fictie. Vanuit dit post-modernistisch perspectief geeft de auteur, verspreid door het boek, ook een aantal kritische beschouwingen over culturele antropologie, psychologie en geschiedenis, over filosofie en kunst en over wetenschapsfilosofische uitgangspunten, theorie en conceptualisering. De studie is gebaseerd op literatuur en participerende observatie.

Rutten, Mario, *Capitalist Entrepreneurs and Economic Diversification. Social Profiles of Large Farmers and Rural Industrialists in Central Gujarat, India*. (Rotterdam: Academisch Redactie bureau Editor, 1991).

Deze studie gaat over het economisch gedrag en de levensstijl van twee groepen rurale ondernemers, grote boeren en kleinschalige industriëlen, in Gujarat, India. De voornaamste gegevens

werden verzameld tijdens veldwerk in 1986-1987 in twee dorpen, Vepargam en Kdyoggam, gelegen in het district Kheda. Het doel van het onderzoek was om een theoretisch geïnformeerde beschrijving te geven van het economische, sociaal-culturele en politieke gedrag van beide groepen, vast te stellen wat de voornaamste overeenkomsten en verschillen waren en na te gaan in hoeverre deze groepen te karakteriseren zijn als deel van één klasse van rurale kapitalistische ondernemers. De studie is ingebed in een overzicht van de relevante theoretische literatuur, van onderzoeksbevindingen over andere Zuid-Aziatische gebieden en van een historische economisch-sociologische schets van het betrokken gebied. Het grootste deel van het boek doet verslag over de bedrijfsvoering van ruim 100 families, meest behorend tot de casten der Patidar en Kshatriya, hun investeringspatronen en hun vormen van economische samenwerking. Productie voor de markt, gebruik van gehuurde, niet-verwante arbeid, van betrekkelijk geavanceerde technologie en kapitaalsintensieve machines zijn algemeen. Daarbij wordt een aanzienlijk surplus gegenereerd dat ten dele geherinvesteerd wordt in de bedrijven maar dat ook gebruikt wordt voor economische diversificatie. De auteur concludeert dat het hier duidelijk gaat om rurale kapitalistische ondernemers. Hun levensstijl kenmerkt zich onder andere door een nadruk op consumptie, vrije tijd, het niet verrichten van handarbeid en toenemende uitgaven voor goed onderwijs voor de kinderen. Familiebindingen en casteloyaliteiten en de daarmee verbonden waarden en normen blijven belangrijk maar een oriëntatie op de lokale politiek lijkt langzamerhand verdrongen te worden door een bovenlokale, regionale politieke oriëntatie en ook lijkt men zich in toenemende mate los te maken van lokale verplichtingen. De auteur betoogt tenslotte dat er sprake is van klassevorming.

de Schaepdrijver, Sophie, *Elites for the Capital? Foreign Migration to Mid-Nineteenth-Century Brussels*. (Amsterdam: Thesis Publishers, 1990).

Dit boek is een *case study* van de migratie van buitenlanders naar Brussel in de periode tussen 1846 en 1856. De studie is gebaseerd op gedetailleerde gegevens over ruim 4.000 hoofden van huishoudens en alleenstaanden, circa 20% van alle vreemde migranten naar Brussel uit die tijd. De gegevens werden overwegend verzameld uit vreemdelingenregisters van de vreemdelingenpolitie en uit bevolkingsregisters. Ook de census van 1842 leverde belangrijke informatie. Politierregisters en aanvangende statistische registratie boden materiaal over individuele personen en huishoudens, over migratie- en verhuistrajecten, over namen, geslacht, leeftijd, beroep, huishoudenssamenstelling en dergelijke. Achtereenvolgens wordt - in vergelijking met gegevens over de groei van andere Europese steden - ingegaan op de groei in omvang van Brussel en op de economische en sociaal-ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Destijds was Brussel de nieuwe hoofdstad van een nieuwe, nog jonge staat, pas gesticht in 1830. Een belangrijke ontdekking in het boek is dat de stad weliswaar groeide, onder andere door immigratie, maar dat er niet gelijktijdig sprake was van

stedelijke industrialisatie. Wel was er een toename van kleinschalig handwerk en thuiswerk en van groeiende bestuurlijke en handelsfuncties binnen het relatief vroeg industrialiserende België. Vervolgens worden de migranten behandeld waarbij blijkt dat de meesten afkomstig waren uit de buurlanden en uit andere steden en niet rechtstreeks vanaf het platteland naar Brussel trokken. Het merendeel bestond uit jonge volwassenen onder wie meer mannen dan vrouwen. Bovendien waren de meesten geschoold, migreerde men niet binnen een wijder familieverband en werd vrijwel nooit ingewoond bij verwanten. Tenslotte wordt ingegaan op de positie van migranten binnen de Brusselse arbeids- en woningmarkt. Een hoog percentage was dermate welgesteld dat men niet behoefde te werken, vele anderen waarvoor dat niet gold verwierven gespecialiseerde banen die een zekere scholing vereisten. De betrekkelijk geprivilegieerde positie van de migranten kwam ook tot uitdrukking in hun woonplaats binnen de stad, velen kwamen terecht in de betere en nieuwe wijken. De Fransen onder de migranten, circa eenderde van het totaal, hadden bovendien het voordeel van hun taal die toonaangevend werd binnen een cultuur die nog een identiteit moest vinden. In het licht van alle bevindingen worden tenslotte een aantal gangbare opvattingen over migratie bekritiseerd. De studie combineert kwantitatieve gegevens en analyses met een kwalitatieve interpretatie en analyse.

Schwitters, Rob, *De risico's van de arbeid. Het ontstaan van de Ongevallenwet 1901 in sociologisch perspectief*. (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1991).

Deze studie is een juridische en historisch-sociologische beschrijving en analyse van de voornaamste maatschappelijke ontwikkelingen die resulteerden in de Ongevallenwet 1901 in Nederland. Het ontstaan van deze wet kan beschouwd worden als een van de manifestaties van de tendens in het recht het denken in termen van schuld te vervangen door het denken in termen van risico. Deze tendens van schuld naar risico kan intern- en extern-juridisch benaderd worden. Het gaat dan zowel om een transformatie in het recht als om veranderingen in de sociale verhoudingen tussen de drie voornaamste partijen: arbeiders, werkgevers en de staatsoverheid. De auteur hanteert drie centrale begrippen: schade, aanspreekbaarheid en verantwoordelijkheid. Hij laat zien hoe in de loop van vooral de tweede helft van de negentiende eeuw fundamentele verschuivingen optraden in de perceptie en betekenis van deze drie begrippen in samenhang met zich wijzigende maatschappelijke omstandigheden en sociale verhoudingen. In drie omvangrijke hoofdstukken geeft hij achtereenvolgens een uitvoerige kenschets van de vroegkapitalistische en vroegindustriële Nederlandse samenleving van omstreeks 1850, van de fabrieksfondsen die na 1850 door pioniers werden geïntroduceerd en van de economische en politieke context waarin dat plaats vond. In het derde hoofdstuk biedt de auteur een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingstendensen die culmineerden in de wet van 1901. Drie duidelijke lijnen in het betoog worden bepaald met behulp

van de concepties van rationalisering van verantwoordelijkheid, juridisering van menselijke verhoudingen en sociologisering van het recht. In het slothoofdstuk zijn de voornaamste bevindingen compact samengevat. De studie berust op literatuur en het gebruik van gepubliceerde bronnen.

Sciortino, Rosalia, *Care-takers of Cure. A Study of Health Centre Nurses in Rural Central Java*. (Amsterdam: Uitgeverij Het Spinhuis, 1992).

De centrale probleemstelling van dit boek betreft de positie en het functioneren van verpleegkundigen, mannen en vrouwen, binnen en buiten lokale gezondheidscentra op het platteland van Centraal Java, de meest dichtbevolkte en armste regio van Indonesië. Met behulp van een zorgvuldig beargumenteerd en consistent gehanteerd theoretisch perspectief - het zogenaamde schakelingenperspectief - worden positie en functioneren in beeld gebracht. Het perspectief kenmerkt zich door een onderscheid tussen diverse niveau's - internationaal, nationaal, regionaal, lokaal - waarop onderscheiden groepen en belangen betekenis geven aan 'verplegen'. Op elk van deze niveau's bestaan *linkages* (horizontaal) en ook tussen de niveau's is dit het geval (verticaal) terwijl het geheel zich door de tijd ontwikkelt in de richting van toenemende vervlechting (*time linkages*). Door het onderzoek en de presentatie daarvan in dit boek zo te structureren ontstaat een coherent, veelzijdig en complex beeld van de positie van lokale verpleegkundigen. Na een inleiding over de probleemstelling en de voornaamste theoretische uitgangspunten, geeft de schrijfster achtereenvolgens een overzicht van de normatieve en praktische ontwikkeling van 'het verplegen' in het Westen en de ontwikkeling daarvan in de Indonesische archipel onder het koloniale bewind. Daarna bespreekt zij de wording van de gezondheidsbureaucratie en het gezondheidsbeleid op nationaal Indonesisch niveau. Vervolgens wordt in vier hoofdstukken een gedetailleerd beeld gegeven van het functioneren van verpleegkundigen op lokaal niveau. In plaats van met zorg (*care*) blijken zij zich vooral met genezen (*cure*) bezig te houden, mede omdat artsen hun taken niet vervullen, zij er zelf belang bij hebben en het grootste deel van de bevolking dit van hen verwacht. Op grote schaal worden pillen verstrekt en injecties gegeven, maar aangezien de verpleegkundigen noch in medische diagnostiek, noch in therapie enige opleiding hebben ontvangen, is er gegronde reden voor twijfel aan hun bijdrage aan verbetering van de volksgezondheid. Ook wordt ingegaan op de relatie van de verpleegkundigen met de traditionele heilkunde. In de beide slothoofdstukken worden de beelden van verplegen en van verpleegkundigen vanuit verschillende groepspectieven geschetst en gaat de auteur in op de betekenis van haar studie voor de medische antropologie en de beleidspraktijk. Het boek wordt afgesloten met een uitvoerige methodologische verantwoording.

Spier, Fred, *Religious Regimes in Peru. Religion and state development in a long-term perspective and the effects in the Andean village of Zurite*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1992).

Het onderwerp van deze studie wordt gevormd door de relaties tussen religie en politiek in Peru. Deze relaties worden bestudeerd vanuit een lange-termijnperspectief vanaf de vroegst bekende geschiedenis, circa 8000 voor het begin van de jaartelling tot het einde van de 20e eeuw. Het accent ligt op de vorming en ontwikkeling van 'religieuze regimes' in relatie tot staatsvorming en het grootste deel van het boek bestaat uit een sociologische reconstructie, beschrijving en analyse van belangrijke patronen en trends van menselijke afhankelijkheidsnetwerken in het religieuze veld. De ontwikkelingen worden niet alleen op het niveau van de Peruviaanse samenleving als geheel en op daarboven liggende niveau's geanalyseerd maar vanaf de 16e eeuw ook in hun doorwerking op een lokale gemeenschap, Zurite, op circa 40 kilometer afstand van de oude Inca-hoofdstad Cuzco gelegen. De theoretische benadering is geïnspireerd door werk van Max Weber, Norbert Elias, Clifford Geertz, Johan Goudsblom en Mart Bax. De auteur geeft een heldere bepaling van de voornaamste begrippen 'religie' en 'religieus regime' (geloofsdrang en geloofsdwang, *religious needs* en *religious constraints*) en ontvouwt een elementair theoretisch model voor het onderzoek van religie. Met behulp van deze theoretische uitrusting beschrijft en analyseert hij in een zevental hoofdstukken onder andere het religieus regime in de tijd van 8000 voor de jaartelling tot circa 1400, het regime in relatie tot de expanderende Inca-staat, de vorming van de Spaans-koloniale staat en kerk, de consolidatie van het diocesane regime in de 17e en 18e eeuw, het toenemende religieuze pluralisme in de 19e eeuw en de privatisering van de religie in de 20e eeuw. Steeds worden de verhoudingen tussen de inheemse lokale religieuze regimes, het latere rooms-katholieke regime en de nog later tot stand gekomen protestantse regimes in hun onderlinge (machts)verhoudingen vanuit seculier sociologisch perspectief beschouwd. De studie berust op literatuur, op archiefonderzoek, onder meer van de oude Spaanse kronieken en op veldwerkgegevens die in 1985, 1986, 1988 en 1991 in Zurite verzameld werden.

Svasek, Maruska, *Styles, Struggles, and Careers. an Ethnography of the Czech Art World, 1948-1992*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1996).

Dit boek gaat in ruime zin over de relaties tussen beeldende kunst en politiek in Tsjechoslowakije/Tsjechië tussen 1948 en 1992. Naar aanleiding van 'de Fluwelen Revolutie' en de val van het communistisch regime in 1989, besloot de auteur uit persoonlijke en wetenschappelijke motieven - zij is de dochter van een Tsjechische refugie uit 1948 en was al langer geïnteresseerd in kunst en in snelle politieke transformaties - een onderzoek te ondernemen naar de Tsjechische kunstwereld. Na een korte bespreking van relevante literatuur op het gebied van de politieke

economie en geschiedenis van Tsjechië, de kunstgeschiedenis en de sociologie en antropologie van kunst, formuleert de auteur het voornaamste doel van het boek: nagaan onder welke sociaal-historische en politieke condities artistieke machts- en concurrentiestrijd politiek relevant wordt en uitzoeken hoe dat proces in specifieke situaties plaats vindt. Met behulp van het aan Howard Becker ontleende begrip 'kunstwereld' en concepten van Bourdieu (economisch, symbolisch en cultureel kapitaal), Foucault (vertogen, machtsstrategieën en praktijken), en Scott (publieke en verborgen vertogen), ontwerpt de schrijfster een theoretisch begrippenapparaat. Daarmee analyseert ze vervolgens de productie van beeldende kunst en het verloop van machtsstrijden in de Tsjechische kunstwereld binnen de veranderende politieke context van Tsjechië tussen 1948 en 1992. Haar studie is gericht op drie niveau's: de organisatorische dynamiek in de kunstwereld, de ontwikkeling van sociale groepen en hiërarchieën daarbinnen en de vorming van artistieke vertogen. Het blijkt dat de wereld van de beeldende kunst in alle fasen steeds gekenmerkt is geweest door een aanzienlijke interne differentiatie en dynamiek. Het boek volgt verder een chronologisch-thematische lijn waarin achtereenvolgens onder meer aan de orde komen: de Tsjechische kunstwereld voor de communistische coup van 1948, de reorganisatie volgens stalinistische principes, het geheime verzet en verborgen artistieke vertogen, de de-stalinisering en de bloei van abstracte kunst, de 'normalisering' van na 1968, de productie van 'officiële' en 'onofficiële' kunst, en de machtsstrijd binnen de Praagse kunstacademie in en na 1989. In het laatste hoofdstuk gaat zij in op de democratisering van de kunstwereld in de laatste jaren en het boek wordt afgesloten met een samenvatting waarin onder andere wordt geconcludeerd dat steeds twee tegengestelde en alternerende processen van 'politisering' en 'autonomisering' de Tsjechische kunstwereld beheerst hebben. De studie is gebaseerd op literatuur, veldwerk (1992-1993), in het bijzonder een grote serie interviews met betrokkenen, en de studie van vele kunstwerken, van welke er 33 in het boek zijn afgebeeld.

Tak, Herman, *Zuiditaliaanse Festivals. Een lokale geschiedenis van ritueel en verandering*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1994).

Het thema van deze studie is de geschiedenis en dynamiek van de jaarlijkse rituele cyclus in een Zuiditaliaans bergdorp, Calvello, in de streek Basilicata. Ten tijde van het onderzoek, omstreeks 1990, kende het dorp zo'n dertig publieke feesten waarin het rituele hoogtepunt veelal bestond uit een processie waarbij vaak een plaatselijke patroonheilige, symbool van de lokale samenleving, een belangrijke rol speelde. De centrale vraag is hoe en in welke mate deze rituele cyclus beïnvloed is door sociaal-economische en politieke ontwikkelingen op lange termijn. Theoretisch situeert de auteur zijn onderzoek binnen de vooral in de culturele antropologie gevoerde discussies over de aard, betekenis en veranderlijkheid van rituelen. Na een verkenning van deze discussies worden

enkele fundamentele uitgangspunten en hypothesen geformuleerd. Vervolgens wordt de rituele cyclus zoals die ten tijde van het veldwerk bestond, gedetailleerd uiteengezet. Daarna wordt de lokale geschiedenis vanaf het eerste 'begin' van het dorp in de 11e eeuw tot halverwege de 18e eeuw geschetst in termen van religieus lokalisme, gevolgd door twee hoofdstukken die een reconstructie behelzen van de sacrale topografie en de rituele basiscyclus rond 1748. Ook wordt een aantal lokale feesten beschreven en geanalyseerd die geen deel waren van de cyclus. In een vijftal hoofdstukken worden de voornaamste sociaal-economische en politieke ontwikkelingen behandeld en de repercussies daarvan op de rituelen. Tenslotte keert de auteur terug naar de theoretische problematiek van rituele continuïteit en verandering en maakt hij aannemelijk hoe zijn historisch-empirische bevindingen tot een betere theoretische interpretatie van rituelen hebben geleid. Het onderzoek berust op veldwerk - participerende observatie en zeer uitvoerige interviews met sleutelinformanten - orale geschiedenis en plaatselijk archiefonderzoek.

den Tuinder, Nico, *Population and Society in Kheda District (India), 1819-1921. A Study of the Economic Context of Demographic Developments*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1992).

Dit boek is een rapportage van een onderzoek naar de demografische en economische ontwikkeling in het Kheda district (Gujarat, India) tussen 1819 en 1921. Het onderzoek is bedoeld als een beperkte *case study* binnen het meeromvattende debat over de samenhangen tussen demografische processen en sociale en economische ontwikkeling. De auteur vertrekt vanuit een uiteenzetting over de theorie van Thomas Malthus die een aanzienlijke doorwerking heeft gehad in de geschiedschrijving van India onder het koloniale bestuur en ook geleid heeft tot diepgaand historisch-demografisch onderzoek en debat in Engeland en Frankrijk. Dit kritische overzicht resulteert in een reeks vragen, onder andere over het verwantschapssysteem, geboortebeperking en *family planning*, de huishoudeconomie en reproductieve strategieën, de historische volgorde van macro-economische en demografische veranderingen, de verbanden tussen bevolkingsdruk en het optreden van hongersnoden en epidemieën en de gevolgen daarvan. Hoewel door beperkingen in de beschikbare gegevens lang niet alle vragen beantwoord kunnen worden, geeft de studie een gedetailleerd beeld van een viertal verschillende fasen in de bevolkingsontwikkeling gerelateerd aan de economische geschiedenis van het gebied. Twee interessante aspecten daarvan zijn de nauwe samenhang tussen de koloniale staatsvorming (belastingheffing) en het al dan niet optreden van bevolkingsgroei en de aanzienlijke demografische verschillen tussen casten en klassen onderling. In zijn samenvatting trekt de auteur een parallel met de bevolkingsgroei op Java in de 19e eeuw. De studie berust, behalve op literatuur, op onderzoek van archivalische registers. In een serie bijlagen worden deze precies verantwoord en wordt ingegaan op de kwaliteit en betrouwbaarheid van de gegevens. Het boek past binnen de subdiscipline van de niet-westerse historische demografie.

Vanwesenbeeck, Ine, *Prostitutes' Well-being and Risk*. (Amsterdam: VU University Press, 1994.

Deze studie bevat een psychologisch en sociologisch onderzoek naar vrouwelijke prostituées in Nederland omstreeks 1990, in het bijzonder naar hun welzijn en de risico's die zij lopen en nemen bij hun werk. Het onderzoek is verricht in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en de Raad voor Gezondheidsonderzoek en had primair ten doel kennis aan te dragen voor het politieke debat over een andere wettelijke regulering van de prostitutie zoals dat zo'n tien jaar geleden werd gevoerd. Gegevens zijn verzameld uit de omvangrijke wetenschappelijke literatuur over prostitutie en door middel van vragenlijsten bij 187 prostituées en 91 klanten. Na een beknopte verkenning van de huidige prostitutie in Nederland - die onder andere sterk geïnternationaliseerd is - in vergelijking met die in de omliggende landen en in de Verenigde Staten, wordt een uitgebreid overzicht gegeven van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar welbevinden en gezondheid van prostituées. Mede op grond daarvan is een serie specifieke onderzoeksvragen geformuleerd, is een 'multi-causaal' theoretisch model opgesteld en wordt ingegaan op de gebruikte onderzoekstechnieken. Voorts worden een aantal verwachtingen over de resultaten van het onderzoek uitgesproken. Daarna worden in drie hoofdstukken de gegevens en de analyse daarvan gepresenteerd, achtereenvolgens komen aan de orde: het welzijn in verband met relevant geachte factoren, het beschermingsgedrag van de prostituées zelf en dat van hun klanten binnen de relatie met de prostituées. In het slothoofdstuk zijn alle bevindingen samengebracht. Over het geheel genomen gaat het met de groep prostituées fysiek en emotioneel slechter dan met een controlegroep, maar er zijn tussen de prostituées aanzienlijke verschillen. Met circa een kwart gaat het tamelijk goed, met een kwart gaat het zeer slecht en met de heterogene groep daartussen gaat het gemiddeld slechts iets minder goed dan met de gemiddelde niet-prostituées wat betreft somatische klachten en psychosociale problemen. De studie besluit met een serie aanbevelingen voor beleidsinterventie en verder onderzoek. Hoewel het onderzoek toepassingsgericht is, levert het ook een coherent en genuanceerd kwantitatief en kwalitatief beeld op van de hedendaagse prostitutie in Nederland.

van Vegchel, Gerrit, *'We hebben Emmen met subsidie groot gemaakt'. Beheerste modernisering in Zuidoost-Drenthe, 1945-1965.* (Amsterdam: zonder uitgever, 1994).

Dit proefschrift is, in de woorden van de auteur, 'een speurtocht naar de drijvende krachten van de naoorlogse 'modernisering' van de gemeente Emmen' in Zuidoost-Drenthe. Het gaat vooral om de wijzen waarop verschillende lokale en bovenlokale groepen vorm hebben gegeven aan het samenleven binnen de gemeente, waarbij vier deelvragen worden gesteld. Hoe is de modernisering op institutioneel niveau verlopen (o.a. demografie, arbeid, gemeentepolitiek, huisvesting), welke beeldvorming hebben de verschillende betrokken groepen over de regionale en plaatselijke modernisering gegenereerd, hoe is de overheidsbemoeyenis en die van 'deskundigen' verlopen, en welke conflicten zijn er over de organisatie van de plaatselijke samenleving geweest? Zijn benaderingswijze noemt de auteur 'politicografie', een benadering die zijns inziens, meer dan andere, aandacht heeft voor de problematische relatie tussen taal en werkelijkheid en voor de manier waarop het lokale verbonden is met het bovenlokale. In acht hoofdstukken geeft de auteur vervolgens onder meer een overwegend politiek-theoretische beschouwing over de ontwikkeling en betekenis van nieuwe nationale elites in de 20e eeuw in Nederland; een schets van regionale en plaatselijke sociaal-economische ontwikkelingen, met aandacht voor de rol van de rijksoverheid en van professionele elites; een overzicht van de toenmalige cultuursociologische interpretatie van de regio, van de industrialisatie en de herstructurering van de arbeid, de gemeentepolitiek tussen 1945 en 1965, en de ontwikkeling van het plaatselijke welzijnswerk. In het slothoofdstuk, getiteld 'de nieuwe elite als drager van de 'beheerste modernisering'', gaat de auteur in op de samenstelling van de nieuwe elite en daarbinnen bestaande politieke spanningen. De verschillende elitefracties, lokaal en bovenlokaal, bleven evenwel met elkaar verbonden door een gedeeld politiek vocabulair van 'beheerste modernisering', een gedeelde plaats in een patriarchale gezagsstructuur en een zeker paternalisme. Op lokaal niveau overheerste een personalistische bestuursstijl. Met behulp van een aantal uiteenlopende bronnen, van archivalia tot periodieken, onderzoeks- en overheidsrapporten, en secundaire literatuur, alsmede een aantal interviews, weet de schrijver een tamelijk gedetailleerd beeld te geven van het verloop van deze plaatselijke 'modernisering'.

van Velzen, Anita, *"Who's the Boss?" Marginalisation and Power in Food-Processing Household Enterprises, West Java, Indonesia*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1994).

Dit boek gaat over vrouwen in de kleinschalige voedselverwerkende nijverheid op het platteland van West-Java. Meer in het bijzonder wil de auteur de invloeden van de sociaal-economische transformatie van de samenleving op het leven en werken van deze vrouwen onderzoeken door 'de interactie' te beschrijven en te analyseren tussen macro-economische veranderingen, het economisch functioneren van kleine huishoudelijke ondernemingen en *gender*-relaties binnen het huishouden. De studie vormde een onderdeel van een groter onderzoeksproject naar niet-agrarische arbeid en werkgelegenheid op het platteland van West-Java. Het eerste doel is het onderzoeken van het economisch functioneren en het economisch potentieel van de voedselverwerkende sector die de laatste 25 jaar een aanzienlijke groei heeft doorgemaakt. Ook voorheen waren in deze sector grote aantallen arme plattelandsvrouwen werkzaam die (houdbare) *snacks* en maaltijden voor een overwegend lokale markt produceerden. Naarmate de sector echter groeide, zijn soms hele dorpen zich erop gaan toeleggen en zijn ook mannen bij het werk betrokken geraakt. Het tweede doel is om na te gaan welke invloed deze *gender transformation* heeft op het economisch functioneren van en de machtsverhoudingen binnen huishoudens. Na een inleidende schets van de problematiek, onder andere met behulp van een uitvoerige en veelzeggende *case* als voorbeeld, behandelt de schrijfster beknopt theorievorming op vier gebieden: het huishouden, de kleinschalige nijverheid, macht en marginalisering (in economisch en ideologisch opzicht). In de daarop volgende zes hoofdstukken wordt verslag gedaan van het onderzoek. Aan de orde komen: de voedselproducerende sector in Indonesië, in West-Java, de macro-economische ontwikkeling en het overheidsbeleid - dat overigens weinig doordringt op het lokale niveau - het functioneren van de huishoudelijke bedrijven, de economische en de *gender*-analyse daarvan. In het slothoofdstuk is een samenvatting opgenomen en worden de voornaamste huidige en toekomstige uitdagingen waarvoor de vrouwelijke ondernemers staan, helder geschetst. Behalve op literatuur berust de studie op de verzameling en interpretatie van statistische gegevens op nationaal, regionaal en lokaal niveau en op gegevens die via veldwerk in 1988-1989 verzameld werden in 8 locaties waarbij 239 huishoudbedrijven betrokken werden en 6 verschillende typen voedselproducten in het geding waren.

Wang, Hongsheng, *From Revolutionary Vanguard to Pioneer Entrepreneurs. A study of rural elite in a Chinese village*. (Amsterdam: zonder uitgever, 1995).

Dit boek gaat over de ontwikkeling van de lokale elite in het dorp Juyan in het noorden van de provincie Fujian aan de zuidoostkust van China. De auteur (1951), thans historicus aan de universiteit van Peking, is opgegroeid in het dorp van onderzoek, waar ook een deel van zijn clan en familie leefde, en beschikte derhalve al over een grote sociale kennis van de plaatselijke samenleving. Met behulp van literatuurstudie, uitvoerig archiefonderzoek en veldwerk in 1992 heeft hij die kennis uitgebreid en omgezet in een boeiende sociaal-wetenschappelijke verhandeling. De ontwikkeling van het lokale leiderschap is nagegaan over drie perioden: de tijd van circa 1870 tot 1949, de maoïstische periode van 1949 tot 1978 en de periode van de 'hervormingen' onder Deng vanaf 1978 tot op heden. Voor elk van de drie perioden structureren drie kwesties het betoog: hoe verwerven leden van de elite hun hulpbronnen en hoe manipuleren zij sociale relaties in de veranderende samenleving; hoe gaan zij om met bovenlokale autoriteiten en welke rol spelen zij in de betrekkingen tussen dorp en staat; wat is de relatie tussen 'elite' en 'democratie'? Na een inleiding en een beschrijving van de plaatselijke en regionale *setting*, wijdt de auteur eerst een hoofdstuk aan de ontwikkelingen tussen 1870 en 1949, toen *big men* (*eba* - gewelddadige politiek-economische entrepreneurs) de lokale samenleving domineerden. Daarna wordt de nieuwe sociale orde in het dorp, die inzette met het communisme, uitvoerig beschreven en geanalyseerd. Die orde draaide om drie categorieën: de 'roden' (partijkaders), de 'witten' (boeren) en de 'zwarten' (deels voormalige welgestelden, 'klassevijanden'). Hun onderlinge relaties, de landhervorming, de verschillende klassen- en clan-achtergronden, en de verdeling binnen de elite naar leeftijd, geslacht (*gender*) en onderwijs en opleiding worden belicht. In de drie hoofdstukken daarna, wordt ingegaan op plaatselijke ontwikkelingen ten tijde van de Culturele Revolutie. Daarbij komen onder meer toenmalige patrooncliëntverhoudingen, factionalisme binnen de partij en lokale 'zuiveringen' aan de orde. Vervolgens komen de nieuwe ontwikkelingen van de hervormingstijd na 1979 aan bod waardoor een nieuwe ondernemende elite, deels afkomstig uit 'oude' machtige clans en families, aan economische en politieke macht wint. Invoering van lokale verkiezingen heeft hen echter meer gebonden aan de lokale boerenbevolking en de auteur besluit zijn boek met een optimistische noot: de fundamentele conflicten tussen staat en dorp en tussen de rurale elite en de boeren zijn afgezwakt en hij verwacht dat dat een goed uitgangspunt vormt voor een toekomstige democratisering van de Chinese samenleving.

de Zoysa, Darshini Anna, *The Great Sandy River. Class and Gender Transformation among Pioneer Settlers in Sri Lanka's Frontier*. (Amsterdam: Het Spinhuis Publishers, 1995).

Dit proefschrift bevat het verslag van een ontwikkelingssociologische studie naar aspecten van het bestaan in het dorp Athirekabogagama in Noordcentraal Sri Lanka. Het eiland, bijna tweemaal zo groot als Nederland, herbergt een bevolking van omstreeks 17,6 miljoen mensen. Het dorp is nieuw gevestigd in 1976 als een van de vele die samen een deel (deel H) uitmaken van een reusachtig irrigatie- en landkolonisatieproject. Het project, het zogenaamde Mahawāli Programme, is grotendeels gesitueerd in de *Dry Zone* van Sri Lanka in het binnenlandse *frontier*-gebied van de *North-central Province*, omvat ruim 1200 dorpen en circa 10% van de totale bevolking van het eiland. Het berust op afdamming en regulering van de *Mahawāli ganga* (letterlijk: de grote zanderige rivier) en gebruik van het water voor onder andere irrigatie van land. Door de uitvoering van het project hebben velen hun oude woonplaatsen moeten verlaten en zich opnieuw elders moeten vestigen. Het doel van de studie is, in de woorden van de schrijfster, 'het onderzoeken van de repercussies van irrigatie en (her)vestiging op *gender*-verschillen, *gender*-ideologie en op macht en verzet onder verschillende (klasse-)categorieën van de onder dwang verplaatste bevolking'. Na een introductie waarin de auteur onder meer ingaat op Wittfogel's studie van 'hydraulische samenlevingen' en literatuur over *frontier*-samenlevingen, volgen hoofdstukken over de plaats van het onderzoek, land- en huwelijkswetgeving onder het kolonialisme, de rurale klassedifferentiatie, het fungeren van klassebewustzijn in een periode van droogte, *gender*-verschillen en de ruimtelijke en ideologische constructies van *gender*, en over verschijnselen van 'sociale ontbinding' zoals alcoholisme, (zelf)moord, diefstal en geweldpleging. De auteur, die onder andere gebruik maakt van ideeën van Bourdieu en James Scott maar overwegend een marxistisch-feministisch perspectief probeert te hanteren, concludeert uiteindelijk dat het 'pionier karakter' van de nieuwe dorpsvestiging, samen met effecten van de 'groene revolutie', positieve gevolgen heeft gehad voor de *gender*-relaties, hoewel de effecten op mannen en vrouwen en hun onderlinge betrekkingen, afhankelijk van klasseverschillen, sterk variëren. Naast literatuur, berust de studie overwegend op veldwerk, waarbij onder meer onderzoek is gedaan naar tijdsbesteding binnen een steekproef van huishoudens, levensgeschiedenissen zijn verzameld en een questionnaire is gebruikt.

Noten

- i. J.A.A. van Doorn, "Een sterk initiatief met een zwak profiel", in: Eerste Lustrum, (Amsterdam: Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, 1992), p. 21.
- ii. Een volledige lijst van alle dissertaties, in volgorde van verschijnen, vindt de lezer in het tweede gedeelte van dit boekje.
- iii. Cf. Johan Heilbron, Het ontstaan van de sociologie, (Amsterdam: Prometheus, 1990), pp. 11-17.
- iv. Zie voor een korte schets: Randall Collins, "Prologue: The Rise of the Social Sciences", in: id., Three Sociological Traditions, (New York/Oxford: Oxford University Press, 1985), pp. 3-46.
- v. Immanuel Wallerstein e.a., Open the Social Sciences (Report of the Gulbenkian Commission on the Restructuring of the Social Sciences), (Stanford: Stanford University Press, 1996), p. 7.
- vi. Cf. William McNeill, The Rise of the West. A History of the Human Community, (Chicago/Londen: University of Chicago Press, 1963) en id., The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000, (Chicago: University of Chicago Press, 1982), pp. 24-116.
- vii. Zie voor een overzicht van de eerste belangrijke periode in Europa: Robert Mandrou, From Humanism to Science 1480-1700, (Harmondsworth: Penguin, 1978, (1973)).
- viii. Het idee van de ontwikkeling van een wereldcultuur ontleen ik hier aan Eric Wolf, Anthropology, (New York: W.W. Norton, 1964), p. 96. Zie ook Abram de Swaan, "Alles is in beginsel overall", in: id., Perron Nederland, (Amsterdam: Meulenhoff, 1991), pp. 93-120 en het proefschrift van Maarten van Bottenburg, Verborgene competitie, (Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1994), dat gewijd is aan de wording van een ander aspect van de wereldcultuur: het wereldsportstelsel.
- ix. Cf. Thomas Kuhn, The Structure of Scientific Revolutions, (Chicago/Londen: University of Chicago Press, 1962); Imre Lakatos en Alan Musgrave (eds.), Criticism and the Growth of Knowledge, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970). Het begrip 'involutie' in de hier bedoelde zin stamt van de Amerikaanse antropoloog Alexander Goldenweiser (1936) en is in een andere context uitgewerkt en gebruikt door Clifford Geertz, Agricultural Involution. The Processes of Ecological Change in Indonesia, (Berkeley: University of California Press, 1963), pp. 80-81, 90, 126, 133-137.
- x. Cf. Roy Medvedev, Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism, (New York: Knopf, 1972), pp. 498-528; Otthein Rammstedt, Deutsche Soziologie, 1933-1945, (Frankfurt: Suhrkamp, 1986).
- xi. Zie voor de drie vormen van afhankelijkheid waarvoor mensen zich steeds weer gesteld zien: Johan Goudsblom, Balans van de sociologie, (Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1983 (1974)), pp. 118-123.

xii. Heilbron, 1990: 13. Hij wijst er ook op hoe in standaard discipline-geschiedenissen de binding aan hedendaagse indelingen en belangen vaak zo sterk is dat het gegeven historische beeld veelal eenzijdig is.

xiii. Cf. Immanuel Wallerstein, "De sociale wetenschap en het zoeken naar een rechtvaardige samenleving", Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, jrg. 23, nr. 2 (1996), pp. 267-286, i.h.b. p. 277.

xiv. Cf. Wallerstein e.a., Open the Social Sciences, (1996), p. 36.

xv. Cf. C.J.M. Schuyt, Filosofie van de sociale wetenschappen, (Utrecht: De Tijdstroom, 1995), pp. 19-36; Bart van Heerikhuizen en Nico Wilterdink, "Over sociologie: theorie, onderzoek, toepassing", in: id. (red.), Samenlevingen, (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1993 (1985)), pp. 411-433.

xvi. Gezien de duurzame invloed van de uiteenlopende wetenschapsopvattingen binnen de verschillende disciplines, is de visie van Wallerstein e.a. in Open the Social Sciences (1996) waar over de sociologie, de economie en de politicologie consequent gesproken wordt als 'het nomothetische trio' niet goed houdbaar.

xvii. Gellner heeft getracht de structuur van de mensheidsgeschiedenis met behulp van de drie eerstgenoemde typen te verhelderen, cf. Ernest Gellner, Plough, sword and book. The structure of human history, (Londen: Collins Harvill, 1988). Een soortgelijk perspectief wordt geschetst door Goudsblom, "Lange-termijnprocessen in de mensheidsgeschiedenis", Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, jrg. 15, nr. 1 (1988), pp. 5-25. Zie ook de drie artikelen van zijn hand, in: Johan Goudsblom, Eric Jones en Stephen Mennell, The Course of Human History. Economic Growth, Social Process, and Civilization, (New York: M.E. Sharpe, 1996), pp. 15-62. Een verdere verfijning van de driedeling is te vinden in: Gerhard Lenski en Jean Lenski, Human Societies, (New York: McGraw-Hill, 1987), pp. 78-93.

xviii. Zie voor een recente, uitvoerige en vergelijkende studie van de industriële revolutie in Engeland, Duitsland, Frankrijk, Rusland en Japan: Hans Righart (red.), De trage revolutie. Over de wording van industriële samenlevingen, (Meppel en Amsterdam/Heerlen: Boom/Open Universiteit, 1991).

xix. Cf. Roland Oliver & J.D. Fage, A Short History of Africa, (Harmondsworth: Penguin, 1979), pp. 185, 205.

xx. Cf. Carl E. Plutsch, "The Three Worlds, or the Division of Social Scientific Labor, circa 1950-1975", Comparative Studies in Society and History, vol. 23, nr. 4 (1981), pp. 565-590.

xxi. Cf. Jo Tollebeek, De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860, (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1990).

xxii. Cf. J.A.A. van Doorn, Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie, (Utrecht: Bijleveld, 1964), pp. 15-57; de bijdragen van van Heek, Hofstra, Ellemers, Locher, van Heerikhuizen en Wilterdink in F. Bovenkerk e.a. (red.), Toen en thans. De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu, (Baarn: Ambo, 1978); E. Jonker, De sociologische verleiding. Sociologie, sociaal-democratie en de welvaartsstaat, (Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1988), pp. 80-97; Peter Kloos,

"Anthropology and non-western sociology in the Netherlands", in: id. en Henri Claessen (eds.), Current Anthropology in the Netherlands, (NSAV/Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1975), pp. 10-29.

xxiii. Cf. Frank Bovenkerk en Lodewijk Brunt, "De sociografieën van Chicago en Amsterdam in de jaren '20 en '30", in: F. Bovenkerk e.a. (red.), (1978), pp. 68-78.

xxiv. Cf. E. Jonker, (1988), pp. 101-103; Jos de Haan, Research Groups in Dutch Sociology, (Amsterdam: Thesis Publishers, 1994), p. 228.

xxv. J.A.A. van Doorn, (1964), p. 141.

xxvi. Cf. Sj. Groenman e.a. (red.), Het sociale leven in al zijn facetten. Sleutel tot de moderne maatschappelijke problematiek, (Assen: Van Gorcum, 1958); A.N.J. den Hollander e.a. (red.), Drift en koers. Een halve eeuw sociale verandering in Nederland, (Assen: van Gorcum, 1968, oorspr. 1961); Van Doorn, (1964), pp. 171-215; Jonker, (1988), pp. 97-198.

xxvii. Cf. Otto van den Muijzenberg en Willem Wolters, Conceptualizing Development. The Historical-Sociological Tradition in Dutch Non-Western Sociology, (Dordrecht: Foris, 1988); Frans Hüskens e.a. (red.), Trends en tradities in de ontwikkelingssociologie, (Muiderberg: Coutinho, 1984).

xxviii. Goudsblom, (1983 (1974)), p. ii.

xxix. Een kleine greep uit de literatuur: Alvin Gouldner, The Coming Crisis of Western Sociology, (Londen: Heinemann, 1971); Dell Hymes (ed.), Reinventing Anthropology, (New York: Vintage, 1974); Anton Blok, Wittgenstein en Elias. Een methodische richtlijn voor de antropologie, (Assen: Van Gorcum, 1975), i.h.b. pp. 54-63 voor reacties op de crisis; J. Boissevain, "Hete hangijzers in de culturele antropologie", in: P. Kloos (red.), Culturele antropologie: portret van een wetenschap, (Amsterdam: Boom/Intermediair, 1976), pp. 72-87. In het bijzonder aan de Universiteit van Amsterdam droeg een aantal (gast)hoogleraren bij aan de crisis door hun kritische houding ten aanzien van hun 'eigen' disciplines: onder anderen Jeremy Boissevain (antropologie, sinds 1966), Norbert Elias (sociologie, geschiedenis, 1969-1971), Johan Goudsblom (sociologie, sinds 1968), Alvin Gouldner (sociologie, 1972-1976), Derek Phillips (methoden en technieken sociaal-wetenschappelijk onderzoek, sinds 1971) en W.F. Wertheim (sinds 1946). Cf. Ton Zwaan, "Sociologie, antropologie en geschiedenis. Recente ontwikkelingen in Nederland", Skript, jrg. 6, nr. 2 (1984), pp. 69-82.

xxx. Dell Hymes (ed.), (1974), pp. 5-6; Eric Wolf, "They Divide and Subdivide and Call it Anthropology", New York Times (30.11.1980), geciteerd door Sherry Ortner, "Theory in Anthropology since the Sixties", Comparative Studies in Society and History, vol. 26, nr. 1 (1984); de citaten van Goudsblom en Slicher van Bath in: H. Bergman en H.J. Schoo (red.), Zo ver is de wetenschap, (Utrecht/Antwerpen: Spectrum, 1982), pp. 196 en 82.

xxxi. Voor de context waarin de instituten tot stand kwamen, zie: Hans Sonneveld, Promotoren, promovendi en de academische selectie. De collectivisering van het Nederlandse promotiestelsel, 1984-1995, (Amsterdam: zonder uitgever, 1996), pp. 7-98. Zie ook de eerste jaarverslagen van beide instituten: CASA Jaarverslag 1987 en Jaarverslag van het PdiS 1987.

xxxii. Cf. PdIS, Jaarverslag 1.9.1989-1.9.1991, i.h.b. pp. 25-28; CASA, Report 1988, 1989, 1990; The Amsterdam School for Social Science Research, Annual Report 1992/1993, Annual Report 1994/1995; De Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, Erkenningsaanvraag. Voorstel tot erkenning in het kader van de KNAW erkenning-procedure (december 1993), Special Report Advisory Committee (december 1994), Documentation about the Research Programme: The Emergence and Operation of Intertwined Contemporary Societies (februari 1995). Zie ook: Aspha Bijnaar, Explicitering en replicatie; laveren tussen vrijheid en gebondenheid (Een onderzoek naar de wetenschappelijke eis van explicitering en replicatie bij de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek), (Amsterdam, mei 1994, 150 pp.; niet gepubliceerde doctoraalscriptie sociologie).

xxxiii. Cf. Hans Sonneveld, (1996), pp. 143, 318, noot 2; Annual Report 1994/1995, pp. 18-19.

xxxiv. Uit een overzicht van de materiaalverzameling voor promotie-onderzoek binnen de Amsterdamse School over de periode 1987-1993 blijkt dat de materiaalverzameling 55x plaats vond in West-Europa (waarvan 46x in Nederland), 5x in Midden-Europa, 36x in Azië, 7x in Afrika en 3x in Zuid-Amerika (Erkenningsaanvraag, 1993, p. 44).

xxxv. Cf. C.J. Lammers en H. Philipsen, "Ars promovendi", Sociologische Gids, 11 (1964), pp. 52-83; Peter Kloos, "Cartografen van de sociale werkelijkheid", Intermediair, jrg 17, nr. 47 (1981), pp. 1-9.

xxxvi. Uiteraard leeft onder de promovendi ook kritiek op de School, zie bijvoorbeeld Bijnaar, (1994), pp. 128-131, 136. Die kritiek richt zich vooral op de inhoud van het aangeboden onderwijs binnen de School, dat nogal eens geacht wordt te ver af te staan van het eigen onderwerp van onderzoek, en op de vage afbakening van het onderzoeksprogramma. Overigens wordt de intellectuele vrijheid binnen de School vaak expliciet geprezen.

xxxvii. Hier zij aangetekend dat Lammers en Philipsen in hun steekproef ernaar gestreefd hebben alleen sociologische proefschriften op te nemen. Sociografische dissertaties met een geografische inslag, ethnologische, sociaal-psychologische en politicologische proefschriften werden door hen geweerd. Dat maakt gedetailleerde vergelijking met de 45 Amsterdamse proefschriften in sommige opzichten problematisch - daarvan zijn er 12 door sociologen geschreven - maar dat is hier voor het verdere betoog niet relevant.

xxxviii. Dit bevestigt het uiteindelijke oordeel van Kloos: 'Steinmetz' werk is te dicht bij de feiten gebleven ook in zijn generalisaties; het werd - met de feiten - achterhaald' (cf. Peter Kloos, "Steinmetz en de hedendaagse antropologie in Nederland", in: F. Bovenkerk e.a. (red.), Toen en thans, (1978), pp. 98-104.). Die ene dissertatie is het proefschrift van van de Port waarin niet verwezen wordt naar Steinmetz' studie uit 1920 over het Kroatisch en Servisch nationalisme.

xxxix. Vergelijking met de steekproef van Lammers en Philipsen gaat hier niet op, maar het geeft toch te denken dat daarvan 95% in het Nederlands geschreven werd en ruim 80% uitsluitend betrekking had op aspecten van de Nederlandse samenleving. Nog meer te denken geeft het volgende citaat: 'Door niet-Nederlanders geschreven dissertaties, (..), (bijv. Ishwarans Family Life in the Netherlands) werden ook buiten beschouwing gelaten, aangezien mag worden aangenomen dat deze studies over het geheel genomen niet karakteristiek zijn voor de Nederlandse sociologie-beoefening'.

xl. De criteria waarmee ik de dissertaties heb gezien, zijn goeddeels ontleend aan Johan Goudsblom, Balans van de sociologie, (1983 (1974)). Ook heb ik gebruik gemaakt van enkele gezichtspunten uit een artikel mijnerzijds, cf. Ton Zwaan, "Historische maatschappij-wetenschap, staatsvorming en kapitalisme", Amsterdams Sociologisch Tijdschrift, jrg. 7, nr. 2 (1980), pp. 117-169.

xli. Karl R. Popper, The Logic of Scientific Discovery, (New York: Harper, 1968 (1934)), p. 16.

xlii. In zijn eigen proefschrift over het functioneren van de School heeft Hans Sonneveld, als directeur nauw betrokken bij al het wel en wee van de School, in het hoofdstuk over "Beoordelingen" een schets gegeven van de problematische kanten daarvan. Daaruit blijkt onder meer dat alle promovendi 'worstelen met de problemen van focus, beperking en structuur', cf. Hans Sonneveld, Promotoren, promovendi en de academische selectie. De collectivisering van het Nederlandse promotiestelsel, 1984-1995, (Amsterdam: zonder uitgever, 1996), pp. 207-241, i.h.b. 211-212.

xliii. Zie PdIS, Jaarverslag 1.9.1989-1.9.91, p. 25; Bijnaar, (1994), pp. 12-14, 128-130.

xliv. Cf. Imre Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", in: id. en Alan Musgrave (eds.), (1970), pp. 91-195; Bart Tromp, De samenleving als oplichterij, (Amsterdam: Arbeiderspers, 1977), pp. 18-20.

xlvi. In een deel van de publieke beeldvorming over de School komt nog wel eens het idee naar voren dat de School wél een paradigma-gemeenschap zou zijn, soms verengd tot de gedachte dat het om een 'Eliasschool' of een 'figuratie-sociologische school' zou gaan. Dat stemt niet overeen met het beeld dat uit de dissertaties naar voren komt: in zeven proefschriften wordt welbewust aangeknoopt bij delen van Elias' werk, in drie andere wordt er kritiek op geleverd, in de 35 overige proefschriften komt het werk van Elias niet voor. Cf. Hendrik Spiering, "Afkammen of bijleggen. Twee scholen strijden in Nederland om de sociologische waarheid", in: NRC-Handelsblad, Wetenschapsbijlage 8 augustus 1996; Jos de Haan, (1994).

xlvii. Cf. Zwaan, (1980), pp. 120-126. De geschetste kijk op 'theorie' wijkt af van de gangbare scientistische visie.

xlviii. In de inleiding bij de tweede druk van Balans van de sociologie wijst Goudsblom erop dat naast de vier door hem gehanteerde criteria - precisie, systematiek, reikwijdte en relevantie - nog een vijfde belangrijk is: originaliteit. Hij is daarop geattendeerd door de Zwaan en schrijft: '[dat] ook dit in de praktijk van de wetenschapsbeoefening een belangrijk motief [is] - voor velen misschien wel het belangrijkste'.

xlix. Twee Amerikaanse bundels waarin een en ander uitvoerig aan de orde komt, zijn: James Clifford en George Marcus (eds.), Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography, (Berkeley/Los Angeles: University of California Press, 1986) en George Marcus en Michael Fisher, Anthropology as Cultural Critique, (Chicago: University of Chicago Press, 1986). Zie voor een vrolijk kritisch commentaar: Margery Wolf, A Thrice-Told Tale. Feminism, Postmodernism, and Ethnographic Responsibility, (Stanford: Stanford University Press, 1992).

l. Goudsblom, (1983, (1974)), pp. 33-58, i.h.b. 38.

- l. Zie de opmerkingen van Anton Blok over de primitive isolate in zijn Antropologische perspectieven, (Muiderberg: Coutinho, 1978), pp. 34-36, en Colin Bell en Howard Newby (eds.), The Sociology of Community, (Londen: Frank Cass & Co., 1974).
- li. Cf. Goudsblom, (1983 (1974)), p. 54; Lodewijk Brunt en Frank Bovenkerk, Binnenstebuiten en ondersteboven. De antropologie van de industriële samenleving, (Assen: van Gorcum, 1976) en De rafelrand van Amsterdam, (Meppel: Boom, 1977).
- lii. Goudsblom, (1983 (1974)), pp. 131-132.
- liii. C.J.M. Schuyt, Filosofie van de sociale wetenschappen, (Utrecht: De Tijdstroom, 1995), pp. 10-17.
- liv. Wallerstein et. al. (1996, pp. 70-105) wijden een uitvoerige beschouwing aan een en ander; mijn opmerkingen zijn daar mede door geïnspireerd.